

Ülke

İkinci Yüzyıl Serisi

Politikaları

Vakfı

DEMOKRASİ Yoluna Dönüş

16 Kasım 2024

ÜPV
Ülke Politikaları Vakfı

DEMOKRASİ YOLUNA DÖNÜŞ

16 Kasım 2024

Açılış Konuşmaları

Av. İsmail Doğan Subaşı, Ülke Politikaları Vakfı Başkanı 5

Ahmet Davutoğlu, Gelecek Partisi Genel Başkanı 7

Özgür Özel, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı 15

Ana Tema Konuşması

Seksen Yıldır Ulaşılamayan Bir Hedef: Türkiye'de Liberal Demokrasi 23

Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu, Sabancı Üniversitesi

I. OTURUM: DÜNYA'DA DEMOKRASİYE GEÇİŞ DENEYİMLERİ

Moderatör: Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu 34

Latin Amerika:

Arjantin Prof. Dr. Özge Kemahlioğlu, Sabancı Üniversitesi 34

Güney Avrupa:

İspanya Dr. Oya Yeğen, Sabancı Üniversitesi 39

Portekiz Prof. Dr. Hasret Dikici Bilgin, Bilgi Üniversitesi 45

Yunanistan Prof. Dr. Ioannis Grigoriadis, Bilkent Üniversitesi 50

II. OTURUM: TÜRKİYE'DE DEMOKRASİYE GEÇİŞ DENEYİMLERİ

Moderatör: Av. İsmail Doğan Subaşı 54

Prof. Dr. Sabri Sayarı, Sabancı Üniversitesi, Çok Partili Döneme Geçiş 54

Prof. Dr. İlter Turan, Bilgi Üniversitesi, 1960 Darbesi ve Sonrası 60

Doç. Dr. Berk Esen, Sabancı Üniversitesi, 1980 Darbesi ve Sonrası 65

KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DÜNYA ÖRNEKLERİ 73

Doç. Dr. Mert Moral, Sabancı Üniversitesi

Demokrasi Yoluna Dönüş

2025

Demokrasi Yoluna Dönüş

Sahibi

Ülke Politikaları Vakfı Adına Yönetim Kurulu Başkanı
Av. İsmail Doğan Subaşı

Genel Yayın Yönetmeni

Emre Battal

Kapak Tasarım

Erkal Tülek

Sayfa Tasarım

Ulaş Akyol

İletişim Bilgileri

Tel: 0532 177 31 43 - 0212 231 01 17

Email: iletisim@upv.org.tr

Adres: Gayrettepe Mahallesi Barbaros Bulvarı

No: 159 Kat: 3 Daire: 6

Balmumcu - Beşiktaş / İstanbul

Sosyal Medya

 <https://upv.org.tr>

 @upvorgtr

 @upvorgtr

 @upvorgtr

Yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Burada yayınlanan yazılar için telif ödenmeyecektir. Eleştiri, öneri ve görüşlerinizi iletisim@upv.org.tr adresine gönderebilirsiniz.

Kurucularımız

Zekeriya Temizel
Servet Taşdelen
Prof. Dr. Süha Sevik
Arslan Kaya
Prof. Dr. Bilge Hacıhasanoğlu
Nazif Ekzen
Orhan Ziya Diren

Onursal Başkanlarımız

Zekeriya Temizel

Murtaza Çelikel

Yönetim Kurulu

Av. İsmail Doğan Subaşı - Başkan
Selim Mataracı - Başkan Vekili
Şenol Özdemir - Genel Sekreter
Hamit Tahan - Sayman
Bilgin Akbal
Berker Esen
Gökhan Gümüşdağ
Av. Olgun Tuncay Ayvacı
Nazlı Akyüz
Veysel Erçevik
Mustafa Murat Kubilay

Av. Ali Fatih Çetin
Ercan Başal
Özgür Durmuş
Ersel Koruk
Batuhan Berk Çetin

Denetim Kurulu

Av. Aysemin Gülmez
Mustafa Yazıcı
Burhan Özdemir
İsmail Yazgılı
Mehmet Ali Çelikel

Ruhi Tuncel
Hakkı Sağlam

ÜPÜ

Ülke Politikaları Vakfı

DOĞAN SUBAŞI: Saygıdeğer bilim insanları, Cumhuriyet Halk Partisinin Saygıdeğer Genel Başkanı Özgür Özel, Gelecek Partisi Genel Başkanı Sayın Ahmet Davutoğlu ve kıymetli konuklarımız, hepiniz hoş geldiniz.

ÜPV, 2001 yılında Sayın Zekeriya Temizel, bir grup bürokrat ve siyaset insanı tarafından Ankara'da kuruldu. Bir süre sonra İstanbul'a taşındı ve burada da rahmetli Murtaza Çelikel tarafından Vakıf çalışmaları üstlenildi. Biz 2021 yılında, Vakfın 20 yaşına geldiği dönemde Yönetim Kurulu olarak seçildik. 2021 ile 2024 arasındaki görev süremiz, İkinci Yüzyılın başlangıcıydı. Türkiye'de nasıl politikalar belirlemeli, bunların köşe taşları ne olmalı üzerine düşünmeye başladık. Tabii böyle devasa meseleleri bir vakıfla çözecek değiliz ama sivil toplum kuruluşları böyle temel fikirleri ortaya koyarak bunların tartışılmasını sağlar. Bu işleri gerçekleştirecek olan

aslında devlet aygıtıdır. Bu anlamda, Sayın Vekilimiz Yunus Emre'nin de katkılarıyla kamu yönetimi, dış politika ve güvenlik, ekonomi konularında çalışmalar yaptık. Raporlar hazırladık. Rusya-Ukrayna Savaşı konusunda çalışmalar yaptık. Gıda ve iklim buluşmaları düzenledik. Ülkemizin değişik yörelerinde de bu çalışmaları devam ettirdik. Raporlarımıza genel başkanlarımız da çok ilgi gösterdiler. Sayın Özgür Özel, büyük bir heyecanla Meclis kulisinde yanıma gelip "Doğan Bey, bir ekonomi strateji belgesi varmış. Çok merak ettim." dediğinde çok etkilenmişim. Sayın Davutoğlu da, sağolsun, her zaman bizim çalışmalarımıza ilgi gösterir.

2024'te yeni bir 3 yıllık Yönetim Kurulu dönemi başladı. Bu dönem için Türkiye'nin bir iktidar değişimine doğru gittiğini tespiti yaptık. O halde yeni iktidar ne yapmalı, hangi sorunlara ne tür çözümler üretmeli ve

bunların ana başlıkları neler olmalı sorularına yoğunlaştık. Aslında Türkiye şu anda hibrit demokrasi, yarı demokrasi, seçimli otoriter rejim gibi değişik siyasal kavramlarla tarif edilen bir ülke. Sayın Ersin Kalaycıoğlu birazdan konuşmasında muhtemelen değinecektir, “Sultanizm” diye bir ifade kullanıyor. Son tahlilde demokratik olmadığı açık. Bunu günlük hayatımızın her aşamasında, değişik boyutlarıyla görüyoruz. Dolayısıyla önümüzdeki dönem yeni iktidarının görevi “demokrasiye geçiş” olmalıdır, şeklinde bir tespitte bulunduk. Her boyutuyla, ekonomisi, dış politikası, kamu yönetimi ve Silahlı Kuvvetleri ile. Başlığı “Demokrasiye Geçiş” mi koyalım diye düşünürken, doğrusunun “Demokrasi Yoluna Dönüş” olduğuna karar verdik. Türkiye geçmiş-

te çok demokratik, çok ideal bir ülke miydi? Elbette değildi. Elbette çok eksikleri vardı ancak bir “demokrasi yolculuğu” içindeydi. Hepimiz biliyorduk ki ağır aksak da olsa, daha demokratik bir Türkiye'ye

doğru gitme yolundaydık. Aramızdaki tartışmalarda, siyasal eleştirilerde herkes birbirini anti demokratik olmakla eleştiriyordu. Bu yüzden foruma “Demokrasiye Geçiş” yerine, “Demokrasi Yoluna Dönüş” adını verdik.

Çok değerli hocam Bilsay Kuruç, ki yaşayan en büyük iktisat tarihçisi olarak kabul

ederim, bir sohbetimizde şunu söylemişti: “Yeni yüz, yeni fikirler demektir. Yeni fikirler yoksa yeni yüzler de yoktur.” Biz yeni fikirler arıyoruz. Bu nedenle sizin katılımı-

2024'te yeni bir üç yıllık Yönetim Kurulu dönemi başladı. Bu dönem içinde Türkiye'nin bir iktidar değişimine doğru gittiği tespiti yaptık. O halde yeni iktidar ne yapmalı, hangi sorunlara ne tür çözümler üretmeli ve bunların ana başlıkları neler olmalı sorularına odaklandık.

nız bize, “Evet, doğru yoldayız ve doğru işler yapıyoruz.” duygusu veriyor. Yeni iktidar, demokrasiye dönüş yolunu topluma göstermeli düşüncesinden yola çıktık. Konuları seçerken şöyle düşündük. Bu sorunları dünyada bir tek

Türkiye yaşamadı. İçinde yaşadığımız kriz ve bu krizin toplumsal-siyasal sonuçları, intihar ve suç oranlarının artması, felaket bir yargı ve felaket bir eğitim sistemi... Bunların benzerleri 1921'de Almanya'da, 1929'da Amerika'da ya da dünyanın başka ülkelerinde de yaşandı. Bu krizi hep beraber, ülkenin

bütün demokratik güçleri birlikte aşabilir. Bu doğrultuda bir araya gelecek olanlar sadece komünistler, sosyalistler, milliyetçiler, muhafazakarlar değil; ülkenin demokrasiye inanmış ve birbirine saygı duyan, rakibinin varlığını ve özgürlüğünü kendisinininkine kadar değerli bulan insanlar başarabilir. Bu ülkemiz için bir demokrasi sınavıdır. Demokrasiyi, özgürlüğü ne kadar hak ediyoruz ya da etmiyoruz, bunu göreceğiz.

Geçmiş dönemlere baktığımızda dünyada pek çok benzer krizli süreçlerin yaşandığını görüyoruz. İspanya ve Portekiz, çok uzun yıllar diktatörlük altında yaşadılar. Yunanistan, 1967’de başladığı Cunta döneminden demokrasiye 1974’te geçti. Şili ve Arjantin’de de geçiş süreçleri yaşandı. Elbette bütün bu rejimlerin hâlen eksikleri de var. Aydın Cıngı hocanın çok değerli bir eseri, “Güneydoğu Avrupa’da Demokrasiye Geçiş Süreçleri” kitabı bize esin kaynağı oldu. Bu ve benzeri dünya deneyimlerini birinci oturumda tartışacağız. Türkiye’de de geçmişte demokrasiye geçiş deneyimleri yaşadık. 1960 ve 1980 darbelerinden çıkış, aslında bir tür demokrasiye geçiş süreçleridir. 1946-50 arası da, özellikle yüksek lisans çalışmam olduğu için çok ilgi duyarım, tek partiden çok partililiğe geçişte dünyada belki de nadir bir örnektir. Sovyetler Birliği bunu yapmak istedi ama çöktü. Suriye belki yapmak istedi, Sayın Davutoğlu bunu çok detaylı biliyordur, iç savaş yaşadı. Türkiye’de bu iş nasıl sorunsuz başarılabildi? Bunları tartışalım istedik.

Bu çalışmayı iki oturum hâlinde yürüteceğiz. Konuklarımıza asla düşüncelerini ifade konusunda bir müdahale, yol gösterme ya da birtakım taleplerde bulunma gibi durumlar söz konusu olmadı. Tüm konuşmaları merakla dinleyeceğiz. Düşündürücü konuşmalar yapılacağına inanıyorum. Demokrasiye dönüş yolunu toplumun gündemine sokma düşüncesindeyiz.

Son olarak Sayın Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu’na huzurunuzda çok teşekkür etmek istiyorum. Bu çalışmada ne zaman sıkışsak kendisinden yardım istedik. Çok yoğun işleri arasında, desteğini bizden esirgemedi. Bugünkü ana tema konuşmasını kendisinden rica ettiğimizde kabul ederek bizi şerefliendirdi. Şimdi önce sayın genel başkanlarımızı dinleyeceğiz, daha sonra Sayın Ersin Kalaycıoğlu hocamız bir ana tema konuşması yapacak. Ardından birinci ve ikinci tur konuşmaları yaparak bugünkü toplantımızı sona erdireceğiz. Bu çalışma bir kitap olarak da yayınlanacak. Hepinize saygı ve selamlarımı sunuyorum.

AHMET DAVUTOĞLU: Cumhuriyet Halk Partisinin çok değerli Genel Başkanı Sayın Özgür Özel, Ülke Politikaları Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Doğan Subaşı, Ülke Politikaları Vakfına hizmet eden çok değerli yöneticiler, çok değerli katılımcılar, hepinizi saygıyla ve muhabbetle selamlıyorum. Her şeyden önce benim için bir baba dostu olan Murtaza Çelikel büyüğümüzü rahmetle anıyorum. Ülke Politikaları Vakfı’ndan Doğan Bey ne zaman gelse hem yaptıkları ciddi

çalışmalara katılmayı bir vazife addediyorum hem de baba dostum olan Murtaza amcanın bir emaneti olarak katılmayı bir vefa borcu olarak görüyorum. Her zaman çok güzel faaliyetler yapıyorlar. Bu çalışmanın da çerçevesi son derece güzel çizilmiş. En önemlisi, Ersin Kalaycıoğlu gibi akademik hayatımda ve sonrasında görüşlerinden hep istifade ettiğim bir meslektaşımın, bir bilim insanının koordinasyonunda yapılmış olması. Kendisine ve katkılarıyla ufuk açacak fikirlere öncülük edecek diğer konuşmacılara teşekkür ediyorum.

Demokrasi yolu derken yoldan önce belki demokrasi kavramını tanımlamak lazım. Sayın Kalaycıoğlu başlığında, 80 yıldır ulaşılmayan bir hedef diyor. Nedir bu hedef ve ona nasıl ulaşılır? Bence demokrasi iki ana sütun üzerinde yükselir: zihniyet ve kurumsallaşma. Genellikle demokrasi denince dört veya beş senede bir gittiğimiz seçim sandığını hatırlarız. Seçim sandığına gidiş ve seçimin neticeleri, demokrasinin bir sonucudur; özü değildir. Demokrasi, her şeyden önce içselleştirilmiş fikirlerin ve zihniyetin sonucunda ortaya çıkar. Yoksa seçim sandığı manipüle

edilebilir, sonuçları değişik şekillerde yorumlanabilir ama esas olan demokraside bir zihniyetin varlığıdır. Bu zihniyetin iki ana unsura dayandığı kanaatindeyim. İnsana nasıl bakıyorsunuz, vatandaşa insan olarak nasıl bakıyorsunuz ve devlete kurum olarak nasıl bakıyorsunuz? Bu zihniyetle kurumsallaşma arasındaki bağı da anayasalar kurar.

Sayın Bahçeli'nin son açıklamalarında -genellikle sansasyonel boyutu olan çağrılar dışında- bir cümle benim için çok önemliydi. Bu cümleyi Sayın Bahçeli'nin bilinçle dile getirdiğini düşünerek ciddiye aldım. Genelde kendisi bana dönük çok ağır eleştirileri olmuş bir siyasetçidir ama kendi grubumuzda bu cümleyi alkışlattım. Hepimiz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak ulaşamadığımız demokrasi hedefine nasıl ulaşacağımızı tartışırken Sayın Bahçeli'nin şu sözlerine dikkatli çekmek isterim: “Tabular kalktıkça, ezberler bozuldukça, statüko delindikçe, insanlar birbirine dürüst davrandıkça, içlerinden geçeni dürüstçe söyledikçe bir anlaşma ve mutabakat noktasından diğerine küçük adımlarla ilerlemek daha kolaydır.” Gerçekten çok takdir edilecek bir söz. O zaman hiç çekinmeden, korkmadan tabularımızı tartışalım çünkü bu ülkenin çocuklarıyız. Cihanşümul bir devletten dünyanın saygı duyduğu bir Cumhuriyet'e geçiş için İstiklal Savaşı vermiş bir neslin torunlarıyız. Acılar, başarılar, zaafılar, hepsi bizim ortak eserimiz. Ben de bugün görüşlerimi çok açık bir şekilde ifade edeceğim. Ümit ederim bu açık görüşlü fikirler, hepimizin birbirimizi doğru anlamamızı sağlar.

Muhafazakâr bir ailede, Konya’da dünyaya geldim ama genelde sol akımların hâkim olduğu okullarda okudum. İki dünyayı da keşfetmek, benim için en önemli hedefti. Ait olduğum milletin değerlerini hep önemsedim ve ona sadık kalmaya çalıştım. Ama karşısında İstiklal Savaşı

Muhatabınızı ciddiye almadığınız zaman, ben bu ülkenin asıl vatandaşıym diğerleri ise bana uymak zorunda olanlar dediğimiz zaman, demokrasiyi kuramayız.

verdiğimiz Batı kültür ve medeniyetinin de en doğru kaynaklardan anlaşılmasına önem verdim. Zihniyette insan ve devlete bakışımızdaki temel

problem, gerek manevi- millî değerler dediğimiz alanda gerekse modern çağdaş değerler dediğimiz alanda dogmalara sarılmamızdır. Aklın ve düşüncenin değil dogmaların esiri olan insanlar, ne demokrasiye geri dönebilir ne de onu ihya edebilirler. Demokraside her bir birey, tek başına insanlık onurunu temsilcisi olan ve tek başına yolunu çizebilecek kapasiteye sahip olan akli bir siyasi aktördür.

Bunu kabul etmediğiniz zaman demokrasiyi inşa edemezsiniz. Muhatabınızı ciddiye almadığınız zaman, ben bu ülkenin asıl vatandaşıyım diğerleri ise bana uymak zorunda olanlar dediğimiz zaman, demokrasiyi kuramayız.

Siyaset bilimi teorilerinde çok doğru bir ayırım vardır: transandantal devlet ve enstrümantal devlet. Transandantal, yani baskın devlet, tanımlayıcı ve dikte edicidir. Her şeyin kendisi için feda edilmesi gerektiğini dayatır. Faşizm, sosyalizm, komünizm gibi birçok ideoloji buna yönelir. Enstrümantal devlet ise vatandaşlarının mutluluğu için araç

olarak görülen kamunun sistematik düzenlenmiş hâlidir. Altılı masa kurulduğunda bir makale yazmıştım. O makalede şunu söyledim. Modern dönemdeki bütün akımlarımız üç ana damardan beslenir. Muhafazakârlık, bunu İslamcılık veya geçmiş dönemde Osmanlıcılık şeklinde tanımlayanlar olur. Milliyetçilik ve seküler akımlar. Seküler akımların içinde sol akımlar da vardır. Her birinin tarihî serüveni farklıdır. Her biri artık

kendini bu yeni dünya içinde doğru tanımlamadıkça Türkiye’de ne yaparsak yapalım demokrasiye geçemeyiz. Onun için buradan, bu üç ana damarın bütün temsilcilerine önce kendileriyle yüzleşme çağrısı bulunuyorum. Neyi eksik bıraktık sorusunu karşı taraf neyi yapmadı diyerek değil de biz neyi yapmadık diye sorduğumuzda netice alırız.

Altılı masanın seçimlerdeki siyasi başarısı, yüzde bir buçuk oradan oraya kaymış olsa farklı telakki edilirdi, büyük zafer olarak görülürdü ama siyasi başarısından daha önemli olan, bu üç ana damarın siyasi temsilcilerinin bir masa etrafında oturmuş olmasıydı. Benim heyecan duyduğum husus şuydu. Türkiye bundan sonra ideolojik çatışmaların esiri olmayacaktı. Çatışmalar, bu üç akımın karşılıklı mücadelesinden daha çok bunların kendi içinde demokratik mi jakoben mi olduğu yönünde seyredecek. Bir tarafta demokratik muhafazakârlar, demokratik sekülerler, demokratik milliyetçiler; diğer tarafta jakoben

muhafazakârlar, jakoben sekülerler, jakoben milliyetçiler arasında bir mücadele olacak. Her birimiz önce kendi mahallemizle yüzleşeceğiz. Bunu demek hakkına sahip olduğumu düşünüyorum çünkü başbakanlık gibi bir makamı, çok ağır bedeller ödemeyi göze alarak demokratik, ahlaki ve siyasi ilkelerim dolayısıyla bir haftada bırakmakta tereddüt etmedim. Çünkü benim için makamlar değil ilkeler önemliydi. Benim için şahsi çıkarlar değil; siyasi ahlak temelinde, demokratik özgürlüklere sahip olunan yeni bir dönemin başlaması önemliydi.

Önce muhafazakâr düşünce açısından kendi yüzleşmemi yapacağım. 19. yüzyıldan bugüne kadar İslam dünyasında, demokrasiyle ve Batı ile yüzleşme konusunda çok büyük eserler yazıldı. Bizde sadece çoğu zaman ismiyle bilen Muhammed İkbal'in eserleri okunmadan İngiliz sömürgeciliği, İngiliz düşüncesi, Alman düşüncesi ile yüzleşme anlaşılamaz. Siyasal sonuç itibarıyla bakıldığında bir Müslüman, bir muhafazakâr, her bir Müslümanın tek başına karar verebilecek nitelikte ahlak ve akılla donanmış olduğuna inanmadan demokrasi yolunda mesafe katedemez. Ama son derece yanlış bir anlayışla öyle bir muhafazakâr düşünce oluştu ki bir siyasi lidere bağlandığınız zaman, o siyasi lider ne yaparsa yapsın makbuldür, doğrudur. Onun karşısında konuşanlar ne kadar haklı olursa olsun hainlerdir, diye düşünen bir muhafazakâr zihinden demokrasi çıkmaz. İşte ben bunun örneğiyim. Hepsı "Hocam keşke ayrılmaysaydın." derler. Ben de "Keşke sizin peşinden gittikleriniz,

inandığınız değerlerden ayrılmaysaydı." diye cevap veririm.

1999 yılında "Seküler İslam ve Hristiyanlık Açısından Sekülerizmin Yeniden Değerlendirilmesi" adlı bir makale yayınladım. İngilizce yayınlandı, Türkçe yayınlanmadı. Seküler düşüncüyü bir dogma hâline getiren arkadaşlarıma sesleniyorum. İslam'ı Orta Çağ düşüncesi olarak gördüğünüz sürece bu ülkede demokrasiyi yerleştiremezsiniz. Bu ülkenin insanı; dine soğuk bakana, İslam'ı arkaik bir düşünce biçimi olarak görene oy vermez. Her şeyi doğru olsa da arasına bir bariyer koyar, dinlemez.

Dün DEM Parti Eş Başkanı Tülay Hanım geldiğinde kendisine söyledim. Benim merakla okuduğum ve istifade ettiğim sol düşünür, Hikmet Kıvılcımlı'ydı. Kıvılcımlı'nın İslam ve Sosyalist Devrim arasında kurduğu bağlantıyı dikkatlice okuyun isterim. Maalesef ne muhafazakârlar doğru dürüst İslami kaynakları okuyor ne de sekülerler seküler düşüncenin ana aktörlerini okuyorlar. Tebessüm etmeniz için söylüyorum. 1957 yılında Hikmet Kıvılcımlı tutuklanır. Eserini okumadan kendisini tutuklayanların Kıvılcımlı için yaptıkları suçlama nedir biliyor musunuz? Dini siyaseti alet etmek! Düşünün, Marksist bir düşünür, dini siyasete alet etmekle suçlanıyor çünkü "Hz. Peygamber'in yaptığı İslam Devrimi ile sosyalist düşünce arasında bir uyum vardır." diyor. Daha sonra Hikmet Kıvılcımlı'nın komünist olduğu ve daha önce komünizmden tutuklandığını öğrenince suçlamayı komünizm propagandasına döndürüyorlar.

Niye İslam düşüncesinin sekülerlikle ilişkisi Hristiyanlık gibi değildir? Hristiyanlık hiçbir zaman tarihî bir din olmamıştır. Hz. İsa bizzat hiçbir toplumsal düzeni yaşamamış, kural koymamıştır. Kendisinden sonra kurulan Kilise, St. Paul'un Hazreti İsa ile metafizik âlemde buluşmasının ürünü olmuştur. Hatta 19. yüzyılda, Hz. İsa'nın gerçekten yaşayıp yaşamadığı tartışılmıştır. Hz. Peygamber ise tarihî bir şahsiyettir. Tarih içindeki her şey zamanla aklileşir. En bü-

yük devrim ne dersenez, bir dinî liderden sonra seçilen dört halifenin dört ayrı yöntemle seçilmesidir. Hz. Ebubekir'in popüler demokrasi diyebileceğimiz şekilde doğrudan

mutabakatla, Hz. Ömer'in tavsiye ve mutabakatla, Hz. Osman'ın seçilmiş bir heyet tarafından seçilmesiyle, Hz. Ali'nin çoğunlukla seçilmesiyle. Bu tartışmaların hiçbirinde hiçbir sahabe, "Allah'tan bana gece rüyamda bir şey geldi." veya "Ben rüyamda Hz. Peygamber'i gördüm." demedi. Bunlar tamamen rasyonel, o günkü güç durumuna göre yapılan tartışmalardır. Orta Çağ'da görülecek bir şey değildir. Bu nedenle İslam'ın tarihileşmesi diye bir sorunu olmadı ama Hristiyanlığın oldu.

Biat, geçici bir siyasi otoriteye mutlak anlamda ve ölene kadar bağlı kalınması demek değildir. Ama öyle bir anlayış olmuş ki bir siyasinin peşinden gidiyorsak ona itaat etmekle Allah'a itaat etmek aynı şeydir, dediğiniz anda demokrasiyi kuramazsınız. Böyle bir an-

layış İslami de değildir. Her birimiz nasıl Allah önünde tek başımıza hesaba çekileceksek kullar önünde de tek başımıza değerlerimizle durabilmeliyiz. Yoksa muhafazakâr zihinden demokrasi çıkmaz. Bu devrimi yapmak zorundayız. Ağır baskılara ve dışlanmalara rağmen verdiğim mücadelenin esası budur. Devletin başında bulunan kişi kim olursa olsun, Sayın Cumhurbaşkanı'nı kastetmiyorum, onu kutsallaştırarak ne İslami ne de seküler

Niye İslam düşüncesinin sekülerlikle ilişkisi Hristiyanlık gibi değildir? Hristiyanlık hiçbir zaman tarihî bir din olmamıştır. ... İslam'ın tarihileşmesi diye bir sorunu olmadı ama Hristiyanlığın oldu.

herhangi bir demokratik düzen kuramazsınız. İslam ansiklopedisinin "devlet" maddesini ben yazdım. Devlet, Kur'an-ı Kerim'de geçtiği şekliyle "değişim, dönüşüm" demektir. Bugün muhafa-

zakâr kesimin, iktidarda bulunanların siyasi söylemleri demokrasiyle uyumlu değildir.

Doktora tezime nedeniyle Batı'daki seküler düşüncenin bütün kaynaklarını doğrudan okumaya çalıştım. Sekülerizm, Batı'da aklileşme olarak çıktı. Bizim seküler düşüncemiz hâlâ 3. Fransız Cumhuriyeti'nin laisizminden etkilendir. Gerçek sekülerizmden değil. 3. Fransız Cumhuriyeti, 1871-1943 yılları arasındaki Cumhuriyet, 1. Vatikan Konsülü Hristiyanlıkta aynı anda da akıl tapınaklarında olduğu şekliyle Comte'un mutlak ilerlemede dinlerin geride kaldığı, yok olacakları, hatta Tanrı'nın ölümüne kadar aşırı bir Jakobenizme giden aşırı bir seküler anlayışın ürünüdür. Bugün Hinduizm, Hindistan'da neşvünema buluyor. Sadece İslam mı? Konfüçyanizm Çin'de,

klasik Afrika dinleri uyanışta. 19. yüzyılın meşhur akıl tapınakları, Auguste Comte'un ilerlemeci doktrininde bütün dinlerin yok olacağı düşüncesi ve dini Orta Çağ algısı olarak gören düşünceleri nereye gitti? Tarihî olgular bunun tersini söylüyor. Bugün Hindistan Başbakanı Modi, dünyanın en fundamentalist liderlerinden biridir ve bir milyarlık bir ülkeyi yönetiyor. Trump'ın kurduğu ekibin tamamı, Evangeliken kiliselerinin üyesidir ve Hristiyan fundamentalistidir. Bunları yaşadıkten sonra Anadolu'nun Müslüman ahalisine, "Çağdaşlaşmanız için başörtüden uzaklaşmanız, dini bir kenara koymanız lazım." demenizin bir karşılığı olamaz.

Transsandantal bir muhafazakâr devlet modeli ile seküler bir muhafazakâr devlet modeli aynı zihnin ürünüdür. Önce kişilerin tercih haklarına saygı göstereceksiniz. Büyük acılar yaşadık, bölündük. 28 Şubat'ın temeli neredeyse başörtüsüyle savaşa oturtuldu. Bu kadar seneden sonra ne kazandık? Devleti neye odakladığımıza bakmak lazım. Akıllı kutsallaştırdığınız zaman da dinî bir şey yapmış olursunuz, kutsallaştırmayacaksınız. Metafizik bir alana çekmeyeceksiniz. Atatürk'ün metafizik bir alanda anılması, emin olun

Atatürk'ün kendisine de aykırıdır. Bölündüğümüz şeylerden biri de "Andımız" konusu. Çocukluğumuzda söyledik, söylerken de bunun bir dönem sonra siyasette gerçek Cumhuriyetçilerle Cumhuriyet karşıtlarının ana ölçüsü olduğu gibi bir noktaya geleceğini düşünmezdik. "Türküm, doğruyum, çalışkanım." Çok doğru ifadeler. Ama öyle bir hâle geldi ki 1933 yılında yazılan bir metin, kutsal bir hâle dönüştü.

Babala adlı programda, bin kişiyle 10 saat bir konuşma yaptım. Bir genç beni zora sokacak diye düşünerek "Andımız hakkında ne düşünüyorsunuz Sayın Başbakan?" diye sordu. "Andımız hakkında düşüncelerimi daha önce söyledim ama ben gençlerin kendisine adanmış bir devlet değil kendisini gençlere adayan bir devlet istiyorum." Türklüğümünden de Müslümanlığından da hiç gocunmadım. Ama aynı zamanda ve onlardan önce insanım. İnsan olmayan, Türk de Müslüman da olamaz. Bulgaristan'da soydaşlarımıza her gün "Varlığım Bulgar varlığına armağan olsun." dedirtmeler hoş olur mu? Gerek yok. Zaten sen o gence o bilinci veriyorsan topluma, halka kendisini armağan etsin. Normal bir düzende neden gençler bir şeye adansın? Devlet gençlere adansın, kendisini gençler için organize etsin.

Demokrasi diyoruz. 27 Mayıs, Talat Aydemir başkaldırıları, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat, hepsinin dayandığı temel, güya Atatürkçülüğü ve Kemalizm'i korumak. Peki bu yolla demokrasiye dönebilir miyiz? Döndük mü? Bunu soralım. 12 Eylül Anayasası yaşarken 1983'te Turgut Özal'ın başbakan seçilmesiyle

demokrasiye dönmüş mü olduk? Önce Rahmetli Özal; sonra Erdal İnönü, Demirel ile birlikte anayasayı düzeltebilmek için elinden geleni yaptı. Eskilerin tasavvufta kullandığı, çok benimsediğim bir söz var: Usulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzündür. Usul, Arapça hedef demek. Bir yere ulaşamamızın sebebi yöntemsizliğimizdendir.

Gelelim milliyetçi kesime... Milliyetçi derken sadece Türk değil aynı zamanda Kürt milliyetçiliği üzerine de konuşmamız lazım. İki değerli eşbaşkan geldiğinde güzel bir sohbet ettik. Onlara da söyledim. Devlete sahip olduğunu düşünen milliyetçi, devlet benim diyor. Bir de derin devlet diye bir şey var. Derin devlet mefhumunun olduğu yerde demokrasi olmaz. Derin millet vardır. Milletin oylarıyla oluşmuş, o milletlere tabi araçsal bir devlet vardır fikri yerleşmedikçe, ne milliyetçisi ne muhafazakârı ne de seküleri demokratik bir dönem başlatamaz. Sayın Bahçeli bu sözleri sarf ettiğinde arkasında durdum. Hiç tereddüt etmedim. Konyalı milliyetçi hemşehrilerim ne der diye bakmadım. Doğru şeyler söyledi ve bunun Bahçeli tarafından söylenmesi önemliydi. Bu nedenle tartışmanın önünü açmak lazım. Ama şunu da unutmamak gerekir. Ne Bahçeli devlettir ne Erdoğan ne de ben. Devlet, milletin demokratik oyuyla kurumsallaşmış bir yapıdır. Bunu kabul etmedikçe milliyetçilik, her gün birinin beka tehdidi diye aktardığı, o beka tehdidi üzerinden

Mustafa Kemal Atatürk'ü doğru anlayacaksanız önce imparatorluktan Cumhuriyet'e geçişin hangi zihni parametreleri olduğuna bakmak gerekir: bir vatandaş yapma meselesi, iki akli düşünmek.

devleti değil kendini koruma altına aldığı bir yapıya dönüşür. Buradan demokrasi çıkmaz. Bunu kökten reddetmemiz, devlet bizim dememiz lazım. Sayın Bahçeli'nin bu üslubu sürdürmesi hâlinde buraya doğru gideriz çünkü devleti tek taraflı sahipleneler, maalesef en çok bu kesimden çıktı. Ben de kimliğim dolayısıyla vatanperverim, milliyetçiyim, hiç tereddütüm yok. Ama bu devleti korumak, beka tehditleri ortaya atmakla olmaz. Aidiyet bilincini geliştirmekle olur. Her bir vatandaş, ben bu devlete aitim ve bu devletin vatandaşımı diye gurur duyduğu zaman olur. İki

eş başkana da tavsiyem şu oldu: Devleti karşınıza almayın. Devlet, sizin de içinde olduğunuz kamu düzeninin kurumsallaşmış şeklidir.

Ben görevlerim esnasında hiçbir zaman devlet otoritesi tabirini kullanmadım. Devlet otoritesi; devleti elinde

tutan hangi lider, hangi siyasi parti, hangi ideolojisi ise onun otoritesi demek. Halbuki kamu düzeni herkesin ortak düzenidir. Diyarbakır'da hendek terörü başladığında orada şunu söyledim: "Burada Kürtlerin de içinde yaşadığı kamu düzenini yok ediyorsunuz. Devleti karşınıza alarak veya devlet karşıtlığı yaparak konuşmayın." Devlet sensin, bizim, hepimiz. STK'lar resmî değildir ama devlet onlara da aittir. Resmî olmamaları gerekir.

Bu anlamda herkesin devlete bakışını gözden geçirmesi ve devletin hepimize ait olduğu bilincini yerleştirerek demokrasinin

önünü açması lazım. Herkesin kendisiyle yüzleşmesi lazım. Bunu birbirimize tahammül ederek, birbirimizi anlayarak yaparsak, entelektüel bir atmosfer oluşursa dünyadaki gelişmeler bizim için yeniden yorumlanması gereken bir seyir içine girer.

Türkiye’de demokrasiye dönüş çabalarında uluslararası konjonktürün büyük etkisi olmuştur. Bugünkü uluslararası konjonktür, bizim için alarm zilleri çalıyor. Cumhuriyet’in kuruluşu, sanıldığı gibi insanlığın genel trendinden ayrı bir süreç değildir. Avusturya Macaristan, Alman, Rus ve Osmanlı gibi klasik imparatorluklar dağılırken her millet kendi yolunu aradı. Atatürk İstiklal Savaşı ile ve Cumhuriyet’i kurarken buna öncülük etti. Hiçbirinde imparatorluklar bir daha geri dönmedi. Değişik ideolojiler çıksa da sonuçta ulus devlete doğru bir gidiş oldu.

Suriye’de Beşar Esad’la görüşmem hakkın da çok spekülasyon yapılıyor. Bütün bunları söyleyen birisi Beşar Esad’a bir şey dikte eder mi? Bütün görüşmelerim devlet kayıtlarında vardır. Dışişleri bakanı, başbakan ve baş danışman olarak yaptığım tek bir dakika görüşmem yoktur ki devlet kayıtlarına girmemiş olsun. Ben bir tarihçiyim. Devlet, arşivdir. Baş başa kaldığımızda kendisine dedim ki “Sayın Cumhurbaşkanı, Suriye bizim için yabancı bir memleket değildir. Öz vatanımız gibidir.” İsrail’le müzakere ederken tek şart koştu. “Davutoğlu bizim arabulucumuz olacak.” dedi. İlginçtir, İsrail başbakanı da aynı şartı koştu. Çünkü iki taraf da objektif davranacağını biliyordu. 1946-1950 arasındaki

tek parti dönemimizi anlattım. İsmet İnönü -görüşlerini beğenirsiniz beğenmezsiniz- son derece erdemli bir davranışla çok partili demokrasiye geçişin önünü açtı. “Sizin anayasanızda bir madde var. Baas dışında parti, herhangi bir siyasal örgüt kurulamaz, diyor. O maddenin yazıldığı zamandan bugüne 50 yıl geçti. Bırakın, kendi içinizden güvendiğiniz insanların çıkmasına ve ayrı parti kurmasına izin verin. Suriye halkı sizi seviyor, biz de uluslararası alanda size destek oluruz.” dedim. Olmadı, keşke olabilseydi. Keşke Suriye lideri de bizim 1946-50 arasını etüt edip bir şekilde demokrasiye sağlıklı geçişi dene-yebilseydi. Çok acılar yaşandı.

1950’de demokrasiye geçtik. Dünya demokratikleşirken -Sovyetler Birliği dışında- ve demokrasi artık Avrupa Birliği’nde bir ideal hâline gelmişken, Demokrat Partili bir aileden gelen birisi olarak söylüyorum, vahim bir hata yapıldı. Vatan Cephesi diye bir cephe kuruldu ve demokrasi, cepheleşme unsuru oldu. 27 Mayıs, dünyadaki genel trende karşı bir darbeydi. Sekülerler 27 Mayıs’ı darbe olarak görmedikçe demokrasinin Türkiye’de inşa edilmesi çok zor. 27 Mayıs daha özgürlükçü bir anayasa kurdu ama özgürlükçü olmasının temel sebebi insanlara özgürlük vermek değildi. Halkın, Anadolu’nun yaramaz çocukları olan ve hep CHP karşısında oy vermeye meyilli kitlelerin seçtiği başbakanı kısıtlamak üzere yazıldı. Ondan sonra yürütme iş yapamıyor diye 12 Eylül Darbesi’ne zemin teşkil etti.

1990’dan sonra ikinci büyük fırsatı kaçırdık. Bütün Doğu Avrupa demokratikleşirken

Süleyman Demirel ve Erdal İnönü, Türkiye’de anayasa değişikliklerinin önünü açtı. Bu süreç demokratikleşmeyi hızlandırdı. Ama aynı Demirel, 28 Şubat’taki postmodern darbenin neredeyse kolaylaştırıcı, organize edici unsuru niteliğinde görüldü. Doğru mu oldu? Rahmetli Ecevit gladyo ve kontrgerillaya karşı savaş ilan etti. Sonra başörtülü bir milletvekili Meclis’e girince “Bu devlete başkaldırıdır.” dedi. Başörtüsü neden devlete başkaldırı olsun? 28 Şubat’ta tekrar geriye gittik. AKP içinde bulunduğum dönemlerde, sorumluluğum gereği sahip çıkarım, hatalar oldu ama AB entegrasyon sürecinde büyük demokratikleşme hamleleri yapıldı. Demokratikleşme hamleleri ne zaman bitti? Önce 2013 yılında 17-25 Aralık Gezi Olayları, arkasından da 15 Temmuz Darbesi’yle OHAL ilan edilmesiyle bitti. Yasaklara, yolsuzluklara, yoksulluğa karşı mücadele edeceğim diyen Erdoğan, bu sefer devlet benim dedi ve yanına yine devlet benim diyen Sayın Bahçeli’yi aldı. Şimdi Sayın Bahçeli konuşuyor ama devletin başında seçilmiş cumhurbaşkanı kimliğiyle devleti temsil eden Sayın Erdoğan’ın Bahçeli’nin görüşleriyle ilgili kanaatlerini hâlâ bilmiyoruz. Bu demokrasi değil. Demokrasi, her şeyin konuşulduğu bir açıklık rejimidir.

Trump’la birlikte bütün dünyada demokrasi krizi daha da derinleşecek. Ne Çin Cumhurbaşkanı Şi ne Putin, ne Modi ne Trump, demokrasiyi canlandırıcı eylemler içinde olacaklar. Biraz önce zikrettiğim isimleri tek tek saymayayım, ekibinin tamamı otokratik zihniyete sahip, İsrail yanlısı ve Orta Doğu

açısından da Türkiye’ye karşı diyebileceğim Filistin karşıtı isimlerden oluşuyor. Böyle bir dönemde Türkiye’nin tercihi ne olmalı? Dünya demokrasiden uzaklaşıyor diye otokratik bir dönem ve Asyatik Orta Doğuluşmuş bir cumhurbaşkanı hükümet sistemi mi, yoksa gerçek bir parlamenter sistem mi? Yol ayrımımız bu. Dünyadaki trend otokrasiye gidiyor, devletimizi de otokrasiyle koruruz diyenlere karşı demokrat muhafazakârların, Cumhuriyetçilerin, sekülerlerin, milliyetçilerin aynı safta buluşup Türkiye’yi omuz omuza, yepyeni ve gerçek anlamda olgunlaşmış bir demokrasiye götürmeleridir. Ümit ederim ki bu toplantılar böyle bir çabanın yansımaları olarak önemli etkiler bırakır. Çok kritik dönemlerden geçiyoruz. Aklımızı, yüreklerimizi, en önemlisi vicdanlarımızı birleştirelim. Teşekkür ederim.

Özgür Özel: Sayın Başbakanım, Ülke Politikaları Vakfının değerli başkanı, yöneticileri, kıymetli konuklar. Bu güzel hafta sonunun erken saatlerinde, böyle kıymetli bir tartışmaya katıldığınız için her birinize ayrı ayrı teşekkür ederek salonu selamlamak isterim. Ülke Politikaları Vakfının kuruluşundan bugüne, katıksız bir idealizm ve vatanperverlikle, büyük emek ve fedakârlıklarla ilerlediğini hepimiz biliyoruz. Sevgili Zekeriya Temizel, hem çok iyi bir devlet adamı, çok deneyimli bir bürokrat hem de müstesna bir siyasetçidir. Deneyim ve birikimlerini bu ülke için hem teoride hem pratikte vakfeden bir insandır. Birlikte milletvekilliği yaptığımız dönemde kendisinden çok şey öğrendiğimi ifade ederek buradan

kendisini selamlamak isterim. Ayrıca değerli kızı Ayşe Eser Danışoğlu'nu, rahmetli Murataza Çelikel'i vakfa ve ülkeye verdiği emekle hatırlamak isterim. Doğan Subaşı'nın şahsında, bu sürece katkı sağlayan herkese teşekkürlerimi sunarım.

Demokrasi yoluna dönüş, aslında meramı çok iyi anlatan ama iletişim açısından biraz endişe ettiğim bir başlık. "Dönmek" kelimesi bizde hep geriye dönmek veya güçlendirilmiş parlamenter sisteme dönüş ifadesi sanki eskiye dönüş gibi algılanıyor. Döndüğünüz yerde sanki her şey dört dörtlükmiş gibi bir hava oluşuyor. Bu dönemde bazen de şöyle sorulara maruz kalıyorum. Deniyor ki Cumhuriyet Halk Partisi ya da Altılı Masa, geçmiş dönemde güçlendirilmiş parlamenter sistem derken bu dönem bunu söylemiyor. Yoksa bu sistemle bir mutabakatı var ve bundan sonraki süreçte seçimi kazandıktan sonra bu rejimin yetkileriyle mi devam edecek? Artık gücü elimize aldık, bundan sonra biraz da biz kullanalım mı diyecek? Sayın Başbakan bir öz eleştiri daveti yaptı. Sayın Başbakan'ın çizdiği çerçeve genişliğinde değilse de son dönemde yaptıklarımıza ilişkin bir öz eleştiri ifade etmem gerekir. Altılı Masa'ya haksızlık yapmayalım, 2.300 maddelik bir ortak mutabakatı vardı. Ama seçim için sahaya gittiğimizde şu eleştirilerle karşılaştık. "Milletin karnı aç, siz güçlendirmiş parlamenter sistem diyorsunuz. Ürünümüzü satamıyoruz, işsizlik var, yoksulluk var, siz parlamenter sistem diyorsunuz. Milletın esas derdini niye konuşmuyorsunuz?" Büyük bir haksızlık ama

algıyla olgunun yer değıştirdiğini, algı böyleyse olgunun ne olduğunun önemsizleştiğini gerçeğini görmemiz lazım.

Bazı iletişimleri çok kuvvetli yaparsanız gündeme sis etkisi yapıyor ve dile getirdiğiniz diğer sorunları ya da belirlediğiniz hedefe attığınız adımları görünmez kılıyor. O yüzden ben şunu tercih ediyorum. İktidar olduğumuzda yönetim sistemi önerimiz güçlü bir parlamento, katıksız bir kuvvetler ayrılığı ve hukukun üstünlüğüne dayanan bir kamu yönetimidir. Ama bizim tarımla, makro ekonomik konularla, istihdam politikalarıyla, kalkınmayla ve millî eğitimle ilgili önemli hazırlıklarımız da var. Bunları anlatıp yönetim sistemi önerimizin de güçlü bir parlamento olduğunu söylemek bence çok daha sağlıklı olacak. Geçmiş dönemde emek emek örölmüş 2.300 maddelik bir ortak metnin az konuşulur olmasının, tercih ettiğimiz yoğun güçlendirilmiş parlamenter sistem iletişiminin gündeme yaptığı etkiden kaynaklandığını ifade ederek başlamak isterim.

18. yüzyılın sonlarından itibaren bu topraklarda Batılılaşma, modernleşme, demokratikleşme çabaları çok güçlü sonuçlar doğurdu. Ama ben bugün bu yürüyüşten bu geriye gidişin nereden kök aldığını düşündüğümde Sayın Erdoğan'ın 2009-2010 yıllarında, "Bu millete 200 yıldır istikamet dayatıyorlar." sözünü hatırlatmak isterim. 200 yıl önce ne oldu bu topraklarda? Sayın Erdoğan'ın sorunu Sened-i İttifak'la. Sened-i İttifak demokrasimiz açısından sonuç doğurdu mu? Hayır ama ilk Batılılaşma, o dönemde Batı'da egemen

olan fikirlere ilk kulak kabartma adımı oldu. Sened-i İttifak o gün bir şey yapmadı ama başlattığı yürüyüş, tek adam rejiminden demokrasiye geçişi, Meclis'i getiren yürüyüştür. Demek ki 200 yıldır bu ülkeye istikamet dayatıyorlar denerek itiraz edilen meselenin özünde, kimimizin tek adam rejimi dediği, kimimizin otoriter demokrasi diye ifade ettiği ama hepimizin bu ülkeye iyi gelmediği konusunda görüş birliğinde içinde olduğumuz anlayış var. Bugün tarafsız olması gereken bir makamda çok da tarafsız söz kurmayan değerli Meclis Başkanımız da "150 yıldır biz bu zihniyetle karşı karşıyayız." diyor. 150 yıl öncesine baktığımızda bir tarafta kendisinin temsil ettiği ve bizi karşıda konumlandığı meselede biz demokrasi yürüyüşünün içinde olan tarafız. Karşı taraftakilerin hangi pozisyonları tuttuğu ve nereye geldiği ile ilgili bir çatışma yaratmanın bugüne faydası yok. Ama tarafsız olması ve bugün diyaloga kapı aralaması gereken Meclis Başkanı, neden bu hatırlatmayı yapıyor? Bu kutuplaşmadan faydalanmak isteniyor.

Biraz önce Sayın Başbakan'ın ifade ettiği, Altılı Masa'nın en önemli kazanımı muhafazakâr-milliyetçi-seküler üç ana akımın birlikte müzakeresi çok kıymetlidir. Seçim de kazanabildik ama biz diyalogu, müzakereyi, birlikte olabilmeyi kazandık. Ülkeyi yönetenler, Sayın Başbakan'ın ifadesiyle, bu ülkede fay hatlarını görünür kılmayla ilgili bir çaba içinde oldu. 22 yıllık AK Parti iktidarı hep bunu tercih etti. Bir farklılığın üzerinde önce tepişmek, onu belirgin kılmak. Bu bazen

dinî nikah-resmî nikah ayrımı oldu, tutmadı o tartışma. Bazen Kürtler ve Türkler, bazen Aleviler ve Sünniler. Bir şey bulalım, üstünde tepinelim, ayrılık olsun. Taraflar birbirinden uzaklaşsın, iki taraf kutuplaşsın. Karşı kutup şeytanlaşsın ve bizim taraf arkamda kalabalıklıklaşsın. Bugün de Sayın Erdoğan seçmenin kulağına şunu söylemeye çalışıyor: "Evet, biliyorum açsın, yoksulsun, işsizsin, güvensizsin ama tehlike büyük. Bir kez daha benim arkama geçmelisin." Tarafların birbiriyle bağrıştığı bir sürece bu ülkenin ihtiyacı yok.

Çiftçiye ÖTV'siz ve KDV'siz mazotu, gayri safi millî hasıladan kanunen hak ettiği yüzde birlik desteklemeyi anlatmak; emekliye asgari ücret düzeyinde en düşük emekli maaşını söylemek; asgari ücretliye hiç değilse Erdoğan'ın partisi ilk iktidar olduğunda 8 çeyrek altın alabilen asgari ücreti teklif etmek ve bu ülkeye de kuvvetler ayrılığının, hukukun üstünlüğünün Türkiye'ye hem yabancı sermaye,

uluslararası saygınlık açısından hem de ülkenin yatırım alma kapasitesini arttırması açısından yaratacağı toplam iyilik hâlinin orta ve uzun vadede çok iyi gelebileceğini anlatmak istiyorum. O yüzden tüm bu tartışmalardan çıkmak lazım. Evet, tartışalım, görüşelim. Hatalarımızı kabul edelim. 28 Şubat Dönemi'nde ben üniversite öğrencisiydim. O süreçte başörtülü arkadaşımızı laboratuvara sokmadıkları için laboratuvar boykotu yapıp "Arkadaşımız girmeden biz de derse girmeyeceğiz." diye eylem başlatan, sonuç alan ve Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesine başörtüsü yasağını sokmayan kişiyim. Bugün de Cumhuriyet Halk Partisinin genel başkanımı.

Yaygın kanaatin aksine Cumhuriyet Halk Partisinin kadrolarında ve üyelerinde inançlara saygısızlık, başörtüsüne düşmanlık veya kendi yaşam biçimini başkalarına dayatmak değil; tersine diğerinin hakkını kendinden çok savunan eşitlikçi bir anlayış hakimdir. Bugün de partiyi bu anlayışta olanlar yönetiyor. Sürekli geriye dönüp geçmişle hesaplaşılacakmış, bunun öz eleştirisi yapılabileceği, bu yapılmadan yol alınamayacakmış düşüncesi yerine husumetleri geride bırakmak, siyasi akımlar arasında geçmişte yaşanmış olumsuzlukları bir kenara bırakmak ve hep birlikte ileriye doğru bakmak lazım. Çünkü gün, geçmişle meşgul olmak değil geleceği kurmak üzerine bir iradeye sahip olunması gereken gündür.

***Yaygın kanaatin aksine
Cumhuriyet Halk Partisinin
kadrolarında ve üyelerinde
inançlara saygısızlık, başörtüsüne
düşmanlık veya kendi yaşam biçimini
başkalarına dayatmak değil; tersine
diğerinin hakkını kendinden çok
savunan eşitlikçi bir anlayış hakimdir.***

104 yıl önce kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir kuvvetler ayrılığı meclisi olmadığını, bir kuvvetler birliği meclisi olduğunu, o gün için kuvvetler ayrılığında yürütme ve yasama olarak, siyasal olarak meselenin değerlendirildiğini, bir meclis hükümeti olduğunu ama mevcut kuvvetler birliğinin Meclis eline teslim edilmiş olduğunun altını çizmek lazım. Kuvvetler ayrılığı meselesine gelince, 1748'de Montesquieu "Yasaların Ruhunu" yazdığına, bundan sonra uygulansın diye yazmadı. Arşimet'in suyun kaldırma kuvveti

bulması, o günden önce suyun kaldırmadığından dolayı değildi. Suyun kaldırdığını ispat eden, bunu formüle dökerek ve bilime kazandıran yaklaşımda olduğu gibi Montesquieu da 1748'de bile kuvvetin tek kişi tarafından kullanıldığında

felaket getirdiğini; dengelendiğinde, denetlendiğinde ve kısıtlandığında ise zenginlik ve ilerleme getirdiğini tespit etti. Tesla'nın bulunduğu yöntemle gelen elektrikle, Edison'un 1700'lerin sonunda icat ettiği ampulle Meclis binamızı ya da iktidar partisinin genel merkezini aydınlatıyoruz. Onlara da bir itiraz yok ama aynı dönemlerde tespit edilmiş ve o günden bugüne her demokratik süreçle teyit edilmiş kuvvetler ayrılığına direniyoruz. Onun tersine gidiyoruz, hatta 200 yıldır istikamet dayatılıyor diye meydan okuyoruz. Bu yüzden Türkiye ağır bir maliyetle karşılaştı. Meselenin özü, Türkiye'nin Cumhuriyet

Dönemi ve Cumhuriyet öncesi demokratik kazanımlarına varoluşsal bir yerden itiraz eden bir zihniyetin güçlendikçe, kibirlendikçe ve o kibirle birlikte gücünü tahkim ettikçe, bu gücü kendi içinde paylaşmadıkça ve yine kendi içindeki itirazlara da sertleştikçe kendisini ve ülkeyi getirdiği noktadır. En önemli konunun, yetkilerin tek elden denetimsiz bir şekilde ve yargı erkini de talimatlandırarak ilerlediği bu sürece bir itiraz geliştirmek olduğu çok açıktır. Onun için hem bugünkü toplantılar hem bundan sonra yapacaklarımız çok önemlidir. Ama meseleyi sadece buraya indirgememek; ülkeyi yönetme niyetinde olan bir iktidar alternatifine sadece tek bir alanda konuşan, sorunları halkın anlamadığı bir dille tartışan bir imaj çizmemek gerekir.

Halkın anladığı, içinde bulunduğu tartışmalara da sık sık atıf yapan bir çerçeveye konumlanmak lazımdır.

“Bu benim şüphesiz en büyük yenilğim ama demokrasimizin en büyük zaferidir.”

Sayın Başbakan’ın İnönü’ye yaptığı atıf çok önemli. Oğlu Erdal’a seçimlerden 7 gün sonra yazdığı mektupta Başbakan şöyle diyor: “Bu seçim memlekette yeni bir hayat tarzı için giriştiğimiz teşebbüste ne kadar ciddi ve samimi olduğumuzu ispat etmiştir.” 14 Mayıs 1950’de seçim kaybediliyor. 21 Mayıs 1950’de İsmet Paşa bu satırları kaleme alıyor. İsmet Paşa İstiklal Savaşı’nın Batı Cephesi komutanı. Tek başına iktidarda, bütün yetkiler elinde, bütün gayret demokrasiye geçme yönünde. Biraz önce tarif edildiği gibi kendi içlerindeki bir diğer grubun partileşmesine olanak tanıyor. İlk seçimlerdeki seçim gü-

venliğine, adil seçime ilişkin bütün itirazları kendi riyasetinde, güvenli bir seçimi olanaklı kılan yasal düzenlemeleri de sağlayarak gerçekleştiriyor. Seçimi kaybettiği akşam, “İktidarı herhalde bunlara bırakmıyorsun.” dediklerinde cevabı şu oluyor: “Bu benim şüphesiz en büyük yenilğim ama demokrasimizin en büyük zaferidir.” Yani meseleye memlekette herkesin fikrini söyleyebildiği, örgütlenebildiği, tartışabildiği, yönetenleri seçebildiği bir hayat tarzı olarak bakıyor.

Geldiğimiz noktada şunu ifade etmek isterim. Bu ülkede, bu topraklarda devletle millet karşı karşıya gelmek istemez. Ama karşı karşıya geldiği her seferde de millet kazanmıştır. Devleti; aklı, kodları veya derinliği olan bir

kavram olarak tartışmanın demokrasinin en kronik ve en kan emici tümörü olduğunu düşünüyorum. Bunu terk etmek lazım. Devletin

bir aklı olduğunu düşünmeye başladığımızda aklı olduğuna göre kalbi, kalbi olduğuna göre dolaşım sistemi de olmalı dersiniz. Atıklarını yönetmelisiniz, enerji ihtiyacını karşılamalısınız. Halbuki devlet bir organizma değildir. Binalardan, yapılardan, kurumlardan ve kurallardan müteşekkil bir aygıttır. Ama bu ülkede devleti kutsal gören, ona saygı gösteren, devleti kendi zihninde cisimleştiren çok iyi niyetli insanlar var. Onları anlamak lazım. O iyi niyetli insanlar devletine vergi verir, çağırıldığında askere gider, onun için şehit olur, gerektiğinde canını verir. Onların kafasındaki kutsal devlet tanımı ile tartışmamak gerekir.

Ama günü geldiğinde o insanların devlete karşı saf tutabileceğini görüp doğru yerde durmak lazım.

12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra Kenan Evren, devleti cisimleştirip kendisiyle özdeşleştirerek devleti milletin karşısına getirip bunu seçeceksin dediğinde, bu millet onun dediğini değil Turgut Özal'ı seçti. 15 Temmuz darbe girişiminde devletin damarlarına giren, farklı yollardan aynı menzile ilerleyenlerden Amerika'da olanın ele geçirdiği devlet; milletin karşısına dikildiğinde yine millet galip geldi. 28 Şubat sürecinde, devleti yöneten askerî bürokrasi orduvevlerine torununun nişanına gitmek isteyen teyzeleri sokmayınca bu millet teyzelerin arkasında yer aldı. Anneanneninin, babaanneninin, ninenin arkasında durdu. 31 Mart'ta, Atatürk'ün cepheden doğru ve hızlı haber yollasın diye kurduğu Anadolu Ajansı, bir partinin ajansına dönüştü. Hepimizin vergile-riyle fonlanan TRT, bir ittifakın kurumu oldu; muhalefete 4, iktidara 2.600 dakika süre ayırdı. Valilerin -devlet adamı gibi davrananları tenzih ederim- il başkanı, kaymakamların ilçe başkanı refleksiyle hareket ettiği 31 Mart'ta, devletle millet yarıştı ve yine millet kazandı. Cumhuriyet Halk Partisi, 31 Mart'ta devletin karşısında, devlet gücünü haksız yere kendisine karşı orantısız kullananların karşısında milletin yanında ve milleti de arkasında buldu. Ben devlet-millet konumlanmasında hep buna bakarım. Eğer devletle millet aynı yerdeyse o ülkede işler yolundadır. Milletin seçtikleri devleti yönetiyorsa, seçilenler millet tarafından denetlenebiliyor ve istediği zaman

değiştirilebiliyorsa, millet bu kudreti kendinde görüyor ve kullanabiliyorsa bir sorun yok. Ama bir hakim parti ideolojisiyle, seçimlerin bile sadece geçmişi ibra etme, bütün kötülükleri temize çekme, gelecek için mutlak bir meşruiyet yaratmaya dönüştürüldüğü araçsal durumda, milletle devlet ayırışıp karşı karşıya geliyor. İşte orada milletin safında durmayı bilmek lazım. Cumhuriyet Halk Partisi olarak demokrasi anlayışımız budur.

Ülkemiz demokraside nerede dersenez berbat bir durumdayız. Hocalarımız mutlaka anlatacaklar ama demokrasi algısı endeksinde 53 ülke arasında 47. durumdayız. Economic Intelligence Unit'in 2024 küresel demokrasi raporunda 167 ülke arasında 102. sıradayız. Yine 2024'te hukukun üstünlüğü endeksi raporuna göre 142 ülke arasında 117. sıradayız ve içinde bulunduğumuz günlerde, bambaşka bir demokrasi tarifi ile karşı karşıyayız. Ülkede bir sorunun olduğunu inkâr edip o sorunun doğurduğu bir meseleyi çözmek için kişisel ilişkiler ve pazarlıklara girilen akıl dışı bir dönemdeyiz. "Gelsin, konuşsun, bitirsin, özgürlüğünü kazansın. Bu sırada da Cumhurbaşkanı, yeniden seçilme hakkını kazansın." Bunu, bu somutlukla söylenebilecek kadar

meselenin çıktığından çıktığı bir süreci yaşıyoruz. O yüzden burada sağlıklı tartışmalar yapmak mümkün değil. Sağlıklı düşünmeye devam edebilmek, sağlıklı bir zemini savunabilmek ve bu sağlıklı zemine davet etmek mümkün. Onların çağırdığı yere katkı vermeye çalışmak, o septik gündeme teslim olmak, ortak olmak, maalesef tarihin yanlış tarafında durmak olur. Onları; sorunun varlığını tespit eden, bunu meşru bir zeminde çözmek isteyen, bu zemini Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak gören ve toplumsal mutabakattan taviz vermeyen doğru bir pozisyona davet etmek lazım. Onların gündemine ya da onların beklenti yönetimine hizmet edecek hiçbir şeyin içinde olmadık, bundan sonra da olmayacağız. Ama bu, var olan bir sorunu inkâr eden

anlayışı teşhir etmeyece-

ğimiz anlamına gelmez.

O anlayışın yapamadık-

larını yapacak, söyleye-

mediklerini söyleyecek,

ülkeye öneremediklerini

önerecek bir demokratik

olgunlukta olduğumuzu

ifade etmek isterim. Bundan sonraki süreç, kendilerinin çok istemesine rağmen ülkeyi onların gündemi yerine gerçek gündeme çekmek için sürdürdüğümüz gayreti güçlendireceğimiz bir süreç olacak. Örneğin son günlerde belediyelere atanan kayyumları, Abdullah Öcalan'a yapılan çağrıyla, "İsrail Türkiye'ye saldırarak." korku gündemini ya da seçimlerden hemen sonra Numan Kurtulmuş eliyle başlatılıp reddettiğimiz yeni anayasa gündemini de birbiriyle ilintili ve gündeme sis etkisi

yapacak, gündemi onların eline teslim edecek, bizi gerçek sorunları konuşmaktan uzak tutacak çabalar olarak görüyorum.

Bizim gerçek gündemimizde elbette kayyumlara karşı olmak var. Demokrasi savunacağız. Parti ayrımı yapmaksızın kayyum politikasının karşısında olacağız, kendi belediye başkanımızı da savunacağız. Son günlerde suni bir tartışmayı, yerindelik denetimi yapamayacakları bir süreci, belediyelerin mali ve yönetsel özerkliği bir yerde duruyorken, sadece hukuka uygunluk denetimi yapabileceklerken, kendi kaybettikleri ahlaki zemini, bizim sahip olduğumuz ahlaki üstünlüğü tartışmayı açmak üzere atılan adımları görmek ve bu konuya dikkat çekmek gerekiyor.

Bizim gerçek gündemimizde elbette kayyumlara karşı olmak var.

Demokrasi savunacağız. Parti ayrımı yapmaksızın kayyum politikasının karşısında olacağız, kendi belediye başkanımızı da savunacağız.

Mesele şu: Adalet ve Kalkınma Partisinin bugünkü yönetimi, "Biz teyiz belediyecilik yaptık, kayırmacılık yapmadık, kent suçları işlemedik, israf etmedik, yolsuzluk yapmadık." ifadeleriyle

bu milleti ikna edemeyeceğini görmüş durumdadır. O yüzden meseleyi "Tencere dibin kara, seninki benden kara"ya getirmeye çalışıyorlar. Bunlar da yapıyor, demeye çalışıyorlar. Oysa karşı karşıya olduğumuz durum tam olarak şudur: Bizim belediyecilik anlayışımız, mevcut iktidarın belediyecilik anlayışıyla bembeyaz bir kağıdın üzerine konabilecek bir kurşun kalem noktasının beyazın kir gösterme kapasitesinden dolayı tartışılması ama diğer tarafta gri bir sayfanın üzerine kurşun

kalemle yazdığınız hiçbir şeyin görünmemesi kadar farklıdır. Biz ne kupon arsaların ne kent suçlarının, ne yandaş kayırmaların ne gizli kapaklı adrese teslim ihalelerin tarafı olduk. Biz; ihaleleri yayınlayan, İstanbulludan israfi bitirip hizmeti getireceğiz diye oy alıp 5 yıl bunu yaptıktan sonra çok daha güçlü olarak bir kez daha yetki alan, İstanbul'daki belediye sayısını 14'ten 26'ya çıkaracak kadar iyi bir performans gösteren taraf olduk. 5 yıllık sürecin sonunda bu millet, "Diğerleri gibi yapmıyorsunuz. İstanbul'un üstünde helikopterle uçup Katarlılara, Arap şeyhlerine, Dubai'den gelenlere arsa teklif etmiyorsunuz. Sosyal yardımları 5 katına çıkardınız. Şeffaf ve hesap verebilir belediyeçilik

yapıyorsunuz. Yetkiyi size veriyorum." dedi. Türkiye'de de bu iyi örneklerden hareketle şu anda 414 belediyeyi Cumhuriyet Halk Partisine teslim et-

tiyse burada tartışılacak bir şey yok. Görevi denetim olan bütün müfettişlere şunu söylüyorum: "Çok kutsal bir iş yapıyorsunuz. Bu ülkenin kaynaklarını denetlemek sizin göreviniz. Bunu hukuka uygun yaptığınız takdirde başımızın üzerindesiniz, hiçbir belediye başkanının veremeyeceği bir hesap yok. Ama suç icat etmek üzere görevlendirildiyse ve ortalığı bulanıklaştırsın, bunları tartışmaya açın diyenlere hizmet ediyorsanız o zaman yapılan her açıklamayı, atılan her imzayı takip edeceğimize ve hesabını soracağımıza tarih önünde söz veriyoruz." Devlet memuru olanlara sonuna kadar saygımız, iktidarın celladı olanlara

da sonuna kadar takibimizin kararlılığı içinde olduğumuzu ifade etmek isterim.

Türkiye'nin sosyal, muhafazakâr, milliyetçi ve Kürt demokratlarının demokrasi, kendileri ve evlatlarının gelecekleri, hem zengin hem güvenceli hem de güvenli bir ülkenin geleceği için kullanacakları oylarla Türkiye ittifakının Cumhuriyet'in ikinci yüzyılında yeniden iktidar olmasını istiyoruz. Bir dönemi kapatıp yeni bir dönem açacağız. Bunu yaparken ülkenin gerçek gündeminden sapmadan; yoksulluğu, işsizliği, gençlerin ümitsizliğini ve ülkenin demokratik yoksulluklarını göz

ardı etmeden; yürüdüğümüz yolda kurulan basit siyasi kumpaslara ya da büyük siyasi mühendisliklere teslim olmadan; gerçek gündemden sapmadan ilerleme sorumluluğumuz var. Bu noktada büyük bir kararlılık ve inanca sahibiz. Hem Sa-

yın Başbakan'ın hem diğer muhalefet liderlerinin de kararlılıklarını görüyoruz.

Bugün iktidarın tek umudu, muhalefetin parça parça olması ve savrulmasıdır. Muhalefet partilerinin kendi içlerinde yapabilecekleri lüzumsuz tartışmalardır. Adalet ve Kalkınma Partisinin Genel Başkanı, seçimsiz 4 yıl var derken, YSK'nin kararı ortadayken, erken seçim yok, seçimler gününde yapılacak denmektedir. O zaman demek ki kendisi aday değildir. AK Partinin bir aday sorunu vardır. Mevcut İçişleri Bakanı mı bir önceki mi? Mevcut MİT Başkanı mı bir önceki mi?

Ya da damatlardan hangisi soruları ortada dururken işiyle gücüyle meşgul ve son derece başarılı Cumhuriyet Halk Partili belediye başkanlarını adaylık tartışmasının içine sokmak, ikili bir tartışma yaratmak, sadece ve sadece sarayın ve onun destekçisi Devlet Bahçeli'nin hesabına gelen bir meseledir. Biz parti içinde adaylık tartışmalarını bir kenara bıraktık. Muhalefete de çağrım, iktidarın istediği savrulmayı yaşamadan, yan yana durma kültürüne sahip olarak, geçen seferki hatalardan ders alarak, bu ülkenin geleceğine ülkenin bütün demokratlarının, siyasi arenadaki bütün temsilcilerinin sahip çıkmasıdır. Hedef, 2. yüzyılda Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu ve gösterdiği yolda yürümektir. Hedef; çağdaşlık, aydınlanma, gelişmiş ülkeleri yakalama ve geçmedir. Bu hedefte kuvvetler ayrılığı, güçlü bir parlamento; yürütme, yasama ve yargının birbirinin düşmanı değil ama birbirinin destekçisi olarak ve net bir şekilde birbirinden ayrılması vardır. Bu hedefte Avrupa Birliği'ne tam üyelik de vardır. Bu hedefleri terk edip kişi başına millî gelirin dört bin dolar olduğu, yönetenlerin kudretli, araçların zengin, halkın fakir ve tebalashmış olduğu yerler yerine yönetenlerin mütevazı, halkın zengin olduğu bir yöne doğru yürüme hedefi vardır. Biz bu azim ve kararlılıkla Gazi'nin partisini yönetiyoruz ve ilk seçimlere hazırlıyoruz. Bütün muhalefet partilerinin de bu dayanışma içinde olacaklarını, hep birlikte bu ülkenin geleceğini kuracaklarını düşünüyorum. Buna inanıyorum ve onlara da güveniyorum.

Buradan tüm muhalefet partilerinin sayın genel başkanlarının şahsında, ülkenin bugünden rahatsız olan ve geleceğine umutla bakmak isteyen herkese şunu söylüyorum. Biz başaracağız, umudunuzu kaybetmeyin. Her zaman gündüz geceye, aydınlık karanlığa, iyilik kötülüğe galip gelir. İyiler kazanacak, biz kazanacağız diyorum ve hepinizi saygıyla selamlıyorum.

PROF. DR. ERSİN KALAYCIOĞLU: Sayın Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı, Sayın Başbakan ve Gelecek Partisi Genel Başkanı, sayın milletvekilleri, ilçe belediye başkanları, Ülke Politikaları Vakfı başkanı, yöneticileri ve hazirunu selamlayarak başlamak istiyorum. Türkiye'nin hukuk devleti ile bağlantılı bir demokrasi kurma projesinin 79. yılını tamamlamak üzereyiz. 1945 yılının genel koşulları içerisinde Türkiye, kritik bir karar alarak çok partili hayata ve demokratik bir rejime yöneldi. Bu süreç son derece zikzaklar ve dönüşleri içinde geçti. Bunun vermiş olduğu bir hayal kırıklığı, kırılganlık ve üzüntü ile konuşuyorum.

Maalesef Türkiye ile aynı anda, hatta bir iki sene sonra yola çıkmış olan İkinci Dünya Savaşı'nın yenilmiş devletleri Almanya, İtalya ve Japonya, bizimle beraber aynı hedefe yöneldi. Her üçü de bugün dünyanın hem belli başlı ekonomik gücü hem de G7 ülkesi. Üstelik aynı zamanda demokrasilerini pekiştirmiş, İngilizcesi ile “consolidated” hâle getirmiş ülkeler. Karşılaştırdığınız zaman bizim görüntümüz içler acısı. Bunun verdiği bir yılgınlık, ümitsizlik ve üzüntüyle bu sürece yaklaşmaktayım.

Burada temel itibariyle demokrasinin içeriği hakkında belirgin bir algı ve bunun çağdaş dünyada ne anlama geldiği, orada hangi unsurların önem kazandığı ve bu unsurların

geçtiğimiz yıllar boyunca nasıl çalıştığını kısaca size göstermek istiyorum. Ondan sonra gelmiş olduğumuz aşamada neyle karşı karşıya olduğumuzu, temel sorunun ne olduğunu kendi bakış açımdan ve siyaset bilimi yazınına atfen ele almaya çalışacağım. Biraz uzun bir başlık oldu ama hukuk devleti ile birlikte telakki edilecek bir demokrasiden bahsediyoruz. Ben buna kısaca “liberal demokrasi” diyeceğim. Farklı ülkelerde farklı tabirleri de var. Amerika’da buna “Madisonian” demokrasi deniyor. Bizde en yakını liberal demokrasi. Burada liberallikten kasıt, hukukun üstünlüğünün temel ilke olarak kabul edildiği demokrasi. Herhangi bir demokrasi değil çünkü farklı demokrasi türleri var.

Demokrasinin en geniş tanımı, Amerikan Başkanı Abraham Lincoln tarafından verilmiştir: “Demokrasi, halkın halk için halk tarafından yönetilmesidir.” Basit gibi duruyor değil mi? Ama ayrıntıya girdiğiniz zaman içinde çok şeytan var maalesef. Birincisi halk kim? Halkı herkes farklı şekillerde tanımlıyor. Halk tanımları 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren farklı nitelikler kazanmış bir içeriktedir. Onun için burada “halk için” ifadesinde kullandığınız halk, oy vermekte olan seçmenlerin tamamı olarak düşünülebilir. Bugün Türkiye için 64-65 milyon civarında bir kitleden bahsediyoruz. Bunun halk tarafından yapılması, halka yönelik olması ve halk için çalışan bir içerik kazanması, son derece karmaşık bir dizi varsayımı da

Halkı herkes farklı şekillerde tanımlıyor. Halk tanımları 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren farklı nitelikler kazanmış bir içeriktedir.

beraberinde getiriyor. Halkın kendi kendisini yönetmesi ve kendisi için yönetmesi, alınacak olan siyasal kararlar ve bunlara uygun bir şekilde davranmak suretiyle gerçekleştirilebilir. Onun için halkın alınan siyasal kararların içinde kendisini görebilmesi gerekmektedir. Bunu yapılmasının tek yolu, siyasal katılımdır. Bireyin belirli bir siyasal kararı alınması için o siyasal kararın içeriğini etkileyecek şekilde davranmasından söz ediyorum. Bu, çeşitli şekillerde yapılabilir: İfadeyle, sözel, yazılı olarak, e-posta göndererek, dilekçe vererek, bir grubu örgütleyip belli protestolarda bulunarak... Bu, seçimle büyük ölçüde ilişkilendirilmiş ama onunla bitmeyen ve seçimle başlayan bir süreç. Herhangi bir seçim de değil. Bunun özelliği üzerinde kısaca duracağım.

İkincisi, karmaşık ve kalabalık toplumlarda, Türkiye’de veya Hindistan’da olduğu gibi, bu tür bir katılmanın olabilmesi hiç kolay değil. Bu nedenle bir zorunluluk olarak siyasal temsil ile yola devam edilmesinin zorunlu olduğu kolayca kabul edilebilecek durumdadır. O hâlde, halkın her zaman mevcut olmadığı bir ortamda siyasal kararların alınabilmesi, halkın temsilcileri tarafından halk adına yapılması söz konusudur. Dolayısıyla halkın olmadığı yerde, halk adına karar verme yetkisine sahip olanların siyasal kararları alması, bir uygulama zorunluluğu olarak siyasal katılmanın uzantısı şeklinde ortaya çıkmış bir sonuçtur. Bu ikisi birleştiğinde, başarıyla sürdürülebilirse o zaman seçmenlerin kucaklandığı, dahil edildiği, Robert Dahl’ın terminolojisiyle “inclusive”, Türkçesi yok, ben “içkin” sözcüğünü kullanıyorum, içkin bir yönetim oluşması mümkün hâlde gelecektir. Dolayısıyla siyasal kararlardan etkilenenlerin tepki vermesi, itiraz etmesi de bu sürecin doğal bir sonucudur çünkü alınan kararlar, sizin için her zaman hoş olmayabilecektir. Doğal olarak insanlar tepki göstereceklerdir.

Tepki göstermek, itiraz etmek, şikâyet etmek, gayet doğal bir insan davranışdır. Bu da temel itibarıyla siyasal muhalefet kurumuyla ortaya çıkmaktadır. Robert Dahl’ın 1971’de yazdığı “Polyarchy” kitabında bahsettiği çağdaş demokrasi, “inclusivity” ve “contestation” yani sürecin içine dahil edici ve aynı zamanda sürece itiraz edici davranışların tamamından oluşan bir süreçtir. Aslında burada bir tek temel omurga var, hepsi buna dayanıyor. Demokrasinin omurgası siyasal katılmadır. Siyasal katılmanın da dayandığı temel unsur, insanların şikâyet etmesidir. Şikâyet, en insani davranıştır. Eminim her gün pek çok şikâyetle karşı karşıya kalıyorsunuz. Sabahleyin evinizden çıkıyorsunuz, komşuya günaydın diyorsunuz, sırtım çok ağrıyor diye başlıyor. Günlük konuşmamızın kaçınılmaz bir parçası olan bu gibi durumlara tahammül gösteremezseniz demokrasiye tahammül gösteremezsiniz. Bırakacaksınız, insanlar istedikleri gibi şikâyet edecekler. Bunun ne kadar zor olduğunu, Sayın Cumhurbaşkanı’nın açmış olduğu 400.000 iftira soruşturmasından görebilirsiniz. Bu, siyasal katılmaya da demokrasiye de

darbedir. Çok felsefi, üst düzeyde şeylerden bahsetmiyorum. İnsanların şikâyet etmesini serbest bırakacaksınız. Bu, siyasal katılmayı oluşturan, sürdüren, yaşatan ve demokrasiyi de hayata geçiren temel unsurdur.

Demokrasiyi yönetim yöntemi olarak düşünmemiz de söz konusudur. Bunun bir yöntemi var. Bugünün dünyasında, demokrasi için siyasal kararlara, yani yasama ve yürütmenin idari kararlarına ulaşmak için belirli bir kurumsal düzenlemeden bahsediyoruz. Belirli bir tarihsel anda, belirli bir bağlamda, bu kararların içeriğinden bağımsız, bir karar alma yöntemi. Bu nasıl bir

yöntem? İktisatçı Schumpeter, bunun bir düzenlemeyle gerçekleşeceğini ifade ediyor: “Halkın iradesi, onun serbest ve dürüst bir yarışla seçtiği temsilcilerin oluşturduğu bir heyetin ürettiği kararlarla egemen kılındığı zaman demokrasi hayata geçer.” Burada kritik olan, aynı zamanda siyasal katılmanın en temel unsurlarından biri olan seçimlerin; serbest, hakça ve dürüst bir yarışla yapılması koşullarının temin edilebilmesi. Tabii burada temel bir varsayımda bulunuyoruz. Halkın iradesinin saptanabilir bir içerikte olduğunu varsayıyoruz. Yalnız bunun bir kolektif ortak irade olduğu savı çok şüphelidir ve bunu temel alarak düzenlenecek bir iktisadi veya siyasi herhangi bir politik sonuç veya kamu politikası, kolay kolay mümkün değildir. Hatta Schumpeter’e göre imkânsızdır. Onun için siyaset bilimi bu terminolojiyi terk etmiştir. Ama romantik bir terminoloji

Demokrasinin bir araç olduğunu, sadece bizim onayladığımız değerleri kapsayan ve her koşulda savunulacak bir içerikte olmadığını kabul etmemiz gerekir.

olarak, iyi de ifade edildiği için “millî irade” olarak her gün duymaktasınız. Halkın iradesi geçerli olmalı ya da demokratik ilkelerin onayladığı durumlar dışında, kritik olan husus bu, halkın iradesini tanımamak veya ona muhalefet, meşru kabul edilmemelidir. Örneğin adil ve serbest seçim sonuçlarını tanımamak, kabul edilebilecek bir sonuç değildir. Burada birtakım normlar var ve bu normların içerisinde hareket etmek durumundasınız. Dışına çıkarsanız 240 yıllık demokrasisi olan Amerika Birleşik Devletleri bile bugün geldiği rezil durumla karşı karşıya kalır. 2020’de

adil ve serbest olarak yapılmış seçim sonuçlarını, o zamanki başkan adaylarından Trump tanımamıştır. O dönemden beri Amerika büyük bir krizdedir. Bu kriz hâlen herhan-

gi bir sonuç olmaksızın devam etmektedir. Bu nedenle normlar dahilinde hareket etmek mecburiyetindeyiz. Muhalefete evet ama her türlü muhalefet değil, demokrasinin normları içinde kalan bir muhalefetten bahsediyoruz. Bu nüans son derece önemlidir. Demokrasinin bir araç olduğunu, sadece bizim onayladığımız değerleri kapsayan ve her koşulda savunulacak bir içerikte olmadığını kabul etmemiz gerekir. Onun için bizim dışımızda birtakım değerleri ve düşünceleri kabul edenlerin seçimleri kazanması kadar doğal bir şey yoktur. Bunu da kabul etmek durumundayız. Odaklanacağımız şey, yöntemdir. Yöntemin kusursuz uygulanmasıdır. Ortaya çıkacak sonuç, seçmenin takdiri ve kararıdır. Bunun

önceden saptanabilmesi mümkün değildir. Alınan kararları beğenmeyebilirsiniz, muhafefet edebilirsiniz. O da gayet doğaldır. Bu da demokrasinin içinde temel bir unsurdur.

Halkın tercihlerinin belirlenmesinde son derece kritik bir olgu var. Enformasyon ve bilgi. Enformasyon ve bilgi olmaksızın bir tartışmanın sürdürülebilmesi, sonucunda belirli bir tercihin ortaya çıkabilmesi imkânsızdır. Bu nedenle enformasyon gerçekte ne kadar bağlantılıysa, ne kadar doğruysa, ne kadar genel bir kitleye yaygınlaştırılabiliyorsa alınan kararlar da o kadar kaliteli olacaktır. Bu konuda sadece ülke olarak değil, dünya çapında büyük bir sorunla karşı karşıyayız. Kendi yarattığımız başka sorunlarla da bunu ağırlaştırmış durumdayız. Ortaya çıkan yeni iletişim teknolojisi, elektronik medya ve bunun yaratmış olduğu ortamda muazzam bir enformasyon kirliliği var. Bu kirlilik, karar almada çok vahim sorunlar yaratıyor. Seçmenin neyin gerçek olduğu neyin olmadığı konusunda bir karara varabilmesi giderek zorlaşıyor. Bu durum da demokrasinin hayata geçirilmesinde bir kriz meydana getiriyor. Böyle bir zorlukla Türkiye olarak da dünya olarak da yaşayacağız, bunu kabul etmek mecburiyetindeyiz. Bunun çözümü henüz yokmuş gibi gözüküyor.

Dijital teknolojinin gelişimi, insanlığın kavrayabileceğinden çok öteye geçti. Bugün üretilen enformasyonu bırakın kullanabilmeyi, depolayamıyoruz bile. Bunun için yapay zeka kullanılmaya başlandı. Bu da çok tehlikeli bir yere doğru gidiyor. Anlamadığımız ölçüde ve

içerikte bilgi üreten bir yapay zeka ile karşılaşacağız. Türkiye ve bütün dünya için konuşuyorum. Bunu nasıl kullanacağız ve hayatımıza ne getirecek bilmiyorum ama çok ciddi tehlikeler olabileceğini uzmanlar da söylüyor. Onun için enformasyon, üzerinde ciddiyetle durmamız gereken bir husus. Bizim yarattığımız sorunlar da var. Fransızların “Reporters Sans Frontières” adlı kuruluşlarının bir özgürlük indeksi var. Türkiye 2011-12’de 179 ülke arasında 146, 2013’te 154. sıradaydı. Birinci sırada Finlandiya, son sırada Eritre var. 2013 raporunda ise Türkiye için aynen şu ifade yazıyor: “Türkiye, dünyadaki en büyük gazeteci hapishanelerinden bir tanesidir.” O tarihte 100 civarında gazeteci, gazetecilik dışında suçları olup olmadığı belli olmaksızın hapiste bulunuyor ve bu çok ciddi eleştiriyi sebep oluyor. 2022’de 180 ülke arasında 149. sıradayız. İlk sırada Norveç, son sırada Kuzey Kore var. Biz de oraya çok yakınlaşmış durumdayız. 2024’te biraz daha düşüyoruz, 158. sıradayız. İlk sırada yine Norveç, son sırada Eritre var. Basın özgürlüğümüz bu hâldeyken enformasyonu düzgün şekilde halka aktarabilmemiz ve halkın bu enformasyonu kullanarak karar verebilmesi, demokrasiyi çalıştırabilmesi maalesef mümkün değil. Bunu düzeltebiliriz. Dijital teknoloji bizim işimiz değil sadece, onu kolay düzeltemeyiz ama bunu düzeltebilecek durumdayız. Bunu gündeminize almak mecburiyetindesiniz, ilk yapılması gereken şeylerden biri budur. Bırakın gazeteciler rahat çalışsın, insanlar rahat şikâyet etsin. Demokrasiye geçiş için yeterli olabilecek unsurlardan ikincisi budur.

Freedom House, 1973'ten beri ülkelerin özgürlüklerini ölçüyor. 1973-1974 arasında Türkiye kısmen özgür, 1975-1980 arasında istikrarsız ama demokrasi var, 2018'den itibaren ise ilk defa 100 üzerinden 32 ile özgür olmanın bir ülke puanı alıyor. Finlandiya ve Norveç 100 puandayken; Tibet, Güney Sudan ve Suriye 1 puanla listenin sonunda bulunuyor. Türkiye bunlara, Finlandiya ve Norveç'e olduğundan çok daha yakın.

2020'de Türkiye'nin puanını 33. Yine özgür ülke değil, siyasal haklar sıralamasında 40'ta 17, bireysel özgürlükler konusunda 60

Son 10 yılda Türkiye, en fazla gerileyen 5. demokrasi. Tanzanya'nın arkasında, Burkina Faso'nun önünde. Bir nevi Afrika ülkesi.

ülke arasında 17. sırada. Son 10 yılda Türkiye, en fazla gerileyen 5. demokrasi. Tanzanya'nın arkasında, Burkina Faso'nun önünde. Bir nevi Afrika ülkesi. Özellikle 2014 sonrasında, ciddi ölçüde bozulan bir özgürleşme söz konusu. Bu sürecin sonunda, 12 yıl içinde, Türkiye'nin 57 sıra düşerek 155. sıraya gerilediğini görüyoruz. 100 civarı gazeteci hapiste ve dünyadaki ülkelere bakılacak olursa Nikaragua en fazla seviye kaybeden ülke. Nagorno Karabakh yani Dağlık Karabağ -ülke olarak kabul etmeyebilirsiniz-, Libya, Tanzanya ve ardından Türkiye'ye geliyor. Arkasından Burkina Faso, Hong Kong ve El Salvador. İçinde bulunduğumuz pozisyon bu. Bunu değiştirmek mecburiyetindeyiz. Başka şekilde Türkiye'nin dünyadaki algısını değiştirebilmemiz ve doğru yürümesini sağlayabilmemiz mümkün değil.

Demokrasinin genel değerlerine bakacak olursak Türkiye, 2012'de 88. sıradan 2023'te 102. sıraya inmiş. Fakat dikkatinizi çekmek

istediğim, en sağdaki kolondur. Bu sütunun alt sıralarına bakacak olursanız 2012'de 4 civarında olan puan 2015'ten itibaren 3'lere, sonra 2'lere yakın bir noktaya düşmüştür. 2.06 puanımız, Afrika'daki Çad'la aynı. Yani ülkede bireysel özgürlükler yok. Bu görüntüyü düzeltmeden Türkiye'nin herhangi bir şekilde hibrit rejim olarak kabul edilmesinin ilerisine çıkabilmemiz mümkün değil. Lis-

tede 20 tane demokrasi sayılıyor. Ondan sonra sıralamada Fransa, İsrail, Amerika Birleşik Devletleri ve Portekiz'i görüyoruz. Hepsinin ku-

surları var, kusurlu demokrasi şeklinde ifade ediliyorlar. Türkiye'nin hibrit demokrasisi bu grup içinde de değil ve otoriter olmasına beş basamak kalmış durumda.

2011-2012 gibi Türkiye'nin değişimi başlamış ve özellikle 2014'ten sonra ülke ciddi bir seviye kaybetmiştir. Gördüğünüz gibi dünyanın gidişatıyla Türkiye'nin gidişatı aynı değildir. Hukukun üstünlüğü, hukuk dışılık ve yolsuzluk algısı açısından bakacak olursanız yargı bağımsızlığı indeksinde Türkiye 2012'de 88, 2018'de ise 103. sırada bulunuyor. Bu, Transparency International'ın indeksleri. Hukukun üstünlüğü endeksinde ilk %58'den %86 bu-çuğa inmiş durumda. Ülkelerin büyük çoğunluğu Türkiye'nin önünde. Sıra olarak 109'da. Yolsuzluk algısında 54'teydi, 2019'da 78. oldu. Şu anda 115. sırada. Yani yolsuzluğun fevkalade artmakta olduğu bir Türkiye ile karşı karşıyayız.

Bir başka kaynağa bakalım. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde, 1959'dan 2011'e kadar verilen ihlal kararlarının toplamında maalesef % 18,5 ile birinci sırada Türkiye var. Neredeyse beş kararın biri Türkiye hakkında. Bizi İtalya takip ediyor. Diyebilirsiniz ki bizim ceza hukukumuz İtalyanlardan alındığı için böyle olabilir. Bunu göz önünde bulundurmakta yarar var. Fransa'nınki de dikkate değer ama 47 ülke arasında tek başına Türkiye'nin durumu ortada. Bunu bir grafik olarak gösterecek olursak en sağda Türkiye var. Monako, Andorra, Lihtenştayn gibi küçük devletlerde pek ihlal yok. Yakınımızda Rusya var. Aslında beklentimiz Rusya'nın bizi geçmesiydi. 2020'de Rusya bizi geçmiş gibi gözüküyor. Sevindirici diye düşünebilirsiniz. 2023'te yine birinciliği ele almış durumdayız. Bütün kararların %30'u, yani hemen hemen üç karardan biri Türkiye aleyhine verilmiş ihlal kararlarıydı. Rusya 2. sırada, onu Ukrayna takip ediyor. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin davaları, ağırlıklı olarak 47 ülke arasında Türkiye ile ilgili davalarmış gibi gözükmekte.

Göteborg Üniversitesi'ndeki Varieties of Democracy merkezinin hukukun üstünlüğü endeksinde, Türkiye'nin 1990'lardaki pozisyonundan 2017 sonrasındaki pozisyona doğru gidişatını görebilmeniz mümkün. Fevkalade kötüye doğru gidiyoruz. Özellikle 2016-2017'den itibaren ciddi seviye düşmüş vaziyetteyiz.

Bu tablo, Worldwide Governance Indicators'da Türkiye'nin hukukun üstünlüğü puanları. Gördüğünüz gibi 100 üzerinden 40'ların üstünde başlıyor, 2011'e doğru 50'lere yükseliyor. 2011 seçimleri sonrasında aşağıya inmeye başlıyor. 2016'dan sonra düşüş hızlanıyor. Bu arada Tunus, arkamızdan gelerek bizi geçiyor.

Bunlar ise 4 temel demokrasi modelinin çıktığı ülkeler. Birleşik Krallık, İsviçre, ABD ve Fransa. Birleşik Krallık, çoğunlukçu parlamenter rejim. Gördüğünüz gibi puanlar 90'lar civarında. İsviçre daha iyi. Çoğulcu bir demokrasiyle 193 ülke arasında en üst performansı o gösteriyor. ABD, bir miktar içinden çıkmış olduğu Birleşik Krallığa benziyor. Fransa ondan daha düşük bir performans göstermekte. Bunlar 4 model, 4 tercih. Yani ya çoğunlukçu parlamenter rejim ya çoğulcu parlamenter rejim ya başkanlık ya da yarı başkanlık seçeceksiniz. Bunun içinde en iyi performansı gösteren İsviçre'nin çoğulcu parlamenter rejimi. Bunları bu şekilde grafikleştirirsek şu en üstteki grafikte en üstte bulunan çizgi İsviçre. Bizim puanlarımız da bunlar. Gördüğünüz gibi hepsinde bir miktar düşme var ama Türkiye'deki düşme çok daha vahim bir düzeydeymiş gibi gözüküyor.

Bu da Dünya Adalet Projesi'nin verileri. Türkiye bu verilere göre 2014'te 199 ülke arasında 99. sıradan listeye girmiş olarak başlıyor. Sonra 107. sıraya düşüyor. Sonunda da 128 ülke arasında 117. sıraya geriliyor. Adalet Bakanı'nın dün bir açıklaması oldu. Bunu pek beğenmiyor, "Biz bunların nasıl hesaplandığını biliyoruz." dedi. Bu kadar veriyi size onun için gösterdim. Bizim bir ölçüyü doğru yaptınız mı yapmadınız mı, gerçek bir şey ölçüyor musunuz ölçmüyor musunuz diye bir hesaplama yöntemimiz var. Bunun çeşitleri tip-
leri mevcut. Ben "ölçüt

geçerliliği" adlı bir yöntemden bahsedeceğim. İngilizcesi "criterion validation." Eğer aynı şeyi çok farklı yöntemlerle ölçen birçok indeksi alırsanız ve hepsi aynı şeyi gösteriyorsa bulduğunuz doğrudur. Buradaki görüntü, zannederim Dünya Adalet Projesi'nin verileri ile örtüşüyor. Dolayısıyla bizim, "Bunlar nasıl hesaplanıyor, biliyoruz." deme hakkımız yok. Durumumuzun iyi olmadığı gözüküyor. İşte Dünya Adalet Projesi'nin bizi koyduğu yer. Orta Asya Doğu ve Avrupa ülkeleri. Bu ülkeler arasında Belarus ve Rusya'dan sonra sonuncu sıradayız. Bu övünülecek bir durumsa mesele yok ama Gürcistan'la aramızdaki farkı görebilecek durumdasınız. Bu hesabın çeşitli bileşenleri var. Hükümet gücünün sınırlandırılmasında Türkiye, 142 ülke arasında 135. sırada. Yani hükümet sınırlandırılması kesinlikle söz konusu değil, sınırlı hükümet söz konusu değil, hesap veren hükümet söz konusu değil. Boroviak diye bir meslektaşımız var. Onun

2011'de Oxford University Press'ten basılmış "Hesap Verme ve Demokrasi" diye bir kitabı var. Birinci cümlesi diyor ki "Hesap vermeyen demokrasi istibdattır." Hesap vermiyoruz. Yolsuzluğun yokluğu, orada fena değil. Açık hükümet yani erişilebilirlik, katılmanın kolaylığı vesaire orada 108. sıradayız. Temel haklarda 133. sıradayız. Asayiş ve güvenlikte kendi ölçeğimiz açısından fena değiliz. Düzenleme uygulamalarında 117. sıradayız. Pek bir düzenleme yapamıyoruz ve düzenlemeleri uygulayamıyoruz. Burada yasa, yönetmelik, tüzük yapma ve bunları mantık çerçevesinde uygulama; insanların ona uyum göstermesinden bahsediyorlar ki burada bu uyum maalesef yok. Hukuk mahkemeleri, onların çalışmasına erişim 122. sıra ve ceza adaletinde ise 107. olarak gözüküyor ölçümümüz. Ciddi bir hukuk, hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti sorunuyla karşı karşıya olan bir ülke konumundayız.

Demokrasinin toparlı olarak 1900'den itibaren ölçümünü yapıyorlar. Bu ölçümlerde dikkat ederseniz 1950-1960, 1960-1980 ve bugünkü konumumuzun ne kadar büyük paralellik gösterdiğini görebilirsiniz. Âdeta bir darbe dönemi yaşamaktayız. Burada birçok veri var. Türkiye burada gördüğünüz gibi alttan dördüncü sırada. Bunlar, Türkiye'de "Ülkenizdeki mahkemelere şahsen ne kadar güveniyorsunuz?" diye 2019'da International Social Survey programının Türkiye'deki anketinde Ali Çarkoğlu'yla sorduğumuz soruya verilen yanıtlar. Görüldüğü gibi yargıya

en çok güvenilen ülkeler İsviçre, Danimarka, Almanya, Finlandiya, Japonya ve Avusturya. Hırvatistan, Slovenya, Meksika, Türkiye ve Slovakya gibi ülkelerde ise yargıya güven söz konusu değilmiş gibi gözüküyor. Bu çerçevede içerisinde yargıya olan güvenin azaldığı bir ortamda bulunmakta olduğumuzu görebilecek durumdayız.

Özet olarak demokrasinin ve siyasal katılımın temel unsuru, temel kurumu seçimlerdir. Seçimleri ne kadar hakça ve serbest yapabiliyoruz? Emre Toros'un 2024 yılında basılan "Electoral Integrity in Turkey" kitabını inceleme fırsatı bulamadınızsa İngilizce bilenlerinize özellikle tavsiye ederim. Kitaptaki bulgulara göre Türkiye'nin seçimlerin dürüstlüğü karşılaştırmalarındaki puanı bir hayli düşük, 115. sırada. 115 demokrasi dünyada yok, ya 20 ya 30 demokrasi var. Ayrıca bir ciddi sorunumuz var ve bu sorunu 2007'den beri yaşıyoruz. 2007 senesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 10.226'ya 3 kararı var. İki tane milletvekili adayı, Yumak ve Sadak, seçimi kazanamadıkları zaman Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne seçim sonuçlarının meşru olmadığına dair dava açtılar. Mahkeme şöyle bir karar verdi. Seçimlerde iki hedef güdülebilir. Bir tanesi temsil adaleti, diğerini Türkçe "hükümet istikrarı" diye çeviriyoruz, "accountability" yani hesap vermek. Hesap verilmesinden pek hoşlanmadığımız için bu ifadeyi kullanmak istemiyoruz. Dolayısıyla hükümet istikrarı diyoruz. Mahkeme kararında, "Türkiye bunlardan hükümet istikrarını seçmiştir. Dolayısıyla burada demokratik bir

problem yoktur." dedi. Bu bizim için ciddi bir problem yaratıyor. Anayasanın 67. maddesini okuma fırsatınız oldu mu bilmiyorum ama bu maddeyi 1995'te Meclis değiştirdi. Orada diyor ki "Seçim yasası, temsil adaletiyle hükümet istikrarını bağdaştırmak mecburiyetindedir." Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi diyor ki "Seçim yasası temsil adaleti ile hükümet istikrarını bağdaştırmıyor." Temsil adaletini yok sayıyor, sadece hükümet istikrarını vurguluyor. Dolayısıyla seçim yasağınız 67. maddeye aykırı. 2007'den beri 67. maddeye aykırı, anayasayı ihlal eden seçim yasalarıyla meşruiyeti sorunlu bir seçim yapıyoruz. Bu, seçimler için vahim bir sorundur. Kural uygulamak açısından da vahimdir. Ama onun ötesinde seçimlerin ve seçim ortamının ne kadar özgür olduğu, ne kadar adil ve hakça bir seçim rekabeti içerdiği ayrı bir soru.

1961'den 2018'e kadar, bakanların istifa edip yerlerine seçim kampanyası arasında tarafsız bakanların atanması süreci yaşanmıştır. 2018'de bu kaldırıldı. Dolayısıyla partizan bakanlar eliyle düzenlenmiş ve yürütülmekte olan bir seçim süreci var. 2018'den itibaren bunu hakça olarak mı kabul edeceğiz? Ciddi bir sorunla karşı karşıyayız. Toros'un kitabını okursanız başka bir sürü örnek daha var. Öncelikle bunu düzeltmek mecburiyetindeyiz. 2009'dan beri önerdiğim şu: Bir, seçim sırasında kağıttan ayrılmayalım. İki, mürekkebi geri getirelim ki mükerrer oy meselesi engellenebilsin. Üç, sandıkların başında muhalefet partilerinin en az birer temsilci bulundurmalarını garanti edelim. Çok sayıda, 250.000

civarı sandık var biliyorsunuz ve burada birer kişi bulundurmanız gerekiyor. Sandıklarda oy verme başladığı andan bitip de ıslak imzalı tutanak alınana kadar bu insanların sandık başından ayrılmaması gerekiyor. Sigara içmemeleri, yemek yemeye dışarı çıkmamaları, tuvalet ihtiyacı için bir anlaşma yapmaları gerekiyor. Aksi takdirde seçim sonuçlarından herhangi bir şekilde emin olma imkânımız bulunmuyor. Seçimleri garanti etmezsek seçimlere dayalı bir dönüşümü sağlamamız fevkalade zor olacak.

Bizimki gibi rejimlerde seçimlerin amacı hakkında rekabetle temsilci seçmek değildir. Seçimlerin amacı “acclamation”

diye ifade ediliyor. Yani, iktidarda bulunan partinin veya şahsın alkışlarla desteklenmesini sağlayan bir tören veya ritüel. Buraya indirgenmiş bir seçimin demokrasiyle uzaktan ya-

kından bir ilişkisi yoktur. İçkin seçme hakkı var mı? Bu da %10 ve 7 barajlarıyla ciddi ölçüde sınırlandırılıyor. Zaten mahkeme kararı var. Bu konuda fazla konuşmama gerek yok. Seçimde aday olma hakkı bazı sınırlamalarla mevcut biliyorsunuz. Sınırlamaları artırmak için şimdi kanun teklifinde bulunacaklar. Bu artış durumu daha da vahim hâle getirecek. Ama bu arada bazı siyasilerin tutuklu olduğunu ve seçimlere katılabilme şanslarının daha da zorlaştığını biliyoruz. İfade özgürlüğü oldukça sınırlı. Basın, medya ve alternatif informasyon kaynaklarının özgürce kullanımı

da öyle. Dernekleşme özgürlüğünden söz etmedik ama bu da muhalefet için oldukça sınırlı. Derneklerin esas itibarıyla etkinliklerinin örgüt faaliyeti olarak algılanması, örgütün de yasa dışı örgüt veya terör örgütü olduğu imasında bulunulması, kuvvetle muhtemel. Dernekleşme ile ilgili olarak şunu da belirtmek isterim. Yapmış olduğumuz araştırmalarda, gerek seçim araştırmalarında gerek dünya değerler araştırmasında, seçmen yaşındaki nüfusun %90’ı, hiçbir gönüllü örgüte üye olmadığını söylüyor. %10, birçok örgüte üye olduğunu söylüyor. Son derece kötü şekilde dağılmış bir özellik var. Asker-sivil ilişkileri, seçilmiş sivil idarenin askeri idareyi denetimi

***Sorun büyük ama bunu yapmayı
becerebilirsek Türkiye’nin bir
ziplama geçireceği, bunun sadece
siyasi değil sosyo-ekonomik
olarak da büyük getirilerinin
olacağını unutmamak gerekiyor.***

güçlenmekte olan bir süreç. Bu süreç ne kadar iyi yönetilebiliyor, bunun sonucunda askeri kapasite ne konumda, askeri yapı bundan ne şekilde etkileniyor, bu ayrı tartışma konusu.

Kıssadan hisse, 1923’ten bugüne kadar Türkiye’de çoğunlukçu bir parlamenter rejim, 1924 Anayasası ile hayata geçirilmiştir. Tek parti olarak uygulandı. 1945-1960 arasında çoğunlukçu bir parlamenter demokrasi uygulanmaya çalışıldı. 1961 sonrasında, üçüncü bir rejim olarak çoğulcu parlamenter rejim çıktı. Demokrasi oldu ama istikrarı sağlayamadık. Özellikle şiddet ve kan dökümü çok oldu. Bu devreden sonra 1982’de, tuhaf bir Cumhurbaşkanlığı kurumuyula yarı parlamenter yapıya geçtik. 21 Ekim 2007 ve 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimiyle yarı başkanlık sistemine

geçtik. 16 Nisan 2017’de siyasal rejim olarak bugün uygulamakta olduğumuz tek bir kişinin şahsi kararıyla bütün kararların alındığı, yürütmenin tek bir kişiden ibaret olduğu, bu tek kişinin aynı zamanda parti başkanı olma kapasitesinin bulunduğu, parti başkanı olarak parlamentodaki en büyük gruplardan birinin başkanı da olabildiği, dolayısıyla hem yasa- ma hem yürütmeye önemli etkiye sahip olduğu, Adalet Bakanlığı ve HSK aracılığıyla da yargı üzerinde gölgesinin bulunduğu, kuvvetler birliği tesis etmiş olarak göreve devam ettiği anayasanın bir takiye içinde bulunduğu ve dikkate alınmadığı, yasaların ve kuralların da uygulanmadığı, kamu bürokrasinin çalışmalarına birtakım sınırlamalar getirildiği ve aşındırıldığı, kapitalist piyasanın da yandaş kapitalizmine dönüştürüldüğü bir rejim oldu. Bu rejime meslektaşlarımız Şehabi ve Linz “Sultanizm” adını veriyorlar, ben de onların verdiği adı kullanıyorum. Sultanizme geçtik.

Bu rejimi değiştirecek miyiz değiştirmeyecek miyiz? Veya dünyada başka adlarla alınan illiberal democracy, electoralism veya sandıksal demokrasi gibi bir melez rejim hâline dönüştürüp onunla mı yola devam edeceğiz? Bu aşamada bununla karşı karşıyayız. Dolayısıyla sorunumuz, temel özelliğimizin rejim istikrarsızlığı olduğu bir siyasal sistemde rejim istikrarsızlığını ortadan kaldıracabilecek, liberal bir demokrasinin oluşmasını sağlayacak adımı seçimleri de kullanarak yani seçimlerin bir tür acclamation hâline dönüşmesini engelleyerek gerçekleştirebilir miyiz, gerçekleştiremez miyiz? Bunun incelenmesi, bizim açımızdan araştırılması, sizler açısından da hayata geçirilmesi olacak. Sorun büyük ama bunu yapmayı becerebilirsek Türkiye’nin bir zıplama geçireceği, bunun sadece siyasi değil sosyo-ekonomik olarak da büyük getirilerinin olacağını unutmamak gerekiyor. Beni dinlediğiniz için çok teşekkür ederim.

I. OTURUM DÜNYA'DA DEMOKRASİYE GEÇİŞ DENEYİMLERİ

PROF. DR. ERSİN KALAYCIOĞLU: Tekrar hoş geldiniz. Şimdi biraz ayrıntıya gireceğiz. Otoriterleşme süreci geçirmiş ve bu süreçlerden çıkmış ülkeler var. Bunların yaşadıklarını daha yakından incelemek için 3 Güney Avrupa ve 1 Güney Amerika örneği var. Ağırlıklı olarak bu süreçlerin nasıl işlediğine bakmaya çalışacağız. Aynı zamanda başka ülkeler, başka coğrafyalardan örnekler vermekte bir sıkıntı yok.

Yaşadığımız dönemde, özellikle de soğuk savaş sonrası 1990'lardan itibaren dünyada bir otoriter rejim çeşitlenmesi yaşandı. Daha öncesinde otoriter rejimlerin örnekleri daha sınırlıydı. 90'lardan çeşit çeşit askeri rejimler var. Darbeyle veya sivil olarak iktidara gelmiş olanları var. Bunların içinde monarşik olanlar var, olmayanlar var. Bunun dışında partili olanlar var. Tek partininin iktidarda olduğu, hatta yarı rekabetçi veya yarı yarış-

macı diyebileceğimiz çok partili otoriter rejimler var. Partisiz tek kişinin iktidarında yönetilen ülkeler var. Dolayısıyla çok büyük bir çeşitlenme söz konusu oldu. Bu nedenle ne kadarını kapsam içerisine alabiliriz bilmiyorum. Şimdi sözü daha fazla uzatmadan bize iktisadi olarak çok benzeyen, siyasi olarak da zaman zaman andıran bir örneklerle başlamak istiyoruz. Sabancı Üniversitesi Öğretim Üyesi Özge Kemahlıoğlu, karşılaştırmalı siyaset alanında çalışıyor. Otoriter rejimlerden Arjantin'le ilgili otoriterlikten demokrasiye geçiş üzerine konuşacak. Söz sizde efendim.

PROF. DR. ÖZGE KEMAHLIOĞLU: Varieties of Democracy projesinden aldığım bir verinin grafiğiyle başlamak istiyorum. Burada gördüğümüz gibi aslında Arjantin'deki demokrasi deneyimi epey erken başlıyor. Ama son derece istikrarsız bir deneyim, hızlı inişler var. Arjantin'in demokrasi ile tanışmasının

1912’de olduğu söylenebilir. Tabii ki tam bir demokrasi değil çünkü kadınların oy kullanma hakkı yok. Bazı başka sorunlar da var ama en azından eşit rekabetçi ve erkekler açısından genel katılımın olduğu bir sisteme, 1912’de ilk önce yasanın değiştirilmesi yani seçim sisteminde bazı değişiklikler yapılması, sonra da 1916’da Irigoyen’in Radikal Partiden seçilmesiyle ilk demokratik sisteme geçişi yaşıyorlar. Bu ilk deneyimden sonra 1930’da Radikal Partiye karşı ilk darbe, 1943’te General Peron’un da içinde olduğu ikinci darbe, 1955’te Peron’a karşı olan darbe, 1962’de sivil hükümeti düşürüp yerine sivil hükümet getiren bir darbe ki onu bu gruba dahil etmedim, 1966’da 4. darbe, 1976 ile 1983 arasında da 5. darbe. Sonra da askeri dönem içinde yapılan bir darbe var, onu da bazen askeri darbe olarak saydıkları için 7 diye düşünebiliriz. Ama 5 tanesinde sivil hükümetin indirilip yerine askeri hükümetin geldiğini görüyoruz. Bazıları kısa, bazıları daha uzun sürüyor. Ben burada daha çok 1976 ve 1983 arasındaki darbeden ve son-

raki demokrasiye geçiş sürecinden bahsetmek istiyorum. Zaman kalırsa da Arjantin’in bugünkü demokrasi deneyimine değineceğim.

Amerika’yı koydum. Amerika’nın farklı zamanlardaki gelir düzeyi yüksek. Avustralya yüksek, gördüğümüz gibi Avustralya ve Arjantin arasındaki fark başta çok fazla değilken sonrasında farkın çok açıldığını görüyoruz. Bu da aslında literatürde çok tartışılan bir konu. Niye Avustralya ile Arjantin bu şekilde yakın başlamışken hem ekonomik hem siyasi olarak çok farklılaşıyorlar?

Latin Amerika’nın, Brezilya’nın ortalaması var, bir de Türkiye’yi kıyaslamak açısından koydum. Aslında 1900’lerin başında çok zengin bir ülkeyken sonrasında ekonomik olarak sorunlar yaşıyor, kriz dönemlerinin ardından hem siyasi hem ekonomik olarak değişiyor. Ama en çok sorulan sorulardan biri, niye ekonomik olarak bu iyi durumda olan bu ülkede demokrasi çöküşü yaşıyor? Hatta uzun yıllar bu konuda çalışan kişiler verilere baktığında en yüksek gelir düzeyine sahip demokratik çöküş yaşamış ülkenin Arjantin olduğu görülüyor. 1976’da sahip olduğu gelir düzeyi, o güne kadar yaşanmış olan demokratik çö-

En çok sorulan sorulardan biri, niye ekonomik olarak bu iyi durumda olan bu ülkede demokrasi çöküşü yaşıyor?

küşlerde en yüksek gelir düzeyi. Dolayısıyla burada niye siyasi rejim demokratik olarak devam edemiyor, niye bu çöküşleri yaşıyor gibi bir soru uzun yıllardır tartışılıyor.

Arjantin farklı açılardan çok fazla çalışılan bir vaka. Özellikle 1900’lerin başında gittiğimizde çok zengin bir ülke sayılabilir. En zengin kategoride sayamayız ama bu grafikte farklı ülkelerin ve Latin Amerika’nın ortalama gelir düzeylerini görebilirsiniz. Tabii

Aslında çok erken bir dönemde demokrasiye geçmiş olmasına rağmen çok sayıda çöküş yaşayan bir ülke. Daron Acemoğlu ve Robinson, demokrasiyi açıkladıkları teorilerinde bu durumu eşitsizlikle bağdaştırıyorlar. Arjantin gibi eşitsizliğin çok yüksek olduğu ülkelerde

elitlerin gelir dağılımından çekinmesi -demokrasiye geçilirse daha çok gelir dağılımı olacak- ve ellerindeki kaynakları kaybetmek istememeleri sonucunda demokrasinin uzun süre kalmasının mümkün olmadığını; elitlerin baskı ve şiddet yoluyla demokrasinin bu tip ülkelerde sonlandırılmasını kabul ettiklerini ifade ediyorlar.

1976'da üç general tarafından askeri darbe yapılıyor ve Videla başkan oluyor. Yayınladıkları deklarasyonda amaçlarının devletin önceliğini korumak, iyi ahlaka teşvik etmek, hükümeti devirme çabalarını ortadan kaldırmak ve ekonomik kalkınma sağlamak olduğunu söylüyorlar. Üç kuvvet komutanının bir tane de danışma komisyonu oluyor. Hiyerarşik bir şekilde yönetilen bir askeri hükümet var. Ekonomik değişiklikler, yine Videla'nın dönemine denk gelen Martinez'in ekonomi bakanlığı süresinde yapılıyor. İlk beş yıl, 1976'dan 1981'e kadar ekonomik değişiklikler uygulanmaya çalışılıyor ama uzun vadede başarılı olarak değerlendirilebilecek bir ekonomik program uygulayamıyorlar. Yabancı sermayenin girişini hem serbestleştiriyorlar hem özendirmeye çalışıyorlar. Devlet harcamalarını kısıtlıyorlar ama sonuç çok da başarılı olmuyor. Hatta sonrasında geri dönüşler yaşanıyor. Bu konuda da aslında diğer örneklerden farklı olarak kendi içlerinde bazı anlaşmazlıklar oluyor. Ordunun bazı mensupları bu programa çok sıcak bakmıyor. Devlet harcamalarının kısıtlanmasını, kitlerin kapatılmasını ya da daha az önemli olmasını, özellikle istihdamın azaltılmasını, herkesin çalıştığı bir

düzenen farklı bir düzene geçilmesini çok fazla desteklemiyorlar. Zaman içerisinde bu ekonomik program çok da başarılı olamıyor.

Arjantin'de bu dönemde özellikle önemli olan bir sosyal grup, sendikalar. İlk başta onların aktiviteleri kısıtlanıyor ama bir süre sonra, siyasi sisteme demesek bile en azından siyasete katılımları yeniden başlıyor. 1979'da büyük bir genel grev yapıyorlar. Bu grev, sendikaları yeniden kurulmasına izin verdikleri zaman daha güçsüz hâle getirecek bir yasaya karşı yapılıyor.

Mart 1981'de Videla'nın dönemi bitiyor ve ordunun içinden Videla'ya yakın yeni bir başkan geliyor. Ekonomik programda bazı değişiklikler yapılmaya çalışılsa da bunlar tepkiyle karşılanıyor. Kasım 1981'de sendikaların önemli rol oynadığı bir işçi yürüyüşü gerçekleşiyor. Bu aslında askeri dönemde

gerçekleşen ilk protestolardan bir tanesi. Bu yürüyüşe 10-15 bin civarında kişinin katıldığı tahmin ediliyor. O dönemde Arjantin’de resmi olmayan verilere göre 1.5 milyon civarı işsiz var. Bir kilisede ayin yapan kişilerin de katılımıyla sonrasında çok yaygınlaşacak olan “Barış, Ekmek ve İş” sloganıyla büyük bir yürüyüş oluyor. Bu da ilk muhalefetin, yönetime karşı ilk direnişin ortaya çıkması olarak düşünülebilir.

Aralık 1981’de ordu Viola’yı istifaya zorluyor ve yeni bir başkan değişimi oluyor. General Galtieri’nin gelmesiyle ordu içinde yönetim değişikliği oluyor. Sivil toplumun çok önemi var. Bu noktada Madres de Plaza de Mayo’ya değinmeden geçmek olmaz. Dolayısıyla kronolojik olarak geriye gidip onlardan bahsetmek istiyorum. 30 Nisan 1977’de ilk toplanmalarını ve ilk ortaya çıkışlarını görüyoruz. Bu tabii artık çok bilinen bir topluluk. Niye ortaya çıkıyorlar çünkü kaybolan çocuklarını bulmak istiyorlar. Üç kurucusu var. Sonra maalesef Aralık 1977’de onlar da ortadan kayboluyor. Arjantin askeri yönetimi, devlet şiddetiyle bilinen bir rejim. Madres de Plaza de Mayo’nun üç yöneticisi, sonradan ortaya çıkıyor ki 14 Mayıs 1977’de kuruculardan olan Villaflor ve onlara destek veren 2 Fransız rahibe, ölüm uçuşu olarak bilinen yöntemle Parana Delta’sından atılıyorlar. Bunun sonradan belgeleri ortaya çıkıyor. Buna rağmen hareket devam ediyor. 2011’de bununla ilgili bazı tutuklamalar yapılıyor, bazı veriler açığa çıkıyor.

30 Mart 1982’de Plaza de Mayo’ya doğru büyük bir yürüyüş oluyor. Orası sembolik

olarak çok önemli. O güne kadarki gösteriler, bu kadar çok insanın katılımına izin veren gösteriler değildi. 30 Mart 1982’de sendikalar, partiler ve insan hakları kuruluşları bir araya gelerek büyük bir yürüyüş düzenliyorlar. Yine aynı sloganla on binlerce insan yürüyor. Bundan birkaç gün sonra, 2 Nisan 1982’de, Malvinas işgali yaşanıyor. Bunun daha önceden planlandığı ama 30 Mart’taki yürüyüşün işgali daha öne çektiği söyleniyor. Doğru olabilir ya da olmayabilir. Başta bu savaş halk tarafından destek görüyor ama çok hızlı yenildikleri, İngiltere’ye karşı hiçbir varlık gösteremedikleri için Haziran 1982’deki yenilgiden sonra General Galtieri istifa ediyor. Ordu yönetimden çıkmaya karar veriyor ve yeni bir süreç başlıyor.

Yeni başkan Bignone, artık seçimlere gideceğini ifade ediyor. Partiler de seçim için tarih veriyorlar. Ekim 1983 için seçim teklifi yapılıyor. Bunun karşılığında hükümetten 14 koşullu bir cevap geliyor. Partiler bunu kabul etmiyorlar. Ordunun çok güçsüz olduğu, hükümette kalamayacağı ortaya çıktığı için koşulsuz bir geçiş yaşanıyor. Bu dönemde ulusal uzlaşı adını verdikleri bir genel af çıkarıyorlar. Ama bu af sonraki yargılanmaları durduramıyor. O sırada siyasete olan ilginin arttığı görülüyor. Partilerin yeniden kurulmasına izin verildikten sonra 3’te 1 seçmenin partilere üye olduğu verisine sahibiz. Yani siyasete ilgi, halk arasında fazlasıyla artıyor.

Ortaya çıkan önemli liderlerden birisi, Radikal Partinin adayı Raul Alfonsin. Eski liderleri Balbin’in ölümünden sonra partinin kendi

içinde kurulan farklı bir grubun lideri diyebiliriz. Darbe döneminde insan hakları için çalışmış biri ve bir diğer özelliği, Malvinas Savaşı çıktığı dönemde herkeste milliyetçilik duygusu artmışken bundan uzak durmuş birisi olması. Çok da iyimser bir kampanya düzenliyor ve herkesin beklediğinden farklı olarak Peronistler yerine Alfonsin seçimi kazanıyor. Hatta arada epey

bir fark var. Peronistlerin adayını yüzde 40 oy alırken Alfonsin yüzde 51.75 oy alıyor. O dönemde delegelerle yapılan bir başkanlık seçimi var. 600 oyun 317'sini

olarak başkan seçiliyor. Alt

Darbe döneminde insan hakları için çalışmış biri ve bir diğer özelliği, Malvinas Savaşı çıktığı dönemde herkeste milliyetçilik duygusu artmışken bundan uzak durmuş birisi olması.

mecliste az bir farkla olsa da bir çoğunluk kazanıyor. Senatoda çoğunluğu alamıyor ama en azından ara seçimlere kadar etkili bir yönetime sahip olacağı düşünülüyor.

Sembolik olarak o dönem biraz daha farklı bir yol seçiyor Radikal Parti ve Alfonsin. Mesela Peron her zaman bir balkon konuşması yaparken Alfonsin başka bir yerden konuşmayı seçiyor. Göreve başlayacağı günü 10 Aralık olarak belirliyor çünkü İnsan Hakları Günü. Böyle sembolik bir pozisyon alıyorlar. Dolayısıyla özellikle ifade özgürlüğü, üniversitelerin canlandırılması, eğitim ile ilgili çok büyük bir kongre hazırlanması gibi farklı bir siyasi anlayışı getirmeye çalışıyorlar.

Malvinas Savaşı'ndan önce, 1978 yılında Şili'yle bir sorun yaşıyorlar. Hatta neredeyse savaşa gireceklerken bu durum bir şekilde son anda engelleniyor. Üç tane adanın Şili'ye

mi yoksa Arjantin'e mi ait olduğuna dair bir anlaşmazlık var. Bu konuya daha barışçıl bir çözüm getirmeye çalışıyorlar. Referanduma gidiyor, halktan destek alıyor ve bu sorunu çözüyorlar. Dolayısıyla 1853 anayasasını tekrar getiriyorlar ve insan hakları ihlalleriyle ilgili çok büyük girişimler oluyor. 1984'te Konadep adlı komisyon kuruluyor ve ardından

hepimizin bildiği “Nunca Jamás” yani “Bir Daha Olmasın” hareketi başlıyor. Bir rapor hazırlanıyor, 8.961 ölümün ya da ortadan kaybettirilmenin ispatı yapılıyor. Bu dönemde 30 bine yakın kişinin öldüğü

söyleniyor ama en azından bu raporda 8.961 kişinin ölümüne dair bilgi sunuyorlar.

1985'teki ara seçimde Radikal Parti yine başarılı oluyor, yüksek oy alıyor, dolayısıyla alt meclisteki çoğunluğunu koruyor. Nisan 1985'te darbeci generallerin yargılanması başlanıyor. Son yıllarda 1985 diye bir film var, bu dönemi anlatır.

Seçimlerin sonrasında, 9 Aralık 1985'te, uzun süre etkili olmuş dört generalle ilgili karar çıkıyor. Uzun yıllar hapis cezası alıyorlar. Daha alt seviyedekiler daha az ceza alıyorlar ama sonra bu süreç biraz daha kısalıyor. Aralık 1986'da puntofinal diye bir karar verilerek bu davaların sadece 60 gün içinde yapılması gerektiği söyleniyor. Sonra Nisan 1987'de askerlerde bir isyan oluyor. Yeni bir yasayla alt seviyede olan ve sadece emirleri uygulayan askerlerin yargılanmayacağı söyleniyor.

Menem döneminde ceza alanların affı gerçekleşiyor. Sonra Kirchner'in döneminde bu davaların açılması mümkün oluyor ve 2017 yılına kadar nerdeyse 3.000 kişi yargılanıyor. Arjantin'in 1983'teki geçişine bakarsak insan haklarına verilen önem, bu açıdan yaşanan kültürel değişim ve sivil toplumun rolü çok öne çıkıyor.

Bugünün Arjantin'yle ilgili kısaca şunları söylemek istiyorum. İlk önce Alfonsin döneminde çok yüksek hiperenflasyon oluyor. 2001'de büyük ekonomik kriz yaşıyorlar. Bunların hiçbirinde sivil yönetimle ilgili bir sorun olmuyor, birkaç istifa olsa da siyasi krizler demokratik çöküş olmadan gerçekleşiyor. Dolayısıyla aslında Arjantin'de 1983'ten sonra rejim demokratik pekişmeye gidiyor diyebiliriz. Ta ki en son Milei'nin yönetimine kadar. Şu an başka bir açıdan demokratik bir çöküş olabilir mi tartışmaları ortaya çıkıyor. İnsan haklarına olan vurgu, askeri dönem hakkından tekrar pozitif konuşmak gibi bir değişiklik yaşanmaya başlanıyor. Zamandan ötürü konuşmama burada nokta koyuyorum. Teşekkürler.

ERSİN KALAYCIOĞLU: Çok teşekkür ederiz. Burada dikkatinizi çekeceğim bir husus var o da uluslararası ilişkilerin oynadığı önemli rol. Savaşta yenilmek, rejimin sonunu getirmiş gibi gözüküyor. Bundan sonra İspanya'ya dönüyoruz. Arjantin'le yakından ilgili tabii. Sabancı Üniversitesinden Doktor Oya Yeğen'in çalışma alanı benzer, Latin Amerika esasında ama İspanya'yla da ister istemez ilgilenmiş durumda. Sözü size bırakıyorum, buyurun.

OYA YEĞEN: Davetiniz için çok teşekkür ederim. Kısaca İspanya'da demokrasiye geçişle ilgili birkaç bilgi vermek istiyorum. Bildiğiniz gibi İspanya, 1812-1975 yılları arasında en az 7 kere askeri darbe geçirdi. 4 defa kral tahttan indirildi, 2 diktatörlük ve 4 iç savaş geçirdiği bir dönem yaşadı. Bunlardan sonuncusu ve en kötüsü, 1936-1939 yılları arasında olan iç savaş. Sonrasında General Franco'nun iktidara gelmesiyle ilk yıllar da çok kanlı geçiyor ve bu dönemde 600 bin kişinin öldüğü tahmin ediliyor. Demokratik bir sistem altında yaşamakla ilgili en önemli deneyimi ise 1931-1936 yılları arasında gerçekleşiyor. Bu son derece kısa ve kaotik bir dönem. 2. Cumhuriyet diye adlandırılan dönem, iç savaşla bitiyor ve İspanya'nın şiddet ve çatışma potansiyeli olan bir toplum olarak ününün pekişmesine neden oluyor. Franco, her ne kadar asker olsa da kişisel bir diktatörlük kuruyor ve geçen yüzyılın en uzun otoriter rejimlerinden biri olmayı başarıyor. Bu, İspanyol halkının farklı olduğuna ve doğası gereği anarşik bir ruha sahip olduğundan güçlü bir

ele sahip olması gerektiğine olan inancın bir süreliğine de olsa benimsenmesini sağlıyor.

İç savaş sırasında Hitler ve Mussolini'den aldığı askeri-siyasi destek ve sonrasında 2. Dünya Savaşı'nda onlara sunduğu destek nedeniyle İspanya, savaş sonrası Avrupa ve uluslararası toplumdan dışlanıyor. Marshall Planı'na dahil olamıyor. Dolayısıyla Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü, Avrupa Konseyi, NATO gibi kuruluşların hepsinden dışlanıyor. Batı ülkelerinden bunun dışında dışlanan tek ülke Finlandiya. Birleşmiş Milletler'e 1955'te üye oluyor. Böyle bir uzun otoriter deneyimden sonra, hem de demokratik yönetimle ilgili çok kısa ve kaotik bir deneyimi olmasına rağmen, çe-

şitli etnik temelli şiddetin patlak verdiği bölgesel ve kültürel ayrışmaların yaşandığı bir ortamda İspanya, demokratikleşme sürecini yaşıyor. Başarıyla demokrasisini pekiştiriyor.

Geçişin ne zaman başladığına dair çeşitli görüşler var. Kimisi 1960'larda Franco'nun günlük meselelerden elini çekmesi, 1967'de başbakanlık görevini başkasına bırakması ve bu dönemde işçi ve öğrenci hareketlerine izin verilmesi, devlet baskısının azalması ve bir nevi çoğulculuğun yaşanması ile bu dönemi başlatıyor. Kimisi 1960'lı yılların kimileri ise daha keskin bir tarih olan Franco'nun 1975'te ölmesiyle bu geçiş sürecini ele alıyor. Ancak her halükârda herkes, geçişin İspanya Sosyalist İşçi Partisinin 1982 seçimlerinde galip

gelmesi ve yürütme yetkisinin ilk defa barışçıl bir şekilde elde edildiği konusunda hemfikir.

İspanya'da demokrasiye geçiş kademeli olarak gerçekleşiyor, kopuş yaşanmıyor ve süreç uzlaşma ve mutabakata dayalı şekilde gerçekleşiyor. Öyle ki İspanya, barışçıl bir geçişin modeli olarak akademik literatüre giriyor. Peki bu nasıl oluyor? Demokrasiye geçiş literatüründe karşımıza iki açıklama çıkıyor. İlki yapısal uzun vadeli açıklamalar. Bunda Özge

İspanya'da demokrasiye geçiş kademeli olarak gerçekleşiyor, kopuş yaşanmıyor ve süreç uzlaşma ve mutabakata dayalı şekilde gerçekleşiyor. Barışçıl bir geçişin modeli olarak akademik literatüre giriyor.

Hoca'nın bahsettiği gibi eşitsizlik, kalkınma, uluslararası güç dengesindeki değişiklikler, kültür gibi faktörlerden bahsetmek mümkün. Aktörlerin stratejik yaklaşımlarını öne çıkaran açıklamalarda ise siyasi elitlerin, toplumsal ya da kitlesel hareketlerin tercihle-

rine ve bunların arasındaki etkileşime bakılıyor. Ben bugün uzun vadeli yapısal unsurlara, sonra da aktörlerin kısa vadeli tercihlerine vurgu yaparak süreci anlatmaya çalışacağım.

Şimdi öncelikle yapısal faktörlerde ekonomi ve bunun kültüre, sosyal hayata etkilerinden bahsedebiliriz. Sivil savaş sonrasında içe kapanık bir ekonomiyle yönetilen İspanya'da, zamanla bu durumun sürdürülmez olduğu anlaşıyor; ekonomik anlamda serbestleşme ve dışa açılma başlıyor. İspanya önce Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütüne katılıyor. 1959'da İspanya İstikrar Planı işletilmeye başlanarak önemli miktarda ekonomik kalkınma gerçekleştiriliyor. Öyle ki bu dönemde

ekonomik büyüme bakımından tek yarıştığı ülke Japonya.

İletişim ve ulaşımda iyileşmeler yaşanıyor. Oldukça hızlı bir şekilde kentleşme gerçekleşiyor ve orta sınıf genişliyor. Tarımla uğraşan iş gücünde sayı azalırken sanayi ve hizmet sektörünün istihdamdaki payı artıyor. Refahla beraber tüketim mallarına erişim yaygınlaşıyor. 1975'e gelindiğinde neredeyse her eve bir televizyon girmiş durumda. Aynı zamanda toplum, çok daha eğitilmiş hâle geliyor. 1930'larda yüzde 44 olan okuryazarlık, 1975'te yüzde 95'e varıyor.

1970'lere gelindiğinde, 1930'lu yıllarından önemli ölçüde farklı bir siyasi kültüre sahip, nispeten modern, kentleşmiş, refah oranı yükselmiş, geleneksellikten uzaklaşmış bir toplum ve yüksek öğretimli bir orta sınıf; rejimi sosyal gerçeklikle tutarsız hâle getiriyor. Yani öyle bir rejim var ki toplumla çok farklı bir noktada. Ekonomik dönüşümü gerçekleştiren takım ise sivil savaşa çok bulaşmamış, genç ve teknokratik bir kadrodan oluşuyor. Bu kadro; maliye ve ticaret bakanlıkları, sanayi planlamada rol alıp daha sonra Kral'la ittifak kuran ve ardından demokratik sağ içinde öncü güç hâline gelen yarı muhalefet bir kadro. Yani sonradan oluşacak ilk muhalefet, bu kadronun içinden çıkıyor.

Bu iş adamları Avrupa Ortak Pazarına girilmesini istiyor. Üyelik ön koşulunun demokratik bir sistem olması sebebiyle de böyle bir açılıma razılar. 1970'te Avrupa Ekonomik Topluluğuyla bir çeşit tercihli anlaşma

imzalanıyor. Avrupa, İspanya'nın siyasi evrimini takip etmeye başlıyor. Öyle ki bir mesele üzerinden mesela büyük elçilerini çekiyorlar. Avrupa'dan bu dönemde İspanya'ya turist akıyor. Aynı şekilde İspanyollar Avrupa'da çalışıyor, ekonomik refah sayesinde yurt dışına seyahat etme fırsatı elde ediyorlar. Başka yerlerdeki insanların sahip oldukları özgürlükleri ilk elden deneyimleyebiliyorlar. Bu bağlantı ve etkileşimler sonucunda Avrupa değerleri, İspanya'ya nüfuz etmeye başlıyor. Uluslararası başka etkileşimlerden de bahsetmek mümkün. Mesela Sosyalist Enternasyonal

veya Avrupa sosyalistleri ve sendikacıları, bu dönemde İspanya'daki diğer siyasi gruplarla etkileşimde oluyorlar. Hem daha radikal unsurların ılımlılaşması hem de Avrupa'daki kurumlarla olan temasla potansiyel seçmenlerin gözünde güvenilirlik kazanmaları sağlanıyor.

Rejim destekçilerinden biri olan kilise de 1960'larda bir dönüşüm yaşıyor. Hem devletle olan ilişkileri değişiyor hem yeni jenerasyon din adamları farklı bir görüşe sahip oluyor. En nihayetinde 1971'de, rejime verdikleri desteği kestiklerini beyan ediyorlar. Rejim içindeki siyasi diğer gruplar da bu dönemde farklılaşmaya ve hayatta kalma stratejisinin nasıl olması gerektiği konusunda anlaşmazlık yaşamaya başlıyorlar. İspanya'da demokrasiye geçiş döneminde, Arjantin'den farklı olarak canlı bir sivil toplum yok. Fakat sık sık grevler yapılıyor. Aynı zamanda Bask ayrılıkçı grup olan ETA'nın ve sağ grupların terörist eylemleri, sistemin kaynadığını bizlere işaret ediyor.

Aktörlerin aldığı tavırlara bakacak olursak bilindiği üzere Franco 1975 yılında ölünce, geçiş dönemine dair gelişmeler bundan sonra şekilleniyor. Fakat birkaç gelişme, aktörlerin önündeki seçenekleri de belirliyor. Mesela 1973 yılında Franco'nun başbakanı Carrero Blanco suikaste uğruyor. Blanco, Franco'nun kendisinden sonra başa geleceğini planladığı, yıllarca rejimin en üst seviyesinde görev yapmış ve en sert kişiyken bu koltuk boşa düşüyor. Ekonomik manada da bazı sıkıntılar yaşanıyor. 1973 ve 74 petrol krizinden sonra petrol fiyatları artıyor. Enflasyon, işsizlik ve kamu borcunda keskin bir artış yaşanıyor. Yabancı para akışında bir düşüş oluyor. Fakat bunların etkileri daha çok 1975'ten sonra görüldüğü için, rejimin performansını baltalamada önemli bir rol oynadığını söyleyememekle beraber, demokratikleşme sürecini başlatmak için bir teşvik sağladı diyebiliriz.

Portekiz diktatörlüğünün 1974'teki düşüşü, İspanya'daki elitleri de etkiliyor ve geçiş

sürecini şekillendiriyor. İspanya ile ilgili özellikle şunun altını çizebiliriz. İspanya'da demokrasiye geçiş, eski rejimin yasal ve kurumsal mekanizmaları aracılığıyla ve devlet elitleri tarafından gerçekleştiriliyor. İspanya'yı bir krallık olarak ilan eden ve Franco'nun halefini belirlemesini sağlayan yasanın bir maddesine göre, parlamentonun onayını aldıkları şartta ve referanduma sunulduğu sürece her türlü temel yasa reform olabiliyor. Bu maddeyi geçiş sürecinde kullanıyorlar. Bu yasal düzene göre sistemi içeriden değiştiriyorlar. Burada etkili olan aktörlerin başında Juan Carlos var. Franco, Prenses Carlos'u halefi olarak belirliyor. Kendisinden sonra başa geçmesi için gençliğinden itibaren yanında oluyor. Monarşinin üniter bir sembolü olan sürekliliği sağlayacağını düşünüyor. Franco tarafından restore edilen monarşinin itibarının kötü olduğunu farkında olan, aynı zamanda kendi üzerinde ki vesayetten de memnun olmayan Juan Carlos; monarşinin varlığını sürdürebilmesinin

ancak demokratikleşmeye bağlı olduğunu anlayarak göreve geldikten sonra demokrasinin önünü açıyor ve demokrasiden yana tavır almasıyla geçiş sürecinde etkili oluyor. Kral Franco tarafından bizzat seçilen, rejimin meşruiyetini temsil eden bir kişi olması sebebiyle de içeriden gelen sesler, onun kararı olması sebebiyle bastırılabilir.

Kralın ölümü sırasında başbakan koltuğunda oturan Carlos Airas Navarro, siyasal liberalleşmeye çok açık olmadığı için daha sonra Kral tarafından yerine Adolfo Suarez getiriliyor. Suarez; daha önce bahsettiğim teknokratlardan bir tanesi ve genç olması, iç savaşla veya rejimin şiddet içeren kökenleriyle hiçbir bağ olmaması dolayısıyla siyasal muhaliflerin görüşebileceği bir figür. Ama bir yandan da bir önceki rejimin içinde üst yönetimde, kabinede görev almış bir siyasal figür olması yönüyle rejim elitleri için güvenilir bir müttefik olarak algılanıyor ve onun toplumdaki çeşitli grupların temsilcileri ve muhalefette kapsamlı bir şekilde görüşebilmesi, demokratik muhalefeti ortaya çıkan sisteme katılmaya ikna edebilmesi bu süreçte çok etkili oluyor. Muhalefetten gelen talepleri dinliyor, bunları kademeli bir şekilde yasaya dönüştürüyor. Öyle ki var olan meclisi yani Cortes'i bir nevi harakiri yaptırmaya ikna ediyor. Siyasi reform yasasını, bahsetmiş olduğum yasa değişikliğini sağlayan maddeye dayanarak yapıyor. Bu düzenlemeler daha sonra bir referandumla kabul ediliyor ve rejimin parlamenter bir rejim olduğu, parlamenter bir monarşi olduğu,

halkın egemenliğinin olduğu, iki meclisli bir parlamentosunun olduğu ve daha sonra yapılacak reform sürecinde bu iki kamaranın görevlerini belirleyen bir yasayı geçiriyorlar. Böylelikle seçimleri de yeni anayasanın hazırlanmasını sağlayacak yasal düzeni de hazır etmiş oluyorlar.

Kurumsal bir çöküş yaşanmadığı için bu dönemde rejimin içinden iki halef parti ortaya çıkıyor. Ama onun dışında yeni bir seçim kanunu kabul ediliyor. İstenmeyenler olarak görünen Sosyalist İşçi Partisi ve Komünist Parti yasalaşıyor. Sendikalar tanınıyor. Her ne kadar Komünist Partinin yasallaşması orduda öfkeye sebep olsa da hem Suarez'in itiraz eden-

leri görevden alması hem de Kral'ın desteğini sürdürmesi sayesinde bu tip eleştiriler bertaraf edilebiliyor.

Kurumsal bir çöküş yaşanmadığı için bu dönemde rejimin içinden iki halef parti ortaya çıkıyor.

İleriki yıllarda darbe girişimleri oluyor. Bunlardan en kayda değeri 1981'de gerçekleşiyor. Fakat Kral televizyona üniformasıyla çıkıp darbeyi tanımadığını söyleyince darbe hızlıca bastırılabilir. Burada diğer etkili olan aktörler ise Sosyalist Parti ve Komünist Partinin liderleri. Buradaki liderler hem daha genç olmaları hem de tabandan gelen maksimalist talepleri ikinci planı almaları ve Batı Avrupa sosyal demokratlar modeline, yani daha ılımlı bir çizgiye doğru yönelmeleri sayesinde süreçte daha sorumlu davrandıkları düşünülmektedir. Bu dönemde her iki partinin de liderleri, aşırı sağ ve orduyu alarma geçirmeyecek şekilde davranıyorlar. Bir diğer etken ise İspanya'nın iç

savaş trajedisini tekrarlamaktan kaçınması gerektiği bilinci. Bu sebepten siyasi aktörler, İspanya'nın tek demokrasi deneyimine son veren hataları tekrarlamamaya çalışarak uzlaşma yolunu tercih ediyorlar. Bundan ötürü geçiş sürecinde geçmişle hesaplaşma yapılmıyor. İspanya'nın iç savaşı sırasında ortaya çıkmış olan iki İspanya anlayışını bir kenara koyuyorlar. Bu kızgınlıkları unutmayı bir zımni anlaşma şeklinde kabul ediyorlar. Bu anlayışla da 1977 yılında bir af yasası kabul ediliyor ve siyasi mahkumlar serbest kalıyor. Sürgüne gönderilenler geri dönüyor. Franco İspanya'sında suçlara katılanların ve iç savaş sırasında suç işlemiş yahut ölüme sebep olanların cezasız kal-

masının garantisi veriliyor ve yasada şöyle deniyor: "Devlet yetkilileri tarafından başkalarının haklarına karşı işlenmiş olabilecek suçlar ve kabahatler nede-

niyle soruşturulamayacağı-
nı ve kovuşturulamayacağını garanti ediyoruz." Böylece silahlı kuvvetlerin, polisin ve yargının tasfiye edilmesi ihtimalini ortadan kaldıran düzenlemeler kabul ediyor.

Eski rejimin üyeleri, yeniden demokratik sisteme katılabileceklerini fark ediyor ve yeni siyasi partilerde örgütlenmeye başlıyorlar. Burada önemli bir etken, savaşın üzerine 40 yıl geçmiş olması. 1970'lere geldiğimizde aradan 40 yıl geçmiş, bu sebepten yaralar taze değil ve rafa kaldırılabilir. Muhalefetin ılımlı tavrı, devam eden huzursuzluklar

ve teröre rağmen eski rejimin destekçilerini yatıştırır bir hâlde olduğundan da bunlar da kenara konuluyor. Halbuki aslında bu dönem oldukça şiddet dolu. 1975-1980 arasında, siyasi sebeplerle 400'den fazla kişi öldürülüyor. Yani İspanya, Portekiz'deki devrim darbesinden daha kanlı bir dönem geçiriyor ve bu şiddetin geçiş sürecini raydan çıkara-bileceği ihtimali de aktörleri endişeye sevk ediyor. Bundan ötürü daha uzlaşmacı davranmaya çalışıyorlar.

Uzlaşmacı yaklaşımın iki alanını görüyoruz. Bir tanesi ekonomi alanı. 1977'de Moncloa Paktı'nı kabul ediyorlar. Hükümet, sendikalar ve siyasi partilerle görüşerek onlardan eko-

İspanya'da içeriden bir dönüşüm yaşanıyor, legal bir çerçeve takip ediliyor. Eski rejimin yasal ve kurumsal mekanizmaları aracılığıyla devlet elitleri tarafından dönüştürülüyor.

nomik istikrar planlarını işletme sırasında yardımlarını talep ediyor ve bu dönemde ekonomik sorunları bir silah olarak kullanmayacaklarının garantisini veriyorlar. Bu sayede İspanya'da, bu acımasız ekonomik istikrar

planlarını işletmeye gerek kalmadan, zamana yayarak ekonomik sorunlar dizginlenebiliyor. Neoliberal ekonomik unsurlar, 1980'lerden sonra, bir sonraki seçim gerçekleştikten ve sosyalistler göreve geldikten sonra gerçekleşiyor. Demokratik geçişle ekonomik reformlar aynı zamanda gerçekleşmiyor.

Bir diğer uzlaşmacı yaklaşım ise anayasa yapım sürecinde gerçekleşiyor. Bu, yedi adımdan oluşan, 18 aya yayılmış ve her adımında uzlaşma arayan bir süreç. Nihayetinde yüksek bir oyla referandumla da kabul ediliyor.

Süreç kimi zaman kapalı kapılar ardında gerçekleşiyor ama medyaya sızdıktan sonra tartışılıyor. Genel olarak bu dönemde de sivil toplumun çok büyük rol oynamadığını, sürecin daha çok elitler arasında yürütüldüğünü görüyoruz. Ama İspanya'yı çok meşgul eden kilise-devlet ilişkileri, askerin yeri, bölgeselleşme üniter mi olacak gibi konularda daha çok uzlaşmacı, kimi zaman konuyu muğlak bırakan bir tutumu tercih ediyorlar. Yahut da bazı sorunları ileriye atıyorlar. Mesela bölgeselleşme konusunda hem bir yandan anayasanın bir maddesi üniter olduğunu söylüyor ama bir diğer yandan bölge halklarının kendilerini yönetmesinden bahsediyor. Daha sonra yapılacak ikili anlaşmalarla bunları düzenliyorlar. Genel olarak bu dönemde benimsedikleri prensip, anayasanın hiçbir siyasi grup tarafından kesinlikle kabul edilmeyecek hiçbir hususu içermemesi prensibi oluyor. Bu şekilde ilerleyerek 160 maddelik bir anayasa-yı kabul ediyorlar.

Kısaca söylemem gerekirse İspanya'da içeriden bir dönüşüm yaşanıyor, legal bir çerçeve takip ediliyor. Eski rejimin yasal ve kurumsal mekanizmaları aracılığıyla devlet elitleri tarafından dönüştürülüyor. Daha uzlaşmacı bir süreç gerçekleşiyor. Ekonomik reformlar, ilk demokratik rejimlerde başa gelen hükümet tarafından değil daha sonra yapılıyor. Bu bakımdan da nispeten barışçıl bir süreçle İspanya demokratikleşme sürecini gerçekleştiriyor. Tabii uluslararası bağlar da çok mühim. Sonrasında Avrupa Birliği'ne girmesiyle beraber de iyice gelişiyor. Teşekkür ediyorum.

ERSİN KALAYCIOĞLU: Teşekkürler. Daha değişik bir geçiş süreci gördük. İspanya'da monarşi var, dikkatinizi çekeyim. Monarşinin o dönemde oynadığı rol kritik, Carlos'un daha sonra hakkında çıkan skandallara rağmen gözardı edilmemeli. Yine uluslararası ilişkiler önemli. Bir de tabii kardeş ülke Portekiz var. Portekiz'de ilginç gelişmeler silsilesi yaşıyor. Onu da Bilgi Üniversitesi Karşılaştırmalı Siyaset bölümünden Profesör Doktor Hasret Dikici Bilgin anlatacak. Kendisi aynı zamanda Siyasi Bilimler Türk Derneğinde yıllardır önemli bir rolde. Dünya Siyaset Bilimi Derneğinde de önemli bir pozisyona gelmek üzere. Buyurun.

HASRET DİKİCİ BİLGİN: Türkiye'nin demokrasi yoluna dönüşü ile ilgili bir panelde, Portekiz deneyimi bize ne anlatabilir? Arjantin'i anlıyoruz, benzer süreçlerden de geçtik. İspanya yine aynı sorunun bir parçası ama Portekiz'in demokrasiye geçiş deneyimi, bence Türkiye vatandaşları açısından iki soru etrafında düşünülmeli. Birincisi, halk ne zaman ve neden otoriter rejime karşı ayaklanır? Çünkü aslında bunun altında yatan sebepleri hepimiz aşağı yukarı söyleyecek durumdayız: Yoksulluk, yolsuzluk, eşitsizlik, siyasi baskılar, cezalandırma... Tabii ki ayaklanmaların olduğu ülkelerde bunlar var. Bunlar olmasaydı zaten o ayaklanmalar olmazdı ama neden halk bir ülkede yıllarca her şeye sabredip bırakın ayaklanmayı, boş tencereyle sandık bile devirmiyorken bir başka ülkede böyle bir rüzgârın önüne geçer ve o rüzgârla birlikte demokrasiye geçiş yaşanır? Aklımdaki birinci soru bu. İkincisi de biz askeri darbelerin

otoriter rejimlerle sonuçlanmasına alışmış durumdayız. Uzun yıllar sürecektir otoriter eğilimleri besleyecek bir sürecin ortaya çıkmadığı darbeler çok nadirdir. Hele ki askeri darbeden sonra demokratik bir anayasa yapılması yine çok nadir bir durumdur. Bunun bir örneği Portekiz, bir örneği de bizim 27 Mayıs Darbesi.

Biz o anayasayı, o kadar ilerici, eşitlikçi bir anayasayı Portekizlilerden 15 yıl önce yaptık. Ama geldiğimiz nokta bütünüyle farklı. Dolayısıyla bence Portekiz deneyiminden öğreneceğimiz çok şey var.

Birebir benzerlik olmasa da bizi düşündürecek çok şey var. Neyi, nerede doğru yaptılar; öte yan-

dan da biz nerede, neyi yanlış yaptık diye düşünene düşünene anlatacağım bir sunum olacak.

Gördüğünüz resim, tam 25 Nisan 1974 tarihinden. Darbenin başladığı gün. Askerlerin silahlarının namlusunda karanfil olduğunu görüyorsunuz. Zaten Portekiz Devrimine aynı zamanda Karanfil Devrimi de deniyor. Sebebi de şu, o gün bir restoranda garson bir kadın var. Restoranın açılışının birinci yıl dönümüyümüş. Karanfil getirmişler, müşterilere dağıtacaklar. Sonra darbe olacağını duyunca restoranın sahibi restoranı kapatıyor, kızı da “Sen bunları al eve götür. Ortalık sakinleştikten sonra dağıtırız.” diyor. Kız eve giderken bir asker yaklaşıyor yanına ve kızıdan sigara istiyor. Kız, “Ben sigara içmiyorum, veremem.” diyerek askere bir karanfil uzatıyor. Askerin de hoşuna gidiyor, karanfili silahının namlusuna takıyor. Bunu gören diğer

askerler de silahlarına karanfil takmaya başlıyorlar. Bu durum bir süre sonra Lizbon’da ki çiçekçilerin neşe içinde askerlere karanfil dağıtmasına dönüşüyor. Aslında simgelediği şey de çok güzel. Biz halka ateş etmek istemiyoruz. Bu silahlar size karşı değil. Barışın bir sembolü olarak Karanfil Devrimi bugüne kadar gelmiş durumda.

Sadece bizim için değil başka ülkeler için de çok önemi var. Hocalarım bahsettiler. İspanya Portekiz’i takip ediyor, Yunanistan’da yine

aynı yıl içinde albaylar cuntası düşüyor ve demokratikleşme yoluna giriliyor. Sonrasında 80’lerde üçünün birden

Avrupa Birliği’ne katılması ile beraber Güney Avrupa’daki demokratikleşme dalgası, bir demokratik pekişme ile sonuçlanıyor.

Bir askeri darbeyle nasıl böyle bir demokratikleşme sürecine gidebildiler sorusu hep aklımızda olmalı. Aslında bu durumun ülkenin tarihiyle de çok ilgisi var. Ayrıntılarına girmeyeceğim, kısa bir kronoloji görüyorsunuz. Otoriter dönem bir darbeyle başlıyor. 1926’ya kadar süren bir parlamenter cumhuriyetten sonra bir darbe var. Darbeden sonra 1968’e kadar Salazar’ın diktatörlüğü var. Salazar’ın sağlığının bozulmasıyla beraber Caetano, 74 Darbesi’ne kadar iktidarda kalıyor.

Portekiz’de çok baskıcı bir diktatörlük varken ülke izole olmuş bir durumda değil. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi’ne giriyor, Birleşmiş Milletlere üye oluyor. Genel Tarifeler ve Ticaret Anlaşması’na üye oluyor. Aslında

Bir askeri darbeyle nasıl böyle bir demokratikleşme sürecine gidebildiler sorusu hep aklımızda olmalı.

bir şekilde Batı'yla ilişkilerini sürdürürken diktatörlüğü de sürdürüyor. Yani demokratik ülkeler, söz konusu ticaret olduğunda demokratik olmayan ülkelerle gayet güzel geçinip gidebiliyorlar. Tabii uluslararası bağlamdan beklenecek tavır bu olmamalı.

60'lı yıllara geldiğimizde öğrenci ayaklanmaları var. Siyasi polis, muhalifleri tek tek avlıyor. Çok ciddi bir baskı ve çok ciddi bir ekonomik kriz var. Bu ekonomik krizin sebeplerinden biri, milli bütçenin neredeyse %40'ına mal olan, Afrika sömürgelerinde bağımsızlık mücadelesi yürüten gruplara karşı sürdürülen savaş. Konuşmamın başında halk ne zaman ve neden ayaklanır, otoriter rejime ne zaman kafa tutmaya başlar, sorunu sormuştum. Keşke bunun cevabı, siyasi baskılar arttığında, zalimin zulmü arttığında olsa. Veya yolsuzluk, eşitsizlik desek. Ama halk çok sabırlı herhalde ki yıllarca daha kötü durumdayken de sabrediyor. En azından Portekiz örneğinden bunu görüyoruz. Tetikleyici bir şeye ihtiyaç duyuyor. Halkı mobilize edecek, yönlendirecek, ona biraz koruma sağlayabilecek bir kurumsal çatı gerekiyor. Muhalefetin bölünmemesi için sadece ideolojik alanda değil, insani ve gündelik hayatın içinden bir şeylerde de birleşmeleri gerekiyor. Portekiz örneğinde biz bunun sömürgelerdeki savaş olduğunu görüyoruz.

Harita, dönemin The Guardian gazetesinden alınmış bir harita. Bu büyük Afrika kıtasında Portekiz'in en önemli Afrika sömürgelerini görüyorsunuz. Daha önceden çok sömürgesi var ama Hindistan ve Uzak Asya tarafındaki

sömürgeleri kaybediyor. 1954'ten bu yana elinde son kalanlar bunlar. Sömürgeciler baskıcı olur ama Portekiz'in o dönemdeki sömürgeleri, hele de dünyadaki diğer sömürgeler yavaş yavaş bağımsızlığını kazanırken, Avrupa'da genel eğilim sömürgelere bağımsızlık verilmesi yönündeyken ki ABD ve Sovyetler Birliği de o dönemde benzer bir politika güdüyor, Portekiz orada biraz farklı politika yürüten bir ülke hâlinde. Hem çok baskı hem bitmeyen, 13 yıl süren bir sömürge savaşı var. Bu durum bütçeyi mahvediyor. Çok ciddi de can kaybı var. Bir yandan da Portekiz'de o kadar baskıcı bir hava var ki sanki Afrika daha iyi durumdaymış gibi, Portekizli solcular Afrika'ya kaçmaya çalışıyorlar.

Aşağıdaki küçük harita onu gösteriyor. Lizbon üzerinden, kıyıda Fransa'ya, oradan da Afrika ülkelerine geçiyorlar. İnsanları birleştirecek, ortak zemine çekecek, ideolojik farklılıklarını arka plan atmalarını sağlayacak unsur, savaş oluyor. İnsan hayatını hiçe sayan bir rejim; sağcısı, solcusu, derisinin rengi, konuştuğu dil fark etmeksizin ölüme gönderen bir

rejim ve bir yandan korkunç bir yoksulluğun içinde topraksız o kadar köylü, işsiz varken savaşa akıtılan oluk oluk paralar söz konusu. Muhalefeti sadece solcu gençler yapmıyor. Sağ da kuvvetli ama ordunun içinde bir şey görüyoruz. Portekiz, gerçekten bu açıdan çok ilginç bir ülke. Ordunun içinde çok ciddi bir ideolojik hareket ve ciddi bir savaş karşıtlığı var. Olayların patlaması da bundan çıkıyor.

Çok sevilen bir general var, General Spinola. Spinola, savaşın yani bu sömürge meselesinin artık savaşıyla çözülemeyeceğini iddia ediyor ve bundan ötürü görev-
Ordunun içinde çok ciddi bir ideolojik hareket ve ciddi bir savaş karşıtlığı var. Olayların patlaması da bundan çıkıyor.

den alınıyor. Bu, bir kırılma noktası oluyor. Ordunun harekete geçmeye karar vermesini sağlayan şeylerden bir tanesi. Bir de bir yandan Afrika'da ordu mensupları, askerler hayatını kaybederken bir yandan da akademi mezunu olmayan, kariyerden gelmeyen askerlere terfiler veriliyor. Diğer askerlere eşit konuma geliyorlar. Ama bir anda savaşmış ve hayatı tehlikeye girmiş, belki yaralanmış, gazi olmuş insanlar; öte yandan dışarıdan, tepeden getirilen askerler. Bu da orduda huzursuzluğa sebep oluyor ve en sonunda, biraz bizim 60 Darbesi'ni hatırlatır bir şekilde, genç solcu subaylar General Spinola'yı ikna edip bir şekilde darbeyi başlatıyorlar.

Bununla ilgili bir anekdot anlatmak isterim. Darbenin başlayacağına dair işaret verilecek. Zeca Alfonso'nun Villa Morena diye bir şarkısını seçiyorlar. Gerçekten de çok güzel bir şarkı. Bir diğer şarkı daha da siyasi içeriksiz.

Portekiz'in Eurovision'a 1974'te katıldığı parça. Radyoda çalması dikkat çekmeyecek ama bir yandan herkesin tanıyacağı bir parça olacak. Bu iki şarkıyla darbe başlıyor. Askerin yaptığı ilk şey, halka sokağa çıkmayın demek. Orada halk sokağa çıkmasa belki o bir askeri darbe olarak kalacak. Askerle elitler arasındaki müzakerelerin sonucuna göre belki bambaşka bir hikaye dinleyeceğiz. Ama darbeyi yapanların genç, orta düzey askerler olması, darbenin çok öncesinden itibaren politize olan askeri grupların halkın içerisinde aktif olması derken insanlar sokağa dökülüyor. Herkesin karanfil taktığı sürece giden bir darbe günü yaşanıyor.

Darbenin sonucunda bir cunta da kurulabilir. Darbeciler kendi aralarında hemen kavga etmeye başlıyorlar. Birbirini aşırı solcu bulanlar var, yeterince solcu bulmayanlar var. Derken o kavganın içinde darbenin liderliği Spinola'dan Carvalho'ya geçiyor. Bunlar da bizim için çok tanıdık hikayeler ve gerçekten sonucu da kötü bitebilirdi. Hatta sağcılar, darbeyi fazla solcu buldukları için antikomünizm protestoları örgütüyorlar. Şimdi Portekizli yazarlara ve siyasetçilere bakarsanız Portekiz'de bir darbeden sonra nasıl demokrasi oluştu sorusuna bir grup, darbeyi solcular yaptı, ona göre demokratik ve eşitlikçi bir anayasa yaptılar ve sivil toplum faaliyetleri yürüttüler. Sadece askeri olmakla kalmayıp sivil toplum örgütleri kurdular. Bu arada gerçekten o açıdan çok aktifler. "Kültürel Aktivizm

ve Siyasi Aydınlanma” diye bir programları var. Halk-Ordu Birliği oluşturuyor, köylülere örgütlüyorlar. İşlenmeyen toprakları işgal edip kamulaştırması için topraksız köylülere veriyorlar. Kooperatifler kuruyorlar. Kentlerde fabrikalar işgal ediliyor, üretim kolektifleştiriliyor. Okuryazarlık kampanyaları var. Sağlık ve eğitimin ücretsiz olarak ülkenin her yanına ulaşması için gençlerle beraber ortak kampanyalar düzenliyorlar.

Burada gerçekten şunu görüyorsunuz. Evet, darbe yapmak için sadece bir kısmı ve askerin kafasında gerçekten ülkeye dönüştürmek var. Bu sadece yeni bir anayasa yapmakla sınırlı değil. En başından itibaren darbecilerin böyle bir fikir içinde olduklarını görüyoruz. Darbeyi yapanlar solculardı ve ciddi bir ideolojik programları vardı. Bunu halka rağmen değil halkla beraber uygulamada kararlıydılar. O nedenle Portekiz’de darbe bir demokrasi oluşturabildi, diyenler var. Daha sağ bir yorum şu şekilde: Eğer o hâlde bıraksalardı bunların sonu Sovyet diktatörlüğü olurdu. İyi ki biz komünizm karşıtı protestoları örgütledik de biraz frenlediler. Anayasada demokratik sosyalizmde durdular, diyorlar.

Hangisinin haklı olduğunu bilecek kadar Portekizli değilim ama ortada gerçekten demokratik bir anayasa var.

İşi sadece rejimi değiştirmek, suçluları devirmek, yeni bir seçkinler sınıfı oluşturmak, yeni bir siyasi kadro oluşturmak, devletin kurumlarının işleyişini resetlemenin ötesinde halkla beraber bir dönüşüm sağlamayı hedefleyen grupların başarılı olduğunu görüyoruz. Gerçekten köylü ile beraber tarlada, işçi ile beraber fabrikada görüyoruz. Asker, sivil, bütün ayaklanmanın bileşenleri bir arada. Bu da bir devamlılığın sağlanabilmesi bakımından bence çok kıymetli bir nokta.

Az önce Oya Hocam da söyledi. Her şeyin temelinde olan şey ekmek, iş, özgürlük değil mi? Aslında özgürlük 3. sırada, hep öyle söyleriz. Çünkü insanları ekmekle iş birleştiriyor. Hepimizin ekmeğe, işe ihtiyacı var. Ancak onlardan sonra özgürlüğü düşünmeye başlıyoruz. Portekizlilerin yaptığı şey, insanın önce ekmeğe, önce işe ihtiyacı olduğunu far-

“Kültürel Aktivizm ve Siyasi Aydınlanma” diye bir programları var. Halk-Ordu Birliği oluşturuyor, köylülere örgütlüyorlar. İşlenmeyen toprakları işgal edip kamulaştırması için topraksız köylülere veriyorlar. Kooperatifler kuruyorlar. Kentlerde fabrikalar işgal ediliyor, üretim kolektifleştiriliyor. Okuryazarlık kampanyaları var. Sağlık ve eğitimin ücretsiz olarak ülkenin her yanına ulaşması için gençlerle beraber ortak kampanyalar düzenliyorlar.

kına vararak farklılıkların, özgürlük ve yönetim üzerine olan görüşlerin daha sonraya bırakabilmek. 1976’da yaptıkları anayasa; ekonomik, sosyal ve kültürel hakları politik haklarla beraber veren ve yaşlılık haklarından tutun kendi dönemi için, hatta bugün için de çok ilerici olan birçok kolektif hakları getiren bir anayasa.

O kadar uzun yıllar Portekiz’in demokrasi deneyimi bir başarı olarak görülüyor ki Portekizliler bundan

dolayı çok gurur duyuyorlar. İspanya, Yunanistan ve İtalya'dan, yani otoriter geçmişi olan diğer Avrupa ülkelerine nazaran çok daha başarılı bir demokratik geçiş yaşıyor olduklarından. En sağcı siyasetçilerin bile halkın taleplerine diğer ülkelerdekilere göre çok daha açık oldukları ki özellikle yakın zamana kadar çok daha doğrudu bu. Bununla çok gurur duyuyorlar ama orada da bir şeyler yavaş yavaş 2000'li yıllardan bu yana inişe geçiyor. Seçimlere katılım oranlarında düşüş var. Kabinelerde gittikçe daha çok teknokratların yükselişini görüyoruz. Bir çeşit oligarşik sınıf oluşuyor. Eski bakanlar bankaların yönetim kurullarına giriyor. Kabinede siyasetten gelenler yerine, bir şeyin uzmanı adı altında teknik bir sınıf oluyor ve kararları onlar veriyorlar. Toplumsal sonuçlarını çok da düşünmeden... Kutuplaşmanın da çok arttığı o genel demokrasinin eriyiş dalgasından Portekiz de etkileniyor. Ama diğerlerine göre biraz daha iyi durumda olarak etkileniyor. Hâlâ güçlü bir sivil toplumla devam ediyor. Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

ERSİN KALAYCIOĞLU: Tabii bu kez ilginç bir başka değişken ortaya çıktı. Bir imparatorluk

artığı olarak sömürge ilişkileri, onun ürettiği koşullar ve sonucunda değişimin mümkün hâle gelebilmesi, Portekiz'i diğer iki örnekten farklılaştırıyor. Arjantin dışındaki diğer iki örnek, aynı zamanda Avrupa Birliği çıpası olan örnekler. Bunun da uluslararası ilişkiler açısından bu süreçte ne kadar önemli olduğunu bir kez daha vurguluyor.

Güney Avrupa'da 70'lerde bir üçlü var. O üçlünün sonuncusu da Yunanistan. Dolayısıyla son olarak Yunanistan'a dönüyoruz. Doçent Doktor Sayın İoannis Grigoriadis, Bilkent Üniversitesinde karşılaştırmalı siyaset çalışıyor. Söz sizin, buyurun.

IOANNIS GRIGORIADIS: Ülke Politikaları Vakfına davetleri için teşekkür etmek istiyorum. Ben bugün Yunanistan'ın demokrasiye geçiş denemelerinden bahsetmek istiyorum ama bunu yapmadan önce argümanımı geliştirebilmek için biraz Yunan siyasi tarihine değinmem gerekiyor. Bağımsızlık Savaşı'nda çıkan anayasalar çok liberal ve çok demokratik. Yani modern Yunan siyasi düşüncesinde demokrasi ve liberalizmin yeri çok önemli. Ama istiklal kazandığında o zaman bunlar yoktu çünkü bağımsızlık, siyasi bir taviz ve siyasi bir müzakere sonucu olarak yer aldı. Yunanistan Krallık oldu. Krallıkta hiçbir anayasa yoktu. Kral bile yurt dışından geldi. Yunanistan'ın birinci kralı Baviera'dan Otto. Buna rağmen 12 sene sonra, 1844 yılında Yunanistan'ın ilk anayasası oluyor. Parlamenter sistem Yunanistan'da aşağı yukarı 1870'lerden beri çalışıyor. Bence bu konular çok önemli çünkü Yunanistan'ın 20. yüzyılı

çok çok çalkantılı, Türkiye gibi darbe sayısı çok yüksek. Yine Türkiye gibi çok önemli bir kutuplaşma sorunu var. Hem Cumhuriyet monarşi fayı var hem de daha sonra sol sağ fayı oluşuyor. Yunanistan iç savaştan kurtulamıyor. 1940'larda çok kanlı bir iç savaş yaşıyor. Onun siyasi ve toplumsal etkisi çok büyük. Etkileri günümüze kadar uzanıyor. Bu nedenle 1970'lerde demokrasiye geçiş nasıl başarılı oldu, bana göre biraz buna değinmek lazım.

Yunan tarihinde ilk büyük kutuplaşma 1910'larda oluyor. O sırada Balkan Savaşları, 1. Dünya Savaşı var. Venizelos biraz daha liberal Cumhuriyetçi güçlerin temsilcisi. Krala karşı hukuk üstünlüğünü savunuyor. Kral bir darbe yapıyor ona karşı ve ondan sonra Yunanistan iç savaşın eşiğine geliyor. Bu çatlak 2. Dünya Savaşı'na kadar dayanıyor. 2. Dünya Savaşı'nda Yunanistan Alman işgali altına giriyor. Yunanistan'ın krallık başbakanı Mısır'a kaçıyor. Alman, İtalyan ve Bulgar işgaline karşı bir ayaklanma oluyor. Ayaklananların büyük bir kısmı sol görüşlü. Alman, Bulgar ve İtalyan orduları 1944'te çekildiğinde büyük bir boşluk oluşuyor. Tabii ki İngilizler ve daha sonra Amerikalılar asker gönderiyor ve Yunanistan'dan giden askerler geri dönüyor. Ama bu sol askeri güçler bunu kabul etmek istemiyorlar ve Yunanistan'da iç savaş oluyor. Bu iç savaş, demokrasinin de akıbetini belirliyor.

Yunanistan'da, 1. ve 2. Dünya Savaşı'nda çok fazla askeri darbe oluyor. 30'ların sonuna doğru bir darbe rejimi çıkıyor. Yunanistan o zaman Türkiye gibi Batı dünyasına katılmak istediği ve güvenliği tehdit altında olduğu için çok demokratik bir anayasa sunuyor. Anayasa demokratik olmasına rağmen anayasa ve demokrasi karşıtı yasalar çıkıyor ve devlet onlarla işliyor. Böyle bir şey nasıl oluyor? Çünkü vatandaşlık kavramı değiştiriliyor. Solcular tam vatandaş kabul edilmiyor. Tabii azınlıklar da buna dahil oluyor. Yunanistan nüfus mübadelesinden sonra çok büyük bir azınlık barındırmıyor. Azınlıklar sayı ve yüzde olarak çok daha düşük ama ideolojik açıdan ikiye ayrılan bir toplum oluşuyor. Sağcı olan ya da devlete yakın olan tam vatandaş, solcu olan ya da devlete yakın olmayanlar vatandaşlık haklarından tam faydalanamıyor. 50 ve 60'larda böyle bir durumdan bahsediyoruz. Aynı zamanda biraz İtalya, İspanya ve birçok NATO

ülkesinde çıkan yapılar, Yunanistan'da da çıkıyor. Bir nevi derin devlet oluşuyor. Hukukun üstünlüğünü tanımadan devletin menfaatlerini koruduğunu iddia eden kurumlar meydana çıkıyor ve bunlar, demokrasinin kalitesini çok düşürüyor.

Çünkü vatandaşlık kavramı değiştiriliyor. Solcular tam vatandaş kabul edilmiyor. Tabii azınlıklar da buna dahil oluyor. Sağcı olan ya da devlete yakın olan tam vatandaş, solcu olan ya da devlete yakın olmayanlar vatandaşlık haklarından tam faydalanamıyor.

50 ve 60'larda Yunanistan'ın durumuna yarı demokrasi diyebiliriz. Bir yandan seçimler oluyor, bazen sol kazanıyor o da mümkün ama bir yandan birçok insan sınır dışı ediliyor ya da vatandaşlık haklarından mahrum

ediliyor. Böyle bir mücadele söz konusu. Bu konuda çok önemli bir faktör var bence. Monarşi yani kral. Yunanistan'da, İspanya'da olduğu gibi akıllı ya da uzun vadeli düşünen bir kral yok. Kral sorunun çözümü değil sorunun bir parçası olarak tartışma ve çekişmelere dahil oldu. Böyle olunca da ülkeyi birleştirme düşüncesinden vazgeçti çünkü solcular Kral'dan nefret ediyordu. Ama aynı zamanda sağın bir parçası da Kral'ın siyasetinden mutlu olmuyordu. Çok ilginç bir şekilde, Cumhuriyet'i ve demokrasiye geçişi sağlayacak siyasetçi Konstandinos Karamanlis, 50'lerde sağ partiden iktidara geliyor. Ama daha sonra ülkeyi terk etmek zorunda kalıyor çünkü kraliyet ailesi ondan hiç hoşlanmıyor ve çok büyük bir kriz yaşanıyor. O zaman sol partiler çok daha kuvvetli olduğu için böyle bir hükümet krizi çıkıyor ve derin devlet yapıları, 21 Nisan 1967 yılında bir darbe yapma fırsatı yakalıyor. Kral eğer isteseydi bu darbeyi önleyebilirdi, önlemedi. Ama yaklaşık 6 ay sonra kararını değiştirip darbeye karşı darbe yapmaya çalıştı. Başarılı olamayınca da ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. Yunanistan'ın sağ siyasetinde çok ilginç bir çatlak oldu.

Türkiye örneğinin aksine, darbeciler 7 sene iktidarda kalıyor. Siyaseti düzeltip çekilmek istemiyor, kendilerini siyasetçi olarak görüyor ve ilginç bir şekilde sağ popülizme yöneliyorlar. "Siyasi elitler ülkeyi mahvettiler. Hasta ülkemizi daha da büyüteceğiz." gibi söylemlerde bulunuyorlar. Yunanistan'ın ekonomik kalkınmasından faydalanmak istiyorlar. Biz olmazsak kalkınma olmaz demek istiyorlar. Ama Kıbrıs sorunu onlar için çok

büyük bir darbe oluyor çünkü Kıbrıs üzerinden kendi milliyetçi prestijini korumak, ilerlemek istiyor. Bunu da biraz anlamak lazım çünkü Yunan cuntası Makarios'a hoş bakmıyordu. Çünkü Makarios başta Enosis'i savunan biriydi. Kıbrıs'ta Akel Parti'siyle iş birliği yapıp artık Yunanistan'a dahil olmak istemiyordu. Cunta, daha milliyetçi Grivas taraftarları ile iş birliği yapmak istiyordu.

1974 yılındaki darbe, Yunan cuntasının istediği kadar gelişmedi ama aynı zamanda Yunan demokrasisi için çok büyük fırsat oluştu. Bir yandan milli trajedi ama diğer yandan demokrasiye geçişte çok büyük bir fırsat penceresi oluşturdu. Askeri cunta milli prestijini kaybedince Paris'te bulunun eski başbakan Karamanlis Yunanistan'a döndü ve solla iş birliği yapıp demokrasiye çok başarılı bir geçiş sağladı. Aynı zamanda çok ilginç bir durum var çünkü bu güvenlik krizi sağ-sol ayrımını belirsizleştirdi. İnsanlar Avrupa'ya yaklaşmanın çok daha önemli olduğunu düşünüyordu. Bu şekilde demokrasiye doğru bir milli birlik çıktı. Askeri cunta vaad ettiğini de sunamadı, politikalarından bir mağlubiyet çıktı. Bu geçiş çok büyük başarı elde etti. Hukukun üstünlüğü ilkesiyle darbecilerin yargılanmaları çok başarılı ve hukuka göre oldu. 1975 yılında yeni bir anayasa çıktı ve Yunan demokrasisinin sorunlarını tedavi etti. Tabii ki yüzde 100 başarılı olduğunu söylemeyiz. Yunanistan'da kutuplaşma belirleyici olmaya devam etti.

Yunanistan'da popülizm sağdan sola kaymış durumda. 70'lerden sonra Pasok, Yunan demokrasisine karşı çok kuvvetli bir kritik geliştiriyor. Sol iktidara gelmeden tam bir

demokrasi olamaz, siz de vesayetçisiniz, gibi bir söylemde bulunuyordu. O zamanlar Pasok, Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılıma karşı çıkıyordu çünkü kapitalist, Batıcı, emperyalist bir kuruma katılmanın Yunan halkına aykırı olacağını savunuyordu. Ama iktidara geldiğinde bu konularda hiçbir şey yapmadı. Ne Yunanistan'ı Avrupa Birliği Ekonomik Topluluğundan çekti ne de bu açıdan çok farklı bir siyaset sergiledi. Sadece 1980'lerde anayasa üzerinden bir tartışma oldu. Yunanistan anayasasında denge denetleme mekanizması vardı. Cumhurbaşkanı, hükümetin birçok yasasına veto koyabilirdi. Bu, 80'lerin ilk yıllarında olabilirdi çünkü Cumhurbaşkanı Karamanlis sağcı, Başbakan Papandreu solcuydu. Karamanlis bu vetoyu kullanmadı, bir kriz oluşturmak istemedi. Ama Papandreu birkaç sene sonra anayasa değişikliği teklifinde bulundu. Böyle bir anayasa tam demokratik değil, böyle bir denge ve denetleme mekanizmasına ihtiyacımız yok, dedi. Sonucu çok büyük bir kriz olmadı, demokrasi tehdit edilmedi ama kurumların kalitesi düştü.

Yakın zamanda yeni bir kitap var. Yunanistan için çok olumlu olmayan bir karşılaştırma yapıyor. 70'lerde İrlanda, Finlandiya ve Portekiz'i Yunanistan'la karşılaştırıyor. O dönemde Yunanistan'da kişi başı milli gelir, bu ülkelerden daha yüksek. Pek çok açıdan Yunanistan ileri, daha müreffeh bir ülkeydi. Ama artık böyle bir durum yok, o ülkeler çok farklı bir yerde.

Son olarak böyle bir kutuplaşma, yaklaşık on sene önce yaşandı. Syriza hükümetiyleydik. Ciddi ekonomik kriz zamanında Yunanistan

kurumları büyük bir baskı altında kaldı. Referandum zamanında ilginç ve tehlikeli diyebileceğimiz konuşmaları ve değişimleri gördük. Altın Şafak'ın, yani Neonazi partisinin yükselişi, ilginç bir gelişme oldu ama Yunanistan yine büyük bir ekonomik maliyetle bu krizi atlattı.

Yunanistan'da demokrasi, %100 olmasa da çok tatmin edici seviyede şu anda. Tabii diğer demokrasiler gibi birçok sıkıntı da var. Dünyamız şu an çok büyük bir arayış içerisinde. Bu nedenle böyle toplantıların çok yararlı olduğu kanısındayım. Diğer ülkelerin tecrübelerinden faydalanıp geleceği nasıl daha iyi bir şekilde geliştirebileceğimize dair düşünebiliriz. Çok teşekkür ederim.

ERSİN KALAYCIOĞLU: Biz de teşekkür ediyoruz. Böylece monarşiyle başlayıp Cumhuriyet olarak devam eden bir örneğe, daha değişik ve daha uzun bir perspektiften baktık. Aynı zamanda uluslararası ilişkilerden Yunanistan da etkileniyor. Dikkatinizi çekeyim, her örnekte uluslararası etkilerin yarattığı değişime zannederim belirgin olarak ortaya çıkıyor. Kıbrıs'taki savaş ve büyük değişme ve onun yanı sıra tabii iktisadi sonuçlar ve onların getirdiği çeşitli değişiklikler ilginç. Ama Yunanistan'da da yine uluslararası ilişkiler açısından bir Avrupa Birliği çıpası mevcut. Dolayısıyla bu da ayrıca demokrasiye geçişte bir kolaylık sağlıyormuş gibi gözüküyor. İlk oturumu burada sonlandırıyoruz. Bir sonraki panel, Türkiye'deki değişikliklerle ilgili olacak. Değişen nereye geldik, bunu biraz yakından incelemeye çalışacağız. Teşekkür ederim.

II. OTURUM

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİYE GEÇİŞ DENEYİMLERİ

İSMAİL DOĞAN SUBAŞI: Akdeniz'deki komşularımızı konuştuk. Atlantik'in öbür tarafını, Latin Amerika ülkelerini konuştuk. Biraz da kendimizi konuşalım. Ülkemizde neler olduya bakalım. İlginç ve güzel bir oturum olacağını düşünüyorum. Salondakiler de benim gibi düşündüğü için buradalar. Şimdi Türkiye'de demokrasiye geçiş deneyimleri diyoruz. 1946-50 arası demokrasiye geçiş deneyimini midir ya da bu dönemi nasıl adlandırmak gerekir? Yanılmıyorsam literatürümüzde çok partili sisteme geçiş diye adlandırılıyor. Fakat o günlerde İsmet Paşa'nın konuşmalarına baktığımda gördüğüm hep çeşitli parti sistemine geçiş diyor. Çeşitli parti sistemine geçiş kavramı, çok parti yerine daha doğru bir ifade gibi geliyor. Bu konuda konuşmasını yapmak üzere mikrofonu Profesör Sabri Sayarı hocamıza vermek istiyorum. Çok ilginç şeyler söyleyeceğine ve öğreteceğine inanıyorum. Buyurun hocam.

SABRİ SAYARI: Teşekkür ederim. Ülke Politikaları Vakfına ayrıca teşekkür ediyorum. Çok önemli bir konu üzerine bu toplantıyı tertiplemişler. Demokrasi yoluna dönüş, gerçekten günümüzde yaşadığımız olaylar, bu konuya özellikle dikkat etmemizi gerektiriyor. Diğer ülkelerden yahut kendi geçmişimizden bazı ipuçları bulabilirsek çok işimize yarayacak. Şunu da söyleyeyim, siyaset biliminde 80'li yıllardan itibaren bu demokrasiye dönüş konusu çok önemli bir mesele olarak ele alındı. Latin Amerika'daki dönüşümler, Sovyetlerin çöküşünden sonra Doğu Avrupa'daki otoriter rejimlerin demokrasiye yönelişi, dünyanın çeşitli bölgelerinde buna benzer bazıları başarısız bazıları başarılı geçişler yaşandı. Önümüzde çok sayıda kitap, makale var. Bu konuyla ilgilenen insanlar için çok geniş bir literatür mevcut. Türkiye konusunda da çalışmalar bir hayli fazla. Derslerimizde öğretiyor, elimizden geldiği kadar makaleler, kitaplar

yazıyoruz. Üzerinde çok durulan bir konu bu demokratikleşme konusu.

Benim konum, 1946-50 yılları arasında Türkiye’de tek partili rejimden çok partili sisteme geçiş. Tabii 1950 seçimleri çok önemli. İktidarın seçimler yoluyla olaysız kansız bir şekilde değişmesi. CHP’nin 27 yıllık bir iktidardan sonra iktidarı Demokrat Partiye devretmesi, bunun kansız ve olaysız olması çok önemli bir nokta. Amerika’da geçen seçimlerde, bu son seçimden önce, başkan adaylarından Trump, “Kabul etmiyorum.” dedi ve halkı ayaklandırdı. 1770’lerden beri devam eden Amerikan sistemini bozmak için kongreye yüzlerce taraftarını yolladı. Bir seçim sonucunda adaylardan bir tanesini seçim sonucunu kabul etmemesi nedeniyle Amerika bir iç savaşın eşiğinden döndü diyebilirim. Günümüzde dünyanın birçok yerinde, buna benzer başka olaylara da rastlıyoruz.

Türkiye’de böyle bir şey _____
olmadı. 1950 seçimlerinde _____
gürültüsüz patırtısız, hadi-
sesiz bir şekilde iktidar el
değiştirdi. Dedğim gibi
27 yıllık CHP idaresi sona
erdi. Bu, 20. yüzyılda çok

**İsmet Paşa’nın Türkiye’yi 2. Dünya
Savaşı’na sokmayışından sonra
kendi partisinin 1950 seçimlerinde
yenilgiye uğramış olmasına benzer
bir durumu Churchill de yaşamış.**

ender görülen bir olay. Başka konuşmacılar da bunu belirttiler, gerçekten örnekleri çok az. Yani bir otoriter rejimin ve bu otoriter rejimin başında bulunan bir liderin, kendi isteğiyle iktidarı bırakması, ülkeyi çok partili bir rejime doğru yöneltmesi ve demokratikleşme hareketinin öncüsü oluşu. Demokrasi tabii ki o dört yıl içinde tam olarak yerleşmedi ama

yapılan çok önemli bir atılımdı. Bu gelişme, bütün dünyada büyük bir hayranlık uyandırdı. Dönemin İngiliz, Amerikan ve Fransız gazetelerinde çıkan haberlere bakacak olursanız Türkiye’den övgü ile bahsediliyor. Pek az yerde gördüğümüz bir olay deniliyor. Churchill’in İsmet İnönü’ye gönderdiği bir mektup var, aralarında bir benzerlik olmuş. O da 2. Dünya Savaşı’nda İngiltere’yi savaşa sokmamış. Fakat ilk seçimlerde muhafazakâr parti mağlup çıkmış. Yani bir anlamda İsmet Paşa’nın Türkiye’yi 2. Dünya Savaşı’na sokmayışından sonra kendi partisinin 1950 seçimlerinde yenilgiye uğramış olmasına benzer bir durumu Churchill de yaşamış. Ama dediğim gibi bütün dünyada yankılar uyandıran bir değişim bu. İsmet Paşa’nın muhalefet partilerine izin veriyoruz konuşması Aralık 1945’te. O sırada dünyaya, özellikle yakın çevremize baktığınız zaman böyle bir demokratikleşme örneği yok. Yunanistan’da bir iç savaş var.

Komünistlerle milliyetçi-
ler kanlı bir şekilde savaşı-
yorlar. Portekiz’de otoriter
bir rejim var. İspanya aynı
şekilde. İtalya’da Mus-
solini devrilmiş, faşizm
gitmiş fakat bir karışıklık

var. Nereye gideceği tam belli değil. Kuzeyimizde Sovyetlerin rejimi devam ediyor, onların demokratikleşmeyle alakası yok. İran’da şah rejimi devam ediyor. Güneyimizde, Orta Doğu’da çeşitli otoriter rejimler yürürlükte. Böyle bir coğrafi ortamda Türkiye’de böyle bir değişimin yapılması, yankı uyandırıyor.

İsmet Paşa'nın verdiği çok kritik bir karar var. Neden demokrasiye geçmeyi destekledi? 1945 sonrasında Türkiye'de millet sokaklara dökülmüş; ellerinde pankartlar, demokrasi isteriz diye bir durum yok. İşçi sendikaları greve gidiyor, demokrasi isteriz diye bir şey de yok. Basın zaten biraz sansürlü diyelim, fazla sesini çıkarmıyor. Ahmet Emin Yalman'ın çıkardığı Vatan gazetesinde biraz biraz muhalefet partileri kurulsun gibi düşünceler dile getiriliyor. Sertellerin çıkardığı solcu bir yayın olan Tan gazetesinde buna benzer çok az bir istek duyuyorsunuz. Bu ortamda, verilen karar çok önemli ve enteresan.

1971 yılında Amerika'da doktora çalışmalarımı yaparken Türkiye'ye geldim ve İsmet Paşa'yla, rahmetli İnönü'yle mülakat yaptım. İnönü Aralık 1973'te vefat etmişti. Yanılmıyorsam ölümünden 2 yıl kadar önceydi. Bu salonda İsmet Paşa ile görüşen tek insan benimdir herhalde. İsmet Paşa beni kabul etti. Kabul etmesinin bir sebebi var. Dedem rahmetli Abdülhalik Renda, İsmet Paşa'nın çok yakın çalışma arkadaşı. 1924'ten itibaren maliye bakanı, daha sonra 1935'te Büyük Millet Meclisi başkanlığına gelmiş. CHP üst yönetiminde görev yapmış, grup başkan vekili olmuş. Dolayısıyla İsmet Paşa'nın benim gibi toy bir delikanlıya mülakat yapmayı kabul etmesi zor olmadı.

Heybeliada'daki evine, "Pembe Köşk" diye bilinir ama küçük bir ev, gittim ve kendisiyle görüştüm. Sorulardan bir tanesi şuydu: "Paşam herkes yani merak eder. Neden demokrasiye geçtiniz? Neden tek partili rejimden

ayrıldınız? Çünkü isteseydiniz herhalde iş başında kalabilirdiniz. Niçin bu yolu seçtiniz?" İsmet Paşa rahmetli, kendine has konuşma tarzıyla önce beni biraz azarladı, sonra şu cevabı verdi: "Herkes bana bunu soruyor. Biz Atatürk'le Cumhuriyet'i kurarken günün birinde bu rejimin değişeceğini ümit ederek, varsayarak bu yola girdik. Yani bizim her zaman için otoriter bir sistem, bir diktatörlük rejiminin kurulması ve yerleşmesi gibi bir arzumuz yoktu. Batılı meslektaşlarımızla, bürokratlarla, liderlerle konuşurken biraz sıkıntı içindeydik. Onların demokrasiye geçmiş olması, bizimse daha otoriter bir rejim olmamız nedeniyle. Biraz bekleyelim, ülkede biraz daha gelişme olsun düşüncesindeydik. 1930'larda demokrasiye geçmememizin iki tane sebebi vardı. Birincisi, çok partili rejime geçerse siyasi islamcılar veya buna benzeyen hareketler ülkede baş gösterebilir diye endişe etmemizdi. Hamdolsun şimdiye kadar böyle bir şey görmedik. Demek ki endişemiz yersiz." Konuştuğumuz yıl 1971. Türkiye'de İslamcı partiler çıkmamış. Erbakan'ın Milli Nizam Partisi henüz yok. Bunların aldıkları oy, %7 %8 gibi. Ardından devam etti: "İkinci endişemiz, demokrasiye geçerse kadın

hakları konusunda yaptığımız reformlardan vazgeçilmesiydi. Çok, uğraştık, çok emek verdik. Olur da başımıza demokrasi yoluyla bunları tasvip etmeyen iktidarlar gelirse belki bunları da kaybedebiliriz diye düşündük. Ama yine hamd olsun, bugün hiç böyle endişelenecek bir durumumuz yok.” dedi

Benim akademisyen çevrelerden edindiğim intiba, Türkiye demokrasiye geçti çünkü Batı’dan baskı altındaydı. 2. Dünya Savaşı bitti. Savaş kazanan ülkeler demokratik ülkeler, Sovyetler hariç. Dünyada bir demokrasiye gidiş vardı. Herhalde Türkiye’ye baskı yaptılar, bunun sonucunda da demokrasiye geçildi. Meslektaşlarım çoğu meseleyi bu şekilde yorumluyorlar dedim. Bazı meslektaşlarım, solcu demedim ama bunları soldan gelen meslektaşlarım söylerlerdi, o yıllarda Türkiye’de yeni çıkan bir ticaret burjuvazisi var. Bunlar rejimin açılması için 2. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıktı. Bunlar İnönü ve CHP’ye baskı yapıyorlar. Ekonomik liberalleşme olacaksa siyasal bakımdan da liberalleşme olması gerekir görüşünü öne sürüyorlar. İsmet Paşa yine beni gayet sükunetle dinledi fakat yine kızdı. “Bunların hiçbirisi söz konusu değil. Ne Batıdan ne de bu ticaret burjuvazisinden baskı gördüm. Sana açıkça söylediğim gibi aklımızda zaten bu rejimin uzun yıllar devam etmesi gerektiği gibi bir düşünce yoktu. Zamanı gelince demokratikleşme hareketini başlatacaktık. Ben de bunu yaptığım için her ne kadar çok tenkit edildiysem de memnunum.” dedi. İsmet Paşa ve CHP ekibi,

herhalde seçimlere gidildiğinde CHP’nin kazanacağını tahmin ediyordu çünkü ülkeyi harbe sokmamış ve büyük bir beladan kurtarmıştı. Halkımız ona minnettar ve CHP’ye oy verecek gibi bir düşünce vardı.

Demokratikleşme hareketi başladıktan sonra işler uzaktan görüldüğü ya da bugün bakıldığı kadar kolay olmadı. Bir kere CHP içinde bir bölünme vardı. O zamanki gazetecilerin

kullandığı tabirle “gençler” yahut “ılımlılar” diye adlandırılan; Kasım Gülek, Nihat Erim, Tahsin

Banguoğlu gibi isimler bir gruptu. Bunlar genç insanlar o zaman, yaşlı olduklarını düşünmeyin, sonradan yaşlandılar. Reform ve değişim istiyorlardı. “46’da bir seçim yaptık. Halkımız durumdan o kadar da memnun değil, ülkede bir değişim isteği var.” diyorlardı. Buna karşı çıkan bir de daha muhafazakâr, siyasi anlamda muhafazakâr bir grup vardı. Birinci grup ılımlıysa ikinci grup sertlik taraftarı. İkinci grubun başında Recep Peker vardı. Recep Peker ve onun etrafındaki insanlar, demokrasiye geçiş olursa tehlikeli bir durum meydana gelir, düşüncesindeydiler.

İnönü, bu bölünmede değişim isteyen reformist gençleri destekledi. Onun desteği olmadan zaten bu iş yürümezdi. Esas konu, İnönü’nün şahsi tutumu ve davranışı oldu. Otoriter rejimin başında, “Milli Şef” diye biliniyor. Şimdi kullandığımız “Tek Adam” kavramının karşılığı fakat demokrasiye geçmeyi, muhalefet partilerinin kurulmasını aklına koymuş ve bu yönde bayağı bir mücadelede veriyor.

Demokrat Parti biliyorsunuz CHP'den ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan gibi isimlerle kuruldu. Bunların hepsi eski CHP'li. Bayar başbakanlık yapmış. Menderes CHP'li olarak Meclis'te. Demokrat Parti bir muhalefet partisi olarak kurulmuş. İki büyük parti arasında, yani CHP ile DP arasında 46 ile 50 yılları arasında bir kutuplaşma yaşanıyor. Çünkü 46 seçimleri, açıkçası serbest ve adil bir seçim olmamış. Şaibeler konusunda çeşitli yorumlar var. İnönü böyle olmasını istememiş, çok kızmış vesaire ama yereldeki insanlar, muhtarlar, kaymakamlar baskı uygulayarak Demokrat Partinin kazandığı birçok yerde oyları iptal etmişler. Demokrat Parti kurulduktan sonra Celal Bayar ve Menderes, devamlı bu konuyu gündeme taşıyor. Seçimler adil olmadı, nasıl bir demokrasiye doğru gidiyoruz, diye sorulama içindeler. 46 seçimlerinin belirtilen tarihten biraz öne alınması sorunu var. Buna iktidar karar vermiş ve Demokrat Partiyi biraz hazırlıksız yakalamış. Ona da itiraz var. Oradan başlayan, Meclis'te milletvekilleri ve sonra başkanlar arasında gelişen sıkıntılar var.

İnönü'nün hatıratı yayınlandı. Bu konularda merakınız varsa okumanızı tavsiye ederim. İki ciltlik bu hatırat, Profesör Ahmet Demirel'in editörlüğünde Yapı Kredi Yayınlarından çıktı. O günleri çok güzel anlatıyor İnönü. Sık sık Celal Bayar'ı Çankaya'ya davet ediyor. Ne istediklerini öğrenmeye gayret ediyor. "Biz burada iki partili bir sistem kurmaya çalışıyoruz. Benim kulağıma şikâyetleriniz olduğuna dair şeyler geliyor. Nedir şikâyetleriniz?" diye soruyor. Celal Bayar her seferinde, "İdare bize karşı çok sert davranıyor, bize haksız muamele ediliyor." diyor. CHP taraftarı olan gazetelerde, o zaman Ulus gazetesi CHP'nin yayın organı gibiydi, muhalefete karşı yöneltilen birtakım iddialar var. Demokrat Parti bir ihtilal ile iktidarı devirecek gibi...

İki partinin de birbirlerine karşı aldıkları böyle bir vaziyet var. Bunun neticesinde ciddi bir kutuplaşma söz konusu. Fakat bu sırada İnönü'nün yine çok önemli bir rolü oluyor. İki tarafı da uzlaştırmaya çalışıyor. Celal Bayar'ı defalarca Çankaya'ya davet ederek "Yapmayın etmeyin. Biz bu ülkede iki partili sisteme doğru gitmeye çalışıyoruz. Aramızdaki bu husumeti bırakalım." gibi şeyler söylüyor. CHP içindeki yöneticileri de sık sık davet ediyor. Onlara da "Demokrat Parti ile aranızın iyi olmasına çalışın." diyerek dengeli bir politika uygulamaya çalışıyor.

Neticede bu demokratikleşme sürecinin bence en önemli olayı, İsmet İnönü'nün gösterdiği liderlik. Sabahki konuşmalarda da bahsedildi. Franco İspanya'da 30 küsur yıl iktidarda kalmış. Ancak ölümünden sonra bir değişim

başlamış. Portekiz’de Salazar keza öyle. Uzun yıllar hem Fransa hem Portekiz, CHP’nin tek partili yıllarına çok benzer bir durum içinde. İnönü isteseydi, 1972 yılında vefat ettiğine göre, 45’te bu geçişi yapmayıp ömrü boyunca devam ettirmeye çalışsaydı demek ki biz demokrasiye ancak 70’li yıllardan sonra geçebilecektik. Ama kendisi bunu gayet bilinçli bir şekilde desteklemiş, çok büyük bir devlet adamlığı göstermiş. Kolombiya Üniversite-si’nde hem İlter hocamızın

hem benim hocalığımı yapan, Türkiye uzmanı Profesör Dankwart Rustow vardır. Bir makalesinde, “İsmet İnönü Türk halkına demokrasiyi altın tabak içerisinde hediye etmişti.” diyor. Bunu söyleyen, Amerika’da o yıllarda en çok tanınan bir siyaset bilimci, bir Türkiye uzmanı. Bu nedenle o dönemle ilgili çalışan arkadaşlara da tavsiyem, İnönü’nün oynadığı bu kritik rolü daha iyi anlamalarıdır.

Bu kadar olumlu bir başlangıç, 1950 seçimlerinin olaysız bir şekilde geçmesi, dünyada takdir toplamasının yanı sıra 1950-60 arasındaki döneme bakacak olursanız tersine bir durum söz konusu. 1950’de uygulanan seçim sistemi, çoğunluk sistemi. Bir vilayette, bir seçim bölgesinde bir parti oyların %1’inden fazlasını kazanırsa o ildeki bütün milletvekillerini kazanıyor. Bakıyorsunuz, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti %52, CHP %48 almış. O zaman Meclis’te 350 milletvekili

var. Neredeyse 300’ü Demokrat Partiye gitmiş. Bu yanlış seçim kanununun mimarının Nihat Erim olduğu söylenir. Kendisi o zaman İnönü’nün çok değer verdiği genç bir bilim adamı. Yani CHP bir anlamda bu seçim sistemiyle kendi tabancasıyla kendi ayağını vurmuş. O yıllarda enteresandır, Demokratlar nispi temsil istiyorlar. Ama CHP yüz vermiyor. Eğer nispi temsil olsaymış, çok başka bir tablo ortaya çıkarmış.

CHP bir anlamda bu seçim sistemiyle kendi tabancasıyla kendi ayağını vurmuş. O yıllarda enteresandır, Demokratlar nispi temsil istiyorlar. Ama CHP yüz vermiyor. Eğer nispi temsil olsaymış, çok başka bir tablo ortaya çıkarmış.

İşte Meclis’teki bu orantısız çoğunluk, 1950’den sonra DP’nin giderek otoriter bir rejime doğru yönelmesi, bas-kıların artması, gazetecilerin hapse atılması, İsmet Paşa ve CHP yöneticilerine karşı girişilen hareketler -İsmet Paşa’nın başına Topkapı’da taş atılması, damadı Metin Toker’in hapse atılması- De-

mokrat Partiyi tamamen otoriter bir rejime doğru götürmüştü. İsmet Paşa’nın bu kadar özenle ortaya çıkardığı demokratik rejimin bu şekilde gitmesine yol açmış.

“Adnan Menderes demokrasinin güneşiydi.” gibi şimdiki iktidar mensupları ve yandaşları tarafından söylenen sözler duyuyorum. Celal Bayar, Adnan Menderes, bu kadar iyi başlayan bir demokrasi hareketini çok kötü bir şekilde baltalayan insanlar. O günlerden sonra da Türkiye toparlanamadı. Onların idaresine son vermek için askeri darbe oldu. Askeri darbeler sonraki askeri darbeleri tetikledi ve sonucunda darbeler arasında partilerimizin

zayıfladığı bir ortamda Türkiye'yi bugünü getirdi. Benim söyleyeceklerim bu kadar. Teşekkür ederim.

İSMAİL DOĞAN SUBAŞI: Çok teşekkür ederiz. İstanbul Büyükşehir Belediyesinin “İnönü” isimli çok güzel bir kitabı var. İstanbul Kitapçısı'nın internet sayfasına girerseniz bulabilirsiniz. İçinde “Çok Partili Sisteme Geçişte İsmet İnönü'nün Rolü” konulu bir makalem var. Bu makalede demokrasiye dış baskıyla ve içerideki toplumsal baskıyla geçtiğimiz düşüncesini ele alıyorum. Bu iddiaların tartışıldığı ama bu işi aslında İsmet Paşa'nın liderliği sayesinde yaptığımızı öne çıkaran bir makale.

1950'de bir iktidar değişimi yaşandı. Sayın hocamız 1950-60 arasına değindi. Peki 1960'tan itibaren ne oldu? Onu da Bilgi Üniversitesi Öğretim Üyesi Profesör Doktor Sayın İlter Turan hocamızdan dinleyeceğiz.

İLTER TURAN: Efendim çok teşekkür ederim. Sayın Sabri Sayari o kadar tatlı anlatıyordu ki istedim ki devam etsin, bana vakit bile bırakmasın. Çünkü hakikaten çok tatlı ve canlı bir anlatımı vardı. Ben o dönemde yaşadığımız acı gerçekleri, biraz daha acı bir dille ifade etmeye çalışacağım.

İlk olarak şunu not etmemiz lazım. İnsanların siyasetten anladıkları birbirinden çok farklı. Yani insanlar siyaset deyince mutlaka birbiriyle rakip şekilde çatışan ve çoğunluğu kazanmaya çalışan güçleri anlamıyor. “Siyaset nedir?” dediğinizde tek parti dönemindeki Türkiye Cumhuriyeti'ne baktığımız zaman çoğu yöneticinin bile kimi zaman siyaset kavramından anladığı, bir değerler silsilesini topluma benimsetme sürecidir. Yani sureti katiyede halkın onayını alarak, rekabet ederek, çoğunluğu elde ederek insanların taleplerine cevap verme süreci değildir. İnsanlar genellikle siyasetten bunu anlıyorlar. Mesela Birleşik

Devletler, Irak'a el attığı zaman zannetti ki Saddam'ı elerse demokrasi kendiliğinden gelecek. Siyasetin aslında etnik dini gruplar içerisinde yürütülen bir mücadele olduğunu anlamadılar. Sonunda iş ellerine yüzlerine bulaştı.

Türkiye'de de 1950'de iktidar el değiştirdikten sonra karşımızda, benim bir yazımda asimetrik rekabet diye nitelendirdiğim bir rekabet söz konusu. Nedir asimetrik rekabet dersiniz şu anda size ifade etmeye çalıştığım sorun. Bir yanda iktida-

rı kaybedenler, özellikle onlar içinde bürokrasiye, orduya, yargıya ve üniversiteye hakim olan seçkinler, siyaseti, doğru değerleri topluma aktarma olarak anlıyorlar. O doğru değerlerin muhafazası ola-

rak anlıyorlar. Demokrat Parti ise toplumdan gelen taleplere cevap vermek olarak anlıyor. Birinci önemli fark bu ve partiler arasında bir asimetrik rekabet var.

İkinci olarak bu kişilerin Halk Partisi içinden çıkması ve bunun bir sonucu olarak siyaseti tek parti döneminde öğrenmeleri var. Tek parti anlayışını temsil ediyorlar. Siyasi güç sizdeyse kurala tabi olmaksızın bunu istediğiniz gibi kullanabilirsiniz. Devletin kurum ve imkânları iktidarın siyasi amaçları için kullanılır. Parti bir himaye ilişkileri ağıdır. Yani siz itaati sağlamak için birtakım insanlara birtakım kolaylıklar, tabir affedilecekse avantajlar sağlamak mecburiyetindesiniz. Demokrat Parti zannetti ki kendisi iktidara geldiği zaman bu tek parti

anlayışı devam edecek. Dolayısıyla karşımıza demokrasi diye sundular. Aslında iktidardaki tek parti ile muhalefetteki tek parti gibi bir yapı söz konusuydu. Bunu görmemiz lazım. Aksi takdirde niye bir çöküş yaşandığını anlamamız da zorlaşacaktır.

1960 yılında bir askeri müdahale oldu. Daha sonraki deneyimlerden farklı bir müdahaleydi bu çünkü bir komite yaptı. Yani ordu kendi hiyerarşisi içerisinde bir kurum olarak siyase-

te müdahale etmedi, ordu içinde bir grup siyasete müdahale etti. Neticede ordu, kendi birlikteliğini korumak için onlarla uyum içerisinde hareket etmek mecburiyetinde kaldı. Hatta daha sonradan dile getireceğimiz gibi, onların dengelenmesi için elinden geleni yapmaya çalışan bir kurum durumuna itildi.

Demokraside en beklenen davranış kalıbı, muhalefete karşı hoşgörü anlayışı ve muhalefete iktidar olma şansı tanınmasıdır. Demokrat Partinin uygulamalarına baktığınız zaman, daha 1951 yılından itibaren demokratik olmayan uygulamalara başlıyor. 1951'de ne yapmış ki diyebilirsiniz. Mesela gazetelerde resmi ilanların iktidar yanlısı partilere verilmesi. Daha sonra 1953'te Cumhuriyet Halk Partisinin mallarının devletten alınmış olması dolayısıyla müsadere edilmesi gibi bir kanun çıkarılması da var. Daha sonra ne oluyor? 1954'te Kırşehir, yanlış partiye oy verdi diye ilçe yapılıyor. Muhalefeti etkisizleştirmek için

1956'da siyasi partilerin açık hava toplantısı yapması yasaklanıyor. Hatta 1956'da, Genel Sekreter Kasım Gülek, Rize'de çarşıda dolaşırken tutuklanıyor ve İstanbul'a gönderiliyor.

1957 seçimleri sonrasında ise muhalefete karşı daha büyük bir terör estirilmeye başlanıyor. Uşak'ta İnönü'nün başına taş atılması, Topkapı'da aracının saldırıya uğraması ve İnönü'nün tesadüfen oradan geçmekte olan bir askeri birlik tarafından kurtarılması gerçekleşiyor. Nisan ayında İnönü'nün Kayseri'ye sokulmamaya çalışılması ve nihayet CHP hakkında Meclis'te tahkikat açılması ve tahkikat komisyonu kurulması. Hatta bunun birtakım cezai yetkilerle de donatılması.

Aslında bütün bunlara baktığınız zaman, kitlelerin demokrasinin işlemediğine dair bir memnuniyetsizliği var. Fakat bu kitlelerden ziyade özellikle siyasi rekabet yoluyla iktidarı değiştirmeyi tasarlayan modernleşmeci seçkinlerin buna geniş bir itirazı var. Fakat zannetmeyelim ki sadece bundan dolayı bir devrim yapıldı. Aslında olayın bir sosyoe-konomik boyutu da var. 1950 ve 60 yılları arasında Türkiye'de yüksek bir enflasyon yaşandı. Belki hatırlayacaksınız, 1958'de 1 dolar 2,97'den 9 liraya çıkarıldı, böyle yoğun bir enflasyon yaşandı. Tabii buna karşılık maaşlar aynı süratle artmadığı için tek parti döneminin hakim grubu, itibar kaybetti. Çünkü Demokrat Parti, çıkardığı kanunlarla istediği kişiyi istediği zaman emekli edebiliyor, istediği yere atayabiliyor, tenzil-i rütbe yapabiliyor. Bu nedenle devlet memurları birdenbire hem mevkilerini hem gelirlerini kaybediyor-

lar. Buna bağlı olarak da statülerini kaybediyorlar. Eğlenceli bir örnek vermem gerekirse, evvelce taşrada herkes kızını bir memurla evlendirmeye çalışırken şimdi memur olmasın da ne olursa olsun demeye başlıyor. Böyle olunca bu değişiklik arzusuna bir de sosyoe-konomik boyut eklememiz gerekiyor.

Bir üçüncü husus daha var. Bunun üzerinde pek durulmaz ama ordunun genç kadrolarında bu hususun çok şiddetle hissedildiğini muhtelif vesilelerle anlamış bulunuyorum. Bildiğiniz gibi Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı, uzun süre Fevzi Çakmak tarafından yürütüldü. Bu dönemde iki olay ortaya çıkıyor. Ordu giderek üst ağırlıklı hâle geliyor. Yani bir hiyerarşik piramit yerine tepede çok yüksek sayıda subay birikiyor. Ama burada liyakattan ziyade kıdem, belki de sadakat önem taşımaya başlıyor. Bu da bir değişiklik arzusunu bilhassa genç subaylar arasında kamçılıyor. Hatta 1953 senesinde Demokrat Parti kökenli 2 subay, bunu değiştirmek için bir girişimde bulunuyor fakat sonradan bu benimsenmiyor ve öyle kalıyor. Dolayısıyla 1960 yılında bir askeri bir müdahale olduğu zaman, aslında bu bildiğiniz gibi birtakım toplum olayları karşısında gerçekleşmiş bir müdahale ve öğrenciler gösteri yapıyorlar. Harbiyeliler dahi gösteri yapıyorlar. Sonunda iktidar, polis gücü yetmediği için asayişin sağlamak için askeri kullanmak mecburiyetinde kalıyor. Sonunda da bir askeri müdahale gerçekleşiyor.

Müdahale gerçekleşikten sonra askerlerin karşılaştığı çeşitli sorunlar var. Bu sorunlardan bir kısmı, müdahale edenlerin yönetiminin kabul

edilmesi. Yine askerlerin müdahaleden sonra cezalandırılmadan bu işten sıyrılmaları için birtakım tedbirler alınması. Geçiş bu şekilde planlanıyor. Tahkikat Komisyonu sonrası başlayan toplum olaylarının ardından yönetime el koyan Millî Birlik Komitesi, aslında ayrıntılı bir programa sahip değil. Hatta içlerinden birinin “Biz devrim yaptığımızın ertesi günü ne yapacağımızı bilmiyorduk.” diye bir itirafı da var. Bunda şaşılacak fazla bir şey yok çünkü eğer bir ihtilal yapacak-sanız yakalanmamak için mümkün olduğu kadar az kişiyi bilgilendirmek ve ayrıntılı olmayan programlar yapmak zorundasınız. Yalnız aralarında bir fikir birliği de yok. Bir kısmı, demokrasinin

işlemesini zorlaştıran hususların ortadan kaldırılması ve yeniden bir seçim yapılarak ordunun iktidardan çekilmesini istiyor. Bu da çok anlaşılabilir bir istek çünkü o dönemde, esas itibarıyla Demokrat Parti desteğini kaybettikçe modernleşme karşıtı gruplara dayanarak güçlenmeye çalışıyor. Halbuki Halk Partisi de güçlenmiş. Dolayısıyla darbeyi yapanların düşüncesi, “Biz demokrasinin önünü açarsak istediğimiz sonuç kendiliğinden ve halkın oylarıyla ortaya çıkacak.” Ama aralarında bir fikir birliği yok. Bir kısmı da daha uzun vadeli bir müdahale yaparak kendi vizyonlarına uygun şekilde toplumu dönüştürmek istiyor. Toplumu dönüştürme arzusunda olanlar, genellikle daha genç subaylar ve bunlarla daha kısa sürede seçim yapıp iktidardan uzaklaşmak

isteyen subaylar arasında bir mücadele ortaya çıkıyor. Sizlerin de hatırlayabileceği gibi, aşırılık yandaşı 13 subay, çeşitli görevlerle yurt dışına gönderilerek günlük siyasetteki etkilerinin azaltılması sağlanıyor.

Bunun dışında seçime geçişi planlamaları lazım. Kendilerinin de müdahaleden çıktıkları zaman cezalandırılmamaları lazım. Silahlı Kuvvetlerin desteğini sağlamak ve devam ettirmek için ordunun desteğinin nasıl sağ-

lanacağı bir soru. Darbe, modernleşmeci yönetici seçkinler tarafından olumlu karşılanıyor. Darbeyi yapanların, bilhassa bürokrasi ve toplumun okumuş kesimleri katında ciddi bir desteği var. Bu, işlerini kolaylaştırıyor.

Yaptıkları ilk işlerden bir tanesi, 235’i general 35 bin subayı emekli etmek. Bunlar, Emekli İnkılap Subayları, EMİNSU, diye bir dernek kuruyor ama toplum bu harekete pek ilgi göstermiyor ve sahip çıkmıyor. Dolayısıyla birinci krizi böylelikle atlattılar.

Millî Birlik Komitesi içindeki ılımlılar bu suretle bir üstün konuma geçmiş oluyor. Radikallerin uzun soluklu mücadelesi için tasfiye edilmeleri de gerçekleşince ılımlıların geleceği planlamaları kolaylaşıyor. Buna karşılık Silahlı Kuvvetler içerisinde Millî Birlik Komitesi’ne karşı onu denetleyecek başka bir gruplaşma daha var. Silahlı Kuvvetler Birliği adındaki bu grup, bir yandan askerleri korumaya çalışıyor bir yandan da Demokrat Parti

Millî Birlik Komitesi içindeki ılımlılar bu suretle bir üstün konuma geçmiş oluyor. Radikallerin uzun soluklu mücadelesi için tasfiye edilmeleri de gerçekleşince ılımlıların geleceği planlamaları kolaylaşıyor.

geri gelmesin diye birtakım tedbirler alınmasını istiyor. Bunun yanında Milli Birlik Komitesi'nin bir derdi daha var. Müdahaleyi kamuoyu nezdinde haklı göstermek. İktidarda yaygın usulsüzlük, kötü uygulamalar olduğunu ileri sürüyorlar ve bir yargı sürecine başvurarak "Köpek aldılar da sattılar, bebek aldirttilar." gibi aslında kamuoyunu çok etkileyeceğini zannettikleri fakat kamuoyunun ilgilenmediği bir yola girip itibar kaybına uğruyorlar. Demokrasiye geçiş sürecini sağlamak için bir de anayasada değişiklik yapılması görüşünü savunuyorlar. Bu anayasa, bir yandan geçmişteki olumsuzluklara karşı tedbirler içerecek; diğer yandan da geçişten sonra bazı değerlerin korunmasına imkân sağlayacak. Daha çok İstanbul Üniversitesi hocalarından oluşan bir anayasa komisyonu görevlendiriliyor. Fakat bir süre sonra bir de Ankara'dan bir mülkiye anayasası tasarısı çıkıyor. Bunu halletmek için de Rahmetli Gürsel, "En iyisi bir kurucu meclis kuralım ve bunu orada halledelim." diyor.

Kurucu meclisin kabul ettiği anayasada iki kamaralı bir meclis var. 450 milletvekili ve 150 senatör olacak. 15 senatörü seçilme şansı zayıf olan gruplardan Cumhurbaşkanı ayrıca görevlendirecek. Ama bir de 23 tane tabii senatör var. Yani Milli Birlik Komitesi, çıkış garantisi olarak üyelerini tabii senatör yapmak istiyor. Cumhurbaşkanı da Meclis seçecek. Çok önemli başka bir husus, Milli Güvenlik Kurulu kuruluyor. Ayrıca ekonominin planlanması için Devlet Planlama Teşkilatı kuruluyor. Özgürlükler ayrıntılı bir şekilde garanti ediliyor ve ardından da nispi temsili öngören bir seçim kanunu çıkarılıyor ki seçimlerin temel hükümleri hakkındaki bu kanun, bugün de yürürlüktedir.

Ordunun cezalandırılmaması ve darbe yapanların cezalandırılması -bu bilhassa Silahlı Kuvvetler Birliğinin de bir talebi- bunun yanında Demokrat Partinin tekrar teşekkül etmesinin yasaklanması getiriliyor. Demokrat Partililerin Yassıada'da yargılanması ve muhtelif cezalar almaları da öngörülüyor. Özellikle Silahlı Kuvvetler Birliği, DP'nin yeniden iktidar olup intikam almasından çekindiği için bunlar yapılıyor. Bundan sonradan hepimizin derin üzüntüsü olan Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idam cezaları alması -hatta Celal Bayar da idam cezası alıyor fakat yaşı itibarıyla affediliyor- şeklinde bir çıkış planı yapılıyor. Ayrıca Ordu, seçimlere bir miktar müdahale ederek Demokrat Parti geleneğine yakın olduğu ileri sürülen Adalet Partisinin iktidar olmasına mani oluyor. Bunun için 1964 sonunu beklememiz gerekiyor.

1962’de, 27 Mayıs’a karşı işlenen suçların cezaları artırılıyor fakat en önemli husus, askerin yeniden gelebileceği korkusu. Bu da aktörlerin Demokrat Parti ile yakınlık ifade etmekten kaçınması ve askeri kızdırmayacak şekilde davranmasına yol açıyor. Milli Güvenlik Kurulu’nun kurulmasının yanında sivil siyasetin sınırlarını çizmeye imkân veren bir yapıya kavuşması çok önemli. Belki 1960’ta yeniden sivil hayata geçişte çok önemli bir şey var. İlk defa Ordu, daha sonraki ihtilallerde de devam eden bir role giriyor. 1923-1960 arasında ordunun bir siyasi rolü yok. Hatta hatırlayacaksınız, Atatürk, kişinin hem bir askeri görevde hem bir siyasi görevde olamayacağı ilkesini getiriyor. 1960’tan sonra bu devam ediyor şüphesiz ama 1960’tan sonra kurulan Milli Güvenlik Kurulu, esas itibarıyla literatürde askerlerin oynayabileceği rollerden biri olan veto grubuna askeri sokuyor. Yani asker kendini, sivil iktidarların yapmasını kabul edemeyeceği şeyleri Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla sivillere aktararak sivillerin siyasi manevra alanını sınırlayan bir konuma geliyor. Bu görev çok daha uzun süre devam etmiştir. Sonraki müdahaleler artık bir komite aracılığıyla değil, askerin normal hiyerarşisi içinde cereyan ediyor. Teşekkür ediyorum.

İSMAİL DOĞAN SUBAŞI: Çok teşekkür ederiz. 1961’de dünyanın en demokratik anayasası olduğu söylenen bir anayasa kabul edildi. Sivil siyasetin alanını sınırladığı söyleniyor. Öte yandan da kuvvetler ayrılığı bu anayasa ile gelmiştir. Sosyal devlet, hukuk devleti ilkeleri gelmiştir. Peki işler nasıl oldu

da bozuldu, Türkiye nasıl bir çalkantının içine girdi? 60’lı yılları güzel tamamladı ama sonra nasıl oldu da karşımıza 80 Darbesi ve 82 Anayasası çıktı? 80 Darbesi ve sonrasını, Sabancı Üniversitesinin değerli öğretim üyesi Doçent Doktor Berk Esen’den rica ettik. Kendisi aynı zamanda Reform Vakfında yakın çalışma arkadaşım. Buyrun.

DOÇ. DR. BERK ESEN: Öncelikle böyle güzel ve entelektüel açıdan da doyurucu bir etkinliği organize ettikleri için Doğan Bey’in şahsında Ülke Politikaları Vakfına çok teşekkür ediyorum. İltir Hoca’nın bıraktığı yerden sözü devralarak 12 Eylül Darbesi sonrası 1983 yılında Türkiye’nin tekrar parlamenter demokrasiye geçiş sürecini anlatmak ve akabinde Türkiye’nin demokrasi serüvenini günümüze kadar getirmek istiyorum. Sabahki oturumda da birkaç defa gündeme geldiği gibi Türkiye, göreceli olarak gelişmekte olan birçok ülkeye nazaran erken bir tarihte demokratik sisteme geçti. Fakat bir türlü demokrasinin pekiştiremedi. Aslında bu analiz,

1983'ten günümüze kadar da geçerlidir. Ne yazık ki geçen 40 senelik süre zarfında Türkiye, demokratik sistemini pekiştirmek şöyle dursun; kör topal da olsa işleyen demokratik sistemini de kaybetti. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarında artık bugün seçimlerin düzenli yapıldığı ama onun ötesinde tamamen otoriter bir süreç içinde karşı karşıyayız. Dolayısıyla ben bu 40 senenin hikâyesini kısa başlıklar altında sizlere anlatmak istiyorum.

Özet geçmem gerekirse Türkiye'nin demokrasi serüveni erken bir tarihte, 2. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında başlıyor. Gelişmekte olan birçok ülkeden de daha erken bir tarihte Türkiye demokratik sisteme geçti. Fakat yaklaşık 80 sene geçmesine karşın, 1940'lardan günümüze getirecek olursak demokratik sistemini bir türlü pekiştiremedi. Akademik literatürde Türkiye'nin muadili olarak gösterilen, bir önceki panelde de detaylı bir şekilde tartışılan birçok Güney Avrupa ülkesi, 1970'lerin ikinci yarısında demokrasiye geçtikten sonra demokratik sistemlerini pekiştirerek yola devam ettiler. Veya Arjantin, Brezilya, Şili gibi birçok Latin Amerika ülkesi, aynı Türkiye'deki 12 Eylül Darbesi'ni andıran askeri yönetimleri sona erdirdikten sonra, 1980'lerin ikinci yarısına demokrasiye geçtiler. Onlar da demokratik sistemlerinin pekiştirerek yola devam ettiler. Ama ne yazık ki Türkiye'de böyle bir gelişme yaşanamadı. Giderek demokrasimizin içinin boşaldığını ve otoriter bir rejime evrildiğini gördük.

Genelde bu konu gündeme geldiğinde yorumcular, ekseriyetle askeri darbelere temas

ederler. Türkiye'nin bir türlü demokratikleşmemesinin arkasında ordunun siyasete sık ve düzenli olarak müdahale etmesini ana faktör olarak görürler. Tabii ki burada haklı bulduğum noktalar var. Gerçekten Türkiye 1960'ta, 71'de, 80'de, hatta darbe kavramını biraz sündürecek olursak 29 Şubat 1997 sürecinde bu tarz askeri müdahalelere maruz kaldı. Fakat Türkiye'de demokrasinin çöküşünü sadece asker getirmedi. Serbest ve adil seçimleri kazanıp iktidara gelen sağ popülist partilerin -biraz önce İlter Hoca ve Sabri Hoca Demokrat Parti dönemini çok güzel özetlediler- iktidara geldikten sonra bürokrasiyi partizan bir şekilde kontrol etmeleri; akademi, sivil toplum ve medyayı ağır baskı altında tutmaları ve zaman içinde kamu kaynaklarını kendi lehlerine kullanarak seçimleri de serbest ve adil olmaktan çıkardıklarını görüyoruz. 1950'ler sonunda Demokrat Parti iktidarında bunun çok güzel bir örneğini gördük. Aynı zamanda 1965-71 arasında Adalet Partisi, sonra Anavatan Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi ile özellikle son 15 senede benzer bir gelişmeyi görüyoruz. Cumhuriyet Halk Partisi, bu panelde Türkiye'yi demokrasiye geçirmiş parti olarak gündeme geldi ama

sonra bu sağ popülist ve giderek otoriterleşen iktidarların altında muhalefetin bayraktarlığını yapan parti olarak da öne çıktı. CHP'nin 1959'da yazdığı İlk Hedefler Beyannamesi, 27 Mayıs 1961 anayasasının da temelini teşkil eden bir dokümandır. Ardından Ortanın Solu hareketinin, Adalet Partisinin giderek daha sert antikomünist bir çizgiye savrulması sonrası yine memleketteki sol ilerici ve demokrat güçleri bir araya getiren bir yönetim sergilediğini görüyoruz. Günümüzde ise, sizlerin de çok iyi bildiği üzere, CHP ana muhalefet partisi olarak zaman zaman başarılı, zaman zaman başarısız olsa da AKP karşısında Türkiye'nin tekrar demokrasiye geri dönmesi için bir mücadele yürütüyor.

Demokrasi serüvenimiz, giderek otoriterleşen sağ popülist partilerle askeri yönetimler arasında bir sarkacın bir uçtan diğerine savrulması gibi çeşitli salınımlar yaşıyor. Sağ partilerin zayıfladığı noktalarda, zaman zaman hayli kırılgan da olsa ideolojik kutuplaşmanın, siyasi parçalanmanın ve seçmen hareketliliğinin yüksek olduğu ve zayıf koalisyonların ülkeyi yönettiği dönemler de ortaya çıkıyor. Örneğin 1970'ler, 1990'lar, belki günümüzde de AKP'nin yavaş yavaş zayıflaması sonrası ortaya çıkan yeni sağ partilerin bu dinamiği içinde taşıdığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla son 80 seneye baktığımız zaman, Türkiye'de demokratik sistemin de otoriter sistemin de bir türlü pekişmediğini ve istikrarsız bir yönetimin hüküm sürdüğünü görüyoruz. Günümüzde,

Demokrasi serüvenimiz, giderek otoriterleşen sağ popülist partilerle askeri yönetimler arasında bir sarkacın bir uçtan diğerine savrulması gibi çeşitli salınımlar yaşıyor.

Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı altında ilk defa, Cumhuriyet tarihinde görmediğimiz şekilde bir siyasi partinin güdümünde otoriter rejimin pekişme yolunda önemli adımlar attığını, özellikle de cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin böyle bir sonuç yarattığını vurgulamak istiyorum.

Seçimsel demokrasinin Türkiye'de 1950'den 2020'lere kadar nasıl değiştiğini görebileceğiniz bir slayt paylaşmak istiyorum. Dikkat ederseniz 1960 Darbesi'nde, akabinde 1980

Darbesi'nde askeri yönetim iktidara geldiği için demokratik sistemimizin bir anda ve çok ani bir şekilde çöktüğünü görüyoruz. 2000'lerin sonundan başlayarak bu netlikte, bu sertlikte, bu hızla olmasa da ağır çekim

bir şekilde Türkiye'de demokratik sistem geriliyor ve geldiğimiz noktada, neredeyse bir askeri yönetim kadar güçlü bir otoriter rejimin ortaya çıkıyor.

1983 yılında 12 Eylül cuntası, tekrar çok partili hayata geçiş kararı aldı. Şu ana kadar referans yaptığım 27 Mayıs ve 12 Mart muhtıralarından biraz farklı olarak 12 Eylül cuntası, kendi içinde bölünmüş bir askeri yönetim teşkil etmiyordu. Dolayısıyla tam olarak ne yaptığını bilen, hem ülkenin siyasi sistemini hem de ekonomik sistemini çok kapsamlı bir şekilde değiştirmek isteyen ve toplumdaki karşı muhalif ses çıkmasını da engellemek için mümkün olduğunca siyasi katılım seviyesini düşürmek isteyen bir yönetimi ortaya

koydu. Bütün siyasi partileri kapattı. Meclis'i kapattı ve 1982'de yeni bir anayasa yaptı. Bu kadar kapsamlı değişikliklerin altına imza attıktan sonra 1983 yılında tekrar bir parlament demokratik sisteme geçiş kararı aldığında hiçbir siyasi elite müzakere etmeden kendi üslubuyla, kendi istekleri doğrultusunda ve kendi hızıyla demokrasiye geçti. Dolayısıyla 12 Eylül cuntasının kurduğu ve 1982 Anayasası'nda cisim bulan bu yeni demokratik sistemin uzun vadede demokratik kurumların güçlenmesini engelleyen birçok ögeyi içinde barındırdığını, bunların başında da ordunun mümkün olduğunca siyasi sisteme müdahale etmesini sağlayacak bazı mekanizmaları 1982 Anayasası'nın içi-

ne koyduğunu belirtmem gerekiyor. Örneğin Milli Güvenlik Kurulu yetkilerinin artırılması, yüksek yargı ve bürokraside askeri üyelerin atanması, askeri mahkemeler, sa-

vunma alanında neredeyse ordunun tam hakimiyeti ve tabii Kenan Evren'in 1989 yılına kadar cumhurbaşkanı olması... Ama aynı zamanda siyasi istikrarsızlığı azaltmak için, 1970'ler zayıf siyasi koalisyon hükümetleri tarafından yönetildiği için bunu engellemek istiyordu. Dolayısıyla yüksek bir seçim barajı getirerek temsilde adaleti zedeleyen, sadece az sayıda partinin Meclis'e girmesini öngören, bir taraftan hükümetin yetkilerini artıran bir taraftan da cumhurbaşkanına çok ciddi veto hakkı tanıyan bir yapı ortaya koydu. Bu hem parlamentoyu hem de kuvvetler

dengeğini ciddi anlamda zayıflattı. Siyasi Partiler Yasası aracılığıyla, bugün bile etkisi süreceğ şekilde, partilerimizde lider sultasının önünü açtı. 12 Eylül Darbesi öncesinde birçok partinin ön seçim yaptığını, ön seçim uygulamanın kurumsallaştığını biliyoruz. 12 Eylül sonrasında artık ön seçim yapmak, sol partiler açısından bile biraz istisnai bir kural hâline geldi. Son olarak toplumun depolitize etmek, siyasi katılım seviyesini düşürmek için sistematik adımlar attı. Zaten bütün siyasi partileri 1981 yılında kapatmıştı. On binlerce siyasetçinin yargılanması, birçoğunun yasaklanması, sendikaların çoğunun kapatılması, sivil özgürlüklerin ve siyasi hakların çok ciddi

12 Eylül Darbesi öncesinde birçok partinin ön seçim yaptığını, ön seçim uygulamanın kurumsallaştığını biliyoruz. 12 Eylül sonrasında artık ön seçim yapmak, sol partiler açısından bile biraz istisnai bir kural hâline geldi.

anlamda kısıtlanması uzun süre etkisini sürdüreceğ şekilde sadece sol hareketleri zayıflatmakla kalmadı; aynı zamanda Türk toplumunun siyasete katılım seviyesini çok ciddi oranda düşürdü.

1983 seçimlerinde Türkiye, parlamenter demokrasiye geçmesine karşın 12 Eylül cuntası, yanlış hatırlamıyorsam o dönem 11 siyasi parti kurulmuştu, bu partilerden sadece üçünün seçimlere katılmasına izin verdi. Milli Güvenlik Konseyi vetoları aracılığıyla diğer 8 partinin seçime katılmasını engellemekle kalmadı, seçime katılma hakkı kazanan 3 partinin de birçok adayını vetoladı. İsmet Paşa'ya Sabri Hoca referans yaptı; oğlu Erdal İnönü, o dönem kurulan SODEP'in genel başkanıydı. MGK tarafından vetolandığı için o seçime katılamadı.

Böylesine kısıtlı bir ortamda girilen seçimde, 12 Eylül cuntasının uzun süre ekonomisini yöneten Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi, %43 ya da 44'lük bir oy oranıyla tek başına iktidara geldi. Ben sonraki 8 senelik ANAP iktidarını, kaçan bir fırsat olarak görüyorum. En azından liberalizmi kendi siyasi programını almış bir parti olarak Anavatan Partisinin tek başına iktidara geldikten sonra 12 Eylül Anayasası'nın getirdiği kısıtlamaların en azından bir bölümünü kaldırmasını ve rejimin demokratikleşme hızını artırmasını beklerdim. Fakat ne yazık ki bu gerçekleşmedi. Askeri yönetimin muhalefeti zayıflatmasını bir fırsat olarak gören Turgut Özal ve ANAP iktidarı, ekonomiyi ve

devlet bürokrasisini tepeden ve çok kapsamlı bir şekilde şekillendirdi. Bu, ilk etapta özellikle dışarıdan kaynak temini ve sendikaların zayıflaması sonucu ekonominin büyümesinin önünü açtı.

Ama 1985 sonrası ekonomik büyüme durdu, enflasyon ve işsizlik oranı hızla artmaya başladı ve yavaş yavaş Anavatan Partisi desteğini yitirdi.

ANAP, siyasi yasakları kendi isteğiyle Meclis'te kaldırma imkânı varken bu yolu seçmedi. Mümkün olduğunca siyasi alanın kapalı bir şekilde devam etmesine yol açtı. 1987'de yapılan referandumda, Turgut Özal'ın sağ kolu olarak görülen Güneş Taner, siyasi yasakların kaldırılmaması için üzerine hayır oyunun rengi olan turuncu bir tişört giyerek ANAP seçim otobüsünün üstünde il il dolaşarak kampanya yaptı.

Dolayısıyla Anavatan Partisi iktidarı altında Türkiye'nin iktisaden belli oranda liberalleşmekle birlikte siyaseten liberalleşmediği için o ekonominin liberal ekonomiye evrilmek yerine, son derece kayırmacı, âdeta bir ahbap çavuş ekonomisine evrildiğini gördük. Tabii bunun bir yansıması olarak da Türkiye'de demokratik sistem genişlemedi, derinleşmedi. Onun yerine, siyasi yasaklar kalktıktan sonra, özellikle Süleyman Demirel'in tekrar iktidara gelmesini engellemek için ANAP, giderek artan oranda seçim ekonomisi uyguladı. Ülkeyi önümüzdeki 15 sene boyunca devam edecek şekilde bir yüksek borç, yüksek enflasyon ve yüksek faiz sarmalına soktu. Bu başarısız ekonomi politi-

kası, 1990'ları Türkiye'nin kaybetmesine yol açtı.

Bir önceki panelde bahsedilmişti, Latin Amerika için ne ekonominin ne de siyasi gelişmelerin olumlu şekilde gerçekleşmediği 1980'ler kayıp yıllardır. Benzer bir durum Türkiye için geçerlidir. 1991

seçiminde ANAP seçimi kaybettikten sonra başlayan koalisyon hükümetleri dönemi, ne yazık ki 12 Eylül'ün yarattığı çarpık siyasi ortamda, merkezin hem sağında hem solunda giderek artan sayıda partiler ortaya çıktığı için, bu partiler farklı kombinasyonlarla iktidara gelip başarısız oldukları için, Türkiye'nin karıştığı önemli ekonomi meselelerini ve artık 1984'ten sonra PKK saldırılarının artması ve giderek artan etnik çatışma sorununu bir türlü çözemedi. Bu başarısızlık yüzünden 1990'ların ikinci yarısından başlayarak Latin Amerika'da

Bu başarısızlık yüzünden 1990'ların ikinci yarısından başlayarak Latin Amerika'da ve birçok küresel güney ülkede askerin siyaset üzerindeki etkisi azalırken Türkiye tam tersi bir yola girdi.

ve birçok küresel güney ülkede askerin siyaset üzerindeki etkisi azalırken Türkiye tam tersi bir yola girdi. Özellikle yükselen İslamcı hareket ve artan terör tehdidi karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül döneminden biraz daha farklı bir ideoloji ile, özellikle seküler orta sınıfların kurtarıcısı olarak ortaya çıktı. Ancak ne yazık ki Türkiye’de denge ve denetleme kurumları zayıf olduğu ve siyasi katılım seviyesi düşük olduğu için sistem karşıtı partilerin giderek yükselmesi karşısında ana akım partiler yeterince güçlü bir şekilde mücadele edemediler. Onların bıraktığı boşlukta âdeta gayri resmi bir sivil toplum kuruluşu gibi çalışan Ordu, o boşluğu doldurmaya başladı. Bu durum, 1997 yılında, Refah Partisinin liderliğindeki koalisyon hükümetinin devrilmesine yol açacak 28 Şubat sürecini başlattı.

28 Şubat tartışmasına girmek istemiyorum ama kendi adıma şu tespiti yapayım. 28 Şubat süreci anayasaldır çünkü MGK üzerinden gerçekleşmiştir ama demokratik değildir. Dolayısıyla o dönem Türkiye ikinci bir fırsatı

kaçırmış oldu ve bir vesayetçi demokrasi olarak adlandırılan, seçime katılmayan bazı aktörlerin sandıktan çıkan iktidarlar yerine politika belirlediği ve yüksek yargının da parti kapatma uygulamasına sıklıkla başvurduğu bir dönem ortaya çıktı. Hem İslamcı partiler hem de Kürt siyasi hareketinin desteklediği partiler, o dönem arka arkaya kapatıldı.

Gelelim Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarına. Bu da ne yazık ki Türkiye’nin 1983 sonrası dönemde demokratikleşme anlamında kaçırdığı üçüncü fırsat oldu. AKP iktidarı derken, dünya siyasetinde özellikle geçtiğimiz son 10 senede giderek güçlenen yeni bir otoriter rejim modelinden bahsetmek gerekiyor. Çünkü günümüzde demokratik rejimler; ekseriyetle darbeler, isyanlar veya devrimler aracılığıyla devrilmiyor. Soğuk Savaş dönemi konuşuyor olsaydık demokratik rejimlerin genellikle askeri yönetimler, devrimler, toplumsal isyanlar veya toplumsal hareketler eliyle devrildiğinden bahsedebilirdik. Ama günümüzde artık devrim olma ihtimalinin

azaldığı, toplumsal hareketlerin çok güçlü bir şekilde tezahür etmediği ve askerin büyük oranda siyasetten çekildiği bir dünya siyasetinde demokratik rejimler, seçimleri kaybedenler değil seçimleri kazananlar eliyle devriliyor. Adalet ve Kalkınma Partisi bunun güzel bir örneğidir ama Türkiye tek vaka değil. Brezilya’da Bolsonaro’dan Amerika’da Trump’a, Macaristan’da Orban’dan Hindistan’da Modi’ye, Filipinler’de Duterte’ye kadar başka birçok liderin adını verebilirim.

Otoriter popülist partiler ya da otoriter popülist liderler, serbest ve adil seçimleri kazanıp iktidara geldikten sonra, bürokrasi ve yargı üzerinde partizan bir hakimiyet kuruyor.

Çoğunlukla sağ görüşe sahip olan ama soldan da örneklerini görebileceğimiz benzer durumlar var. Otoriter popülist partiler ya da otoriter popülist liderler, serbest ve adil seçimleri kazanıp iktidara geldikten sonra, bürokrasi ve yargı üzerinde partizan bir hakimiyet kuruyor ve bu sayede medya, sivil toplum ve akademiye sistematik olarak saldırı altına sokuyorlar. Muhaliflerini bu alanlarda tasfiye etmeye çalışıyor ve adeta bir mıntika temizliği yaptıktan sonra da seçim dönemlerinde kamu kaynaklarını partizan bir şekilde kullanarak, muhalefet partileri karşısında hiç adil olmayan kampanyalar yürütüp seçimleri kazanarak iktidarlarını devam ettiriyorlar. Bir yönüyle seçim yapılmaya devam edildiği için, dışarıdan çok dikkatli bir şekilde bu gelişmeleri takip etmeyenlerin gözünde bu rejimler hâlâ demokratik ama medyanın büyük oranda iktidar güdümüne girdiği, yargının partizanlaştığı, kamu kaynaklarının iktidar partisi

tarafından seçim kazanmak için kullanıldığı bir sisteme biz demokrasi demiyoruz.

Benim de içlerinde yer aldığım birçok meslektaşım, Türkiye’deki sistemi “rekabetçi otoriter” olarak nitelendiriyor. Yani bu, seçimde otoriter bir rejimin içinde hâlâ muhalefetin ayakta kaldığı, belli oranda rekabet edebildiği ama son kertede seçimler serbest koşullarda gerçekleşmediği için demokratik olmayan bir sistem. Bu tarz rekabetçi otoriter rejimlerde iktidarlar seçimde illa hile yapmıyor,

zaten hile yapmalarına gerek de kalmıyor. Çünkü seçimi seçim gününden önce kazanıyorlar. Bunu sandıktan çıkacak sonucu manipüle edecek bazı ince yollar bularak yapıyorlar. Medyanın taraflı olması, siyasi yasaklarla en korkulan rakiplerin ortadan kaldırılması, seçim sisteminde yapılan değişiklikler, adil olmayan kampanya süreçleri gibi...

Son dönemde, Adalet ve Kalkınma Partisi otoriterleştiği için istifa eden bazı siyasetçiler, genelde partinin otoriterleşme zamanını kendi istifa ettikleri tarihle başlatıyorlar. Halbuki en azından siyaset bilimi literatürü üstünden bakacak bulursak Türkiye’de demokratik gerileme, AKP’nin ilk döneminin sonundan ya da biraz daha esnetirsek 2. döneminin başından başlamıştır. Toplumsal özgürlükler ve siyasi hakların 2002’den 2024’e kadar nasıl değiştiğine bakacak olursanız 2002-2007 arasında, mavi ile gösterilen politik haklar ve turuncu ile gösterilen toplumsal haklarda münferit,

kısa yani ufak ölçekte de olsa bir ilerleme yaşıyor. Çünkü Adalet ve Kalkınma Partisi, bu dönemde özellikle AB'ye giriş sürecini kendi rakibi olarak gördüğü seküler yargı ve seküler orduyu nötralize etmek için araçsallaştırıyor. Fakat 2007'den başlayarak 2013'e kadar hem politik haklar hem de toplumsal özgürlüklerde ciddi bir durgunluk var, bir ilerleme yok. 2013-2014'ten sonra, çok hızlı bir geriye gidiş var. Haziran ve Kasım 2015 seçimleri arasındaki dönemde, Türkiye'de demokrasinin artık tartışılmayacak şekilde çöktüğünü ve 2015 sonrasının bir seçimli otoriter rejim olduğunu düşünüyorum. Ne yazık ki 2015 sonrasında bu durum hızlı bir şekilde pekişiyor. Bu pekişmenin önemli bir göstergesi olarak Türkiye, 2017 yılında cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş sonrası, bir tek adam sistemine evrildi. O tek adamın giderek sivil toplum ve akademide muhalefeti kriminalize ettiğini, seçim kaybettiği yerlerde kayyum uygulamasıyla muhaliflerini temizlediğini, muhalif siyasetçileri dönük yargı süreçlerini ve yasak kararlarını kullanarak büyük oranda muhalefeti zayıflattığını görüyoruz.

Peki bu otoriter rejimin içinden nasıl çıkabiliriz? Bu otoriter rejim nereye evrilebilir? Ne yazık ki 1950'den sonra hiç görmediğimiz oranda, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarında güç, tek bir partinin ve o tek parti içinde de tek bir liderin elinde toplandı. Cumhuriyet tarihinde bunun bir emsali yok. Şu ana kadar bu tarz gelişmelerin yaşanmaya başladığı durumlarda, Demokrat Partinin 1950'de devrilmesi, 12 Mart Muhtırası aracılığıyla

Adalet Partisinin devrilmesi gibi, sağ popülist otoriterleşen partiler, askeri müdahaleler sonrası iktidarlarını kaybettiler. Fakat günümüz Türkiye'sinde, Ordu'nun nötralize edilmesi sonrası AKP o kritik aşamayı geçti ve 22 senelik iktidarı altında, özellikle son 10 yılında otoriter rejimini derinleştirdi ve pekiştirdi.

Seçimli otoriter rejimler uzun süre devam etmiyor. Bu tarz rejimlerde muhalefet; olumsuz koşullara karşı iyi adaylar bularak, örgüt kapasitesinin arttırarak seçim kazanıyor ve ülke demokratikleşiyor. Örneğin birkaç ay önce Polonya'da muhalefet, böyle bir seçim başarısına imza attı. Bir ikinci olasılık olarak da seçim kaybedeceğinden korkan seçimli otoriter rejimler giderek sertleşiyor, muhalefeti tasfiye etmenin ötesine geçip muhalif siyasetçileri yasaklama ve hapse atma, yargılama yoluna gidiyor. Bu da çok daha kapalı, daha hegemonik bir otoriter rejimin gelmesine yol açıyor. Belarus, Rusya ve çok yakın zamanda Venezuela'da olduğu gibi...

Önümüzdeki 2-3 senelik dönemde Türkiye'nin böylesine kritik bir yol ayrımına geldiğini düşünüyorum. Çünkü bu ekonomik yapıda, bu otoriter rejimin elindeki enstrümanları kullanarak seçim kazanma ihtimali giderek zorlaşıyor. Dolayısıyla ya seçimi kaybederek gidecek ya da seçimi kaybetmemek için sertleşecek. Umarım Türkiye, şu son 80 senede yenemediği o makus talihini önümüzdeki dönemde sandıkta yener ve bu seçimli otoriter rejimi sona erdirir. Teşekkür ediyorum.

İSMAİL DOĞAN SUBAŞI: Çok teşekkür ederiz. Şimdi Sabancı Üniversitesinden Doçent Doktor Mert Moral, günün son konuşmasında bir özet ve karşılaştırmalı bir değerlendirme yapacak. Buyurun.

MERT MORAL: Sabrınız için teşekkürler. Sonuncu konuşmacı olmak pek kolay değil. Hele böyle kıymetli bir kadrodan sonra. Doğan Bey’e, Ersin Hoca’nın koordinatörlüğünde bu kadroyu bir araya getirdiği ve bize ev sahipliği için teşekkür ediyorum.

Benden önceki Türkiye örneklerinin üzerine çok bir şey söylemeye çalışmadan fakat bir yandan da daha evvel anlatılan vakaları bir bağlama oturtmaya çalışarak ilerleyeceğim. Son olarak da Türkiye örneğini acaba kuramsal olarak nasıl açıklıyoruz ya da nasıl açıklayabiliriz, ona değinmeye çalışacağım.

“Demokrasi tehdit altında mı?” sorusu uzun zamandır soruluyor. Hızlıca cevap vereyim: Evet. Ersin Hoca Freedom House verilerini sabah bizimle paylaştı. 2023 yılında en son yayınlanan raporunda, küresel özgürlüğün son 18 yıldır her sene geriye gittiğini gösterdi. Bu çok önemli bir istatistik. Berk Hoca demokratik gerileme olgusundan bahsetti fakat bir önceki panelde hatırlayacaksınız konumuz demokratikleşmeydi. Dışarıdan bakan bir göz olarak bu literatürde fark ettiğim sorun, birçok kavramın biraz bilerek biraz da bilmeyerek iç içe geçmiş olması. Kimi zaman popülist sağ liderlere, kimi zaman Yunanistan örneğinde olduğu gibi popülist sol partilere referans veriyoruz. Kimi zaman demokratikleşmeyi otoriterleşmenin tam zıttı olarak düşünüyoruz.

Kimi zaman birtakım zaman aralıkları içinde yaşanan bir şey olarak görüyoruz. Kimi zaman askeri darbelerin liberal demokrasiye, Portekiz örneğinde gördüğümüz gibi, bir geçişle sonuçlandığını görüyoruz ve demokratik gerilemenin aksine ani bazı değişimlerden bahsediyoruz. Kimi zaman da AKP örneğindeki gibi bir gerilemeden bahsediyoruz. Fakat eğer başlık demokrasi yoluna dönüşse bizim burada demokratikleşmeyi de bir süreç olarak değerlendirmek ve uzun zamandır yapılagelen birtakım uygulamaları tersine çevirmek için neler yapmamız gerektiğini oturup uzun uzadıya düşünmemiz gerekiyor.

Bir önceki panelde üçüncü dalga demokrasi- lere atıf yapıldı. Malumunuz bu, 1970’li yıllardan başlayarak dekolonizasyon süreciyle dünyanın birçok bölgesinde, Asya’da, Kuzey Afrika’da, 90’lı yıllarda Doğu Avrupa’da ortaya çıkan demokrasilere verilen genel bir isim. Fakat bunlara biraz dikkatli baktığınızda, Berk Hocam biraz evvel rekabetçi otoriter sistemlerden bahsetti, bunların belki doğal ve organik bir süreç içerisinde ortaya

çıkmayan kurumlarının bugün giderek zayıfladığını görüyoruz. Berk Hocam yine seçim manipülasyonlarından bahsetti. Rekabetçi otoriter sistemlerde muhalefetin giderek gücünü kaybetmesi, medyanın tarafgir hâle gelmesi, eşitlikçiliğin ortadan kalkması, dolayısıyla muhalefetin artık seçim kazanma ihtimalinin olmaması, seçimlerin de bir nevi tiyatro haline gelmesi...

Askeri darbeler günümüzde daha nadir gerçekleşiyor. Bu doğrultuda ani yapılan değişiklikler yerine, hem kurumsallaşmış hem de kurumsallaşmamış demokrasilerde yavaş ilerleyen bir süreçten bahsediyoruz. Seçim manipülasyonları, seçim şiddeti de dahil olmak üzere seçimsel bütünlüğün giderek problemlili hale geldiğini görüyoruz.

Ersin Hocam, Emre Toros'un kitabına referans verdi. Oradaki çeşitli bölümlerde bunun dünyaya da yayıldığını fakat ülkemizde özellikle 2014 ve 2017'de sırasıyla yerel seçimler

Son 18 yılda giderek otoriterleşmenin daha sık gözlemlenmesi ve liberal demokrasilerin oranında bir düşüş olması...

ve referandumda ayyuka çıktığını görmüştük. Bunlar da demokratik gerilemenin ülkemizde dahil olmak üzere temel sebepleri olarak öne çıkmakta.

Şimdi size bir grafik göstermek istiyorum. Bu grafik Berk Hocam'ın söylediği rekabetçi otoriter sistemleri içermiyor çünkü Viedan data setindeki dörtlü kategoriyi kullanıyor. Bu kategoride otokrasiler, seçimli otokrasiler, seçimli demokrasiler ve liberal demokrasiler var. Dikkat ederseniz 2. Dünya Savaşı ile başlayan dönemde otokrasilerin hızla

azaldığını görüyorsunuz. Burada ilginç nokta şu ki liberal demokrasiler beklendiği ölçüde hızla artmıyor. Sağ eksende ülke sayısını görüyorsunuz. Küçük ada devletleri veya yarı özerk devletler dışarıda bırakıldıktan sonra aşağı yukarı 175 tane devlet incelenmiş. Sol eksende de bunların yüzde kaçının hangi kategoriye dahil olduğunu görüyorsunuz. İlginç bir şey, son 18 yılda giderek otoriterleşmenin daha sık gözlemlenmesi ve liberal demokrasilerin oranında bir düşüş olması. Bunu bir sayı doğrusu gibi düşünersek rejim değişimi pek nadiren, iki birim yada 3 birim, zaman içerisinde birtakım kurumsal değişikliklerle, bazen seçimler bazen dışsal etkenlerle daha küçük birimler hâlinde oluyor. Dolayısıyla en sık değişim, demokratikleşme ortamında

otokrasiden seçimli otokrasiye geçiş. Otoriterleşmeden bahsettiğimizde de liberal bir demokrasiden seçimli bir demokrasie, seçimli bir demokrasiden de seçimli bir otokrasiye dönüştür.

Demokratik gerilemeyi belki şöyle tanımlayabiliriz. Rejimin demokratik niteliklerinde, daha evvel söylediğim askeri darbeler gibi ani ve dramatik değişiklikler yerine kademeli bir bozulmadan bahsediyoruz. Bu süreçte rekabet, katılım ve hesap verebilirlik azalıyor. Hesap verebilirlik kimi zaman ülkemizde olduğu gibi çok ağır yara alıyor. Demokratik kurumlar başta seçimler olmak üzere başta tümüyle ortadan kalkmıyor fakat denge denetleme mekanizmalarının giderek zayıfladığını ve son kertede, Rusya veya Venezuela'da

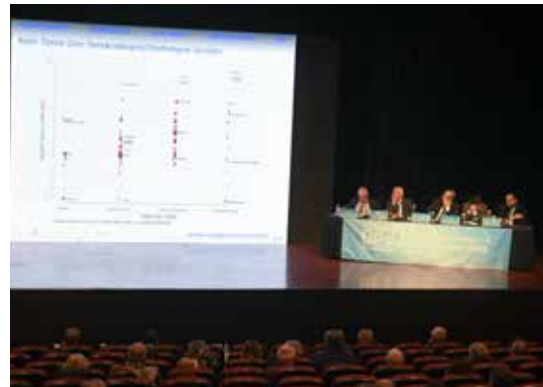
olduğu gibi tam bir otoriterleşmeyle sonuçlanabildiğini görüyoruz.

Literatürde sıklıkla kullanılan veri setleri var. Bugün bunların hepsine referans verildi. Fakat bunlarda ilgili demokrasi ölçütleri arasında çok önemli tutarsızlıklar var. Bu, akademik araştırmalar açısından çok büyük bir problem. Örneğin Freedom House'a göre demokratik gerileme yaşayan bir ülke, Politiy'e göre yapmadığında, ikinci veri setini kullandığınızda o vakayı inceleyemez hâle geliyorsunuz. Dolayısıyla Brezilya, Macaristan, Filipinliler, Rusya, Venezuela ve Türkiye, bunlar belki bu literatürün poster çocukları. Fakat Hindistan'dan bahsedildiğinde bir kısım insan, Hindistan'da demokrasi var diyor. Halbuki az evvel Yannis böyle olmadığını söyledi. Hangi veri setine göre neden olmadığını açıklamak için aslında elimizde çok sebep var. Ama bunları doğru bir şekilde belirleyemediğimizde, yaptığımız çıkarımların geçerliliği kısıtlanmış oluyor. Burada yalnızca istatistiki analizlerin içsel geçerliliğinden bahsetmiyorum. Yaptığımız analizlerin genellenebilirliği, dolayısıyla dışsal geçerliliğinden bahsetmeye çalışıyorum.

Demokratik gerileme göstergelerine baktığınızda birazdan ilginç bir grafik göstereceğim. Bu çok sık, hatta belki en çok kullanılan Varieties of Democracy endeksinde, demokratikleşme ve otokratikleşme epizotları diye tabir ettiğimiz dönemlerin biraz evvel Sabri Hocam, İlder Hocam ve Berk Hoca'nın anlattığı periyotlarla uyuşmadığını göreceksiniz. Kuvvetle muhtemel onların aralarında bu veri setinde ülke uzmanı olarak çalışan

da vardır. Yoksa eminim bugünkü 9 kişinin içinde birkaç kişi mutlaka vardır. Birileri üç aşağı beş yukarı aynı yıllardaki aynı kurumsal değişimlere referansla bunu belirliyor ve farklı zaman aralıkları belirliyor. Demokratik gerileme göstergelerine baktığımızda korelasyon 0.33. İstatistik olarak anlamlı olmakla beraber çok düşük bir korelasyon. Fakat rejim tipine baktığınızda, çok daha yüksek bir korelasyon var. Dolayısıyla rejimlerin ne olduğunu söylemekte demokratik gerileme yaşanıp yaşanmadığını tespit etmeye nazaran çok daha başarılıyız. Bu aynı zamanda yanlış pozitiflerden kaçınmak için de önemli.

Eğer derdimiz bir tanım yapmaksa o zaman öncelikle demokratikleşen ülkeleri ve bu epizodları doğru belirlememiz gerekiyor. Fakat korelasyon bu kadar düşükken o epizodları doğru belirleyemediğimiz gözüküyor. Peki ne yapılabilir? Ben aklıma gelen bir şeyi yapayım dedim. Bugün ismini zikrettiğimiz ülkeleri burada görüyorsunuz. Varieties of Democracy data setinde 4 kategori var. Türkiye'yi biraz daha büyük göstermeye çalışmıştım ama grafikleri ne kadar görebiliyorsunuz bilmiyorum. Soldan ikinci kategoride, Venezuela'nın altında, Filipinler'in üstünde.

Berk Hocam biraz evvel “Venezuela’da bir hegemonik otoriterleşme var. Dolayısıyla artık orası Weedem’e göre bir otoriter sistem değil. Weedem orayı hâlâ bir seçimli otokrasi olarak görüyor. Türkiye, Venezuela kadar kötüye gitmedi.” dedi. Hemen altında, soldaki eksende farklı bir şey göstermeye çalışıyorum. Bu bir standart sapma. Bunu şu yüzden gösteriyorum. Az önce, rejim değişiklikleri farklı epizodlarda yaşanıyor derken Türkiye’de 1945 sonrasında 3 tane otoriterleşme, 3 tane demokratikleşme epizodu var. Dolayısıyla 6 defa birer veya ikişer birim oynamış. En çok oynayan ülke ise Çekya. Sebebini tahmin edebiliyorsunuz, bugün liberal demokrasi olan, eskiden Yugoslavya’nın bir parçası olan Çekya. İspanya var. Türkiye’den daha fazla otoriterleşme ve demokratikleşme epizodu yaşamış ama bugün artık liberal demokrasiler arasında değerlendirilen Güney Kore var.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında incelediğimizde, sağ altta gördüğünüz gibi Birleşik Krallık var. 1945 sonrasında orada herhangi bir değişiklik olmuyor. Hep liberal demokrasi var. Kökleşmiş, pekiştirilmiş demokrasi ile kasıt bu. Bir de sol altta, Umman örneğinde gördüğünüz gibi pekişmiş otokrasiler var. Onlarda herhangi bir demokratikleşme beklemek anlamsız. Dolayısıyla bu vakaları doğru belirlemediğiniz, bu klasifikasyonları doğru yapmadığınız zaman Umman’da

demokratikleşme yahut Birleşik Krallık’ta otoriterleşme bekleyebilir hâle geliyorsunuz. Halbuki buradaki asıl değişimler, standart sapmanın yüksek olduğu, geçmişte de benzer tecrübeler yaşamış ülkelerde oluyor. Portekiz, Yunanistan, Arjantin, Filipinler’den bahsedildi. Mesela Rusya’da standart sapma düşük çünkü hep seçimli otokrasiydi. Otokrasi ile seçimle otokrasi arasında gidip gelen bir ülkeden bahsediyorsunuz. Orada Çekya’da gördüğünüz gibi dramatik bir değişiklik yaşanmıyor.

Kuvvetli kurumlar veya rakip siyasi aktörler tarafından kısıtlanmayan siyasi aktörler, demokratik norm ve kurumların zayıflamasını amaçlıyorlar. Bunlar yürütme erkini ele geçiriyor ve sonrasında otoriterleşme eğilimli olan bu liderler, yargının bağımsızlığını elinden alıyor ve hesap verebilirlik mekanizmalarını ortadan kaldırıyorlar.

Bu değişimleri anlamak için literatürdeki kuramsal yaklaşımları nasıl özetleyebilirim diye düşündüm. İlter Hocam ve Sabri Hocam aktörleri referans verdiler. Berk Hocam politik ekonomiye baktı. İlter Hocam

da politik ekonomi ve enflasyondan bahsetti. Hükümet baskısından Demokrat Parti döneminde bahsettik. Ersin Hocam sık sık uluslararası kurumların altını çizdi. AB çıpasından, Irak örneğinde olduğu gibi Amerikan çıpasının çalışmadığından bahsettik. Berk Hocam son olarak bir de etnik çalışmaları referans verdi. Bu 6 yaklaşım, kuramsal açıklama, aslında dünyadaki hemen hemen bütün demokratik gerileme yahut demokratikleşme epizotlarını açıklamakta kullanılan genel teoriler. Çok detaya girmeyeceğim. Aslında hepsinden bahsedildi. Sadece özetleyeceğim ki Türkiye örneğini bu kuramlarla nasıl açıklayabildiğimize değinebileyim.

Kuvvetli kurumlar veya rakip siyasi aktörler tarafından kısıtlanmayan siyasi aktörler, demokratik norm ve kurumların zayıflamasını amaçlıyorlar. Bunlar yürütme erkini ele geçiriyor ve sonrasında otoriterleşme eğilimli olan bu liderler, yargının bağımsızlığını elinden alıyor ve hesap verebilirlik mekanizmalarını ortadan kaldırıyorlar. Bunlar için aynı zamanda, ajan temelli kuramlarda, geniş katılımlı protestolardan bahsediliyor. O zaman siyasi aktör halk oluyor. Yahut güçlenen burjuvazinin taleplerinden bahsetmek mümkün. O zaman siyasi aktör bir sınıf hâline geliyor. Uluslararası baskılar olduğunda da siyasi aktör ya Amerikan Başkanı Bush oluyor ya da o baskıyı karşılayan Saddam Hüseyin olmak durumunda kalıyor. Dolayısıyla bütün diğer kuramları da bu çerçeveden okumak, bu çerçeveye göre koşullandırmak, biraz daha nüanslı önermeler yapabilmek mümkün gibi görünüyor.

Siyasi kültür temelli kuramlar var. En çok eleştiriyi bunun altında göreceksiniz çünkü kültür dediğimiz şey, genellikle çok yavaş bir şekilde ve değiştiğinde de en çok ekonomik nedenlerle değişiyor. Fakat kültür, demokratikleşmeyi veya demokratik gerilemeyi açıklamakta kullanılacak bir değişken olacaksa bu işin iki tarafını da açıklaması lazım. Aynı kültür hem otoriterleşmeye anlatacak bize, ardından da hemen demokratikleşmeyi anlatacak. O anlamda bu sosyolojik bir yaklaşımdır, çok uzun yıllara dayanır. Silent Revolution, 1971 benim hatırladığım. 53 yıldır bildiğimiz bir kural. 53 yıldır o aynı küme içinden gördüğümüz gibi Çekya o kümenin çok dışına çıkabilirken Rusya kümenin içinde sabit kalıyor.

Ya da Türkiye’de gördüğümüz gibi 3 otoriterleşme, 3 demokratikleşme süreci yaşanabiliyor.

Burada bir değerler manzumesine referans var. Geleneksel ve hayatta kalma odaklı değerler, genellikle daha az eğitilmiş ve daha fakir ülkelerde gözlemleniyor. Seküler ve öz ifadeye dayalı, Batı Avrupa’da olduğu gibi, bir değerler manzumesine geçişin demokratikleşmeye sebebiyet verdiğini iddia ediyorlar. Kurumlar çok önemli. Kurumların varlığından ziyade kurumların ne ölçüde kurumsallaştığı, ne kadar güçlü olduğu çok önemli. Ben Amerika’da doktora öğrencisiyken Trump ilk defa seçilmişti. Liberal demokrat hocalar, öğrenciler bir anda karalar bağladılar. Ben de Hasret Hoca gibi kenardan kenardan gülüyorum, biz çektik biraz da siz çekin diye. Sırf ben de gülüyorum, Rus bir meslektaşım var, o da gülüyor. Trump Yüksek Mahkeme kararını diikkate almazsa ne olur, diye sorduk. Ben bekliyorum ki senatoya gider, bir oylama yapılır, başkanlığı düşer. Düşündüler ve dediler ki “Öyle bir kural kaide yok. Ne demek almamak?” “Almayabiliyor, biz gördük.” yanıtını verdiğimde “Yok, almak zorunda.” dediler. Sonra ne oldu? Almadı.

İlk panelin sonunda, “Acaba bir otoriter el kitabı var mı?” diye bir soru gelmişti. Yoksa bile bunlar güzel gazete okuyorlar, televizyonları iyi takip ediyorlar demektir. Çünkü dikkate almama işini yalnızca Amerika’da değil, öncesinde birçok farklı ülkede, bizimki de dahil olmak üzere gördük. Görmeye de devam ediyoruz. Dolayısıyla belki birbirbirlerinden öğrenmenin altını çizmekte fayda var.

Kurumlara dair açıklamalar yapılıyor. Mesele başkanlık sistemleri otoriterleşmeye daha meyillidir, deniyor. Doğrudur fakat başkanlık sistemlerini ilk aşamada anayasaya sokan da bir siyasi aktör. Biz genellikle bunu atlıyoruz yahut çoğulcu sistemlerde, Amerika Birleşik Devletleri veya Birleşik Krallık gibi, demokrasiler biraz daha oturmuş oluyor. Doğru fakat çoğulcu bir seçim sisteminin niye yapıldığını düşündüğünüzde, aslında oradaki heterojen yapının içinde %50'lik bir koalisyonun kurulması gerektiği ilk aşamada devreye giriyor. Bir altı, yükselen bir sol tehlikeye veya işçi partileri tehlikesine karşı -Bush'un 2003'te yazdığı bir makaledeki argümanıdır- diğer partilerin bir koalisyonla bunun önüne geçmek için yaptıkları söylüyor. Mesela Demokrat Parti gelmesin diye

CHP'nin seçim kuralını değiştirmesi, uzun vadede kendisinin aleyhine çalışmakla beraber Demokrat Partinin otoriterleşmesinin sebebi değil, bir önceki dönemde ki CHP'nin stratejik bir kararından dolayı ajan temelli bir açıklama ile yorumlamamız

gerekiyor. Dolayısıyla kurumlar temelli açıklamalar da çok ayağı yere basan, çok kuvvetli açıklamalar değil gibi.

Ekonomiden bahsettik. Daron Acemoğlu yeni Nobel aldı, onun da ismini göreceksiniz. Buradaki sorun, tavuk mu yumurtadan çıkar yoksa yumurta mı tavuktan? Yani ekonomi iyiye gittikçe otoriterleşme olmuyor fakat bir takım yerlerde ekonomi iyi olmasına rağmen

demokratikleşme de olmuyor. Kimi yerlerde demokrasiler daha iyi ekonomilere sebep veriyor. Fakat daha iyi ekonomiler, demokrasiye sebep vermiyor. Onun da açıklaması, işin doğrusu bütün bu açıklamaların biraz bağlama, incelenen zamana, incelenen coğrafyaya koşullu olmasında yatıyor.

Eskiden demokrasi için güçlü bir burjuvazi gerekir, derdik. Sonra organize olmuş bir sanayi sektörü dediler. Ardından Huntington, taşra ile kurulan "green uprising", siyasi koalisyon dedi. Netice itibarıyla bir şey lazım. Fakat sorun şu ki bunların hepsi, örneğin güçlü burjuvazi, ilk etapta demokratikleşen Avrupa demokrasilerinin bir bölümünü açıklıyor. Taşra ile kurulan siyasi koalisyon, bir diğer

Eskiden demokrasi için güçlü bir burjuvazi gerekir, derdik. Sonra organize olmuş bir sanayi sektörü dediler. Ardından Huntington, taşra ile kurulan "green uprising", siyasi koalisyon dedi. Netice itibarıyla bir şey lazım.

kısmını açıklıyor. Organize olmuş sanayi sektörü bir diğerini açıklıyor. Bu koalisyonlar önemli çünkü toplumsal bir destek gerekiyor. Öte yandan bunların hangi koalisyonları olduğu, öyle genellebilir bir açıklama yok.

Uluslararası faktörler dedik. Burada bir kaldıraçtan bah-

setmek mümkün. Levitsky ve Way'in meşhur argümanları. Uluslararası faktörler, IMF yardımları veya uluslararası gözlemcilerin seçimleri incelemesi gibi koşullu dış yardımlar, bu çalışmalarda incelenen ve etkileri bulunan değişkenler. Fakat bunlar tek başlarına bir etki yaratmakta pek mahir değiller. AB çıpasının çalışması için diğer faktörlerin de olması gerekiyor. Nitekim bazı ülkelerde çalışıyor,

hemen yanındaki komşu ülkede çalışmıyor. Görüyorsunuz Ukrayna'da çalışma ihtimali var fakat Belarus'ta çalışmıyor. Orası tamamen bir otoriterliğe gidiyor.

Sonuç olarak bunların hepsini birleştirmekte, biraz daha dikkatli ele almakta, tek bir kuram bulup da her şeyi onun üzerinden açıklamaya gayret etmek yerine incelenen vakaların kendilerine has özelliklerini biraz daha dikkatli incelemeye çalışmak gerekiyor. Buradaki kuramsal yaklaşımların bütünleşmesi gerek-mekle beraber biraz daha nüanslı olması ve özellikle güncel vakaları açıklamaya gayret etmesi gerekiyor. Çünkü 1990'lardan sonra yaşanagelen durumları, mevcut kuramlar açıklamakta pek mahir değil.

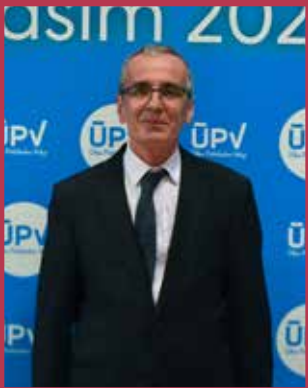
Son olarak demokratikleşme ve otoriterleşme dönemlerini göstereyim. Buradaki tarihlerin bizimkilerle pek uyuşmadığını göreceksiniz. 1982, 1992, 1999, 2003'te kesmişler. Sonra 2005 ile başlayan bir otoriterleşme var ta ki Nisan 2017 referandumuna kadar. Dikkat ederseniz hem demokratikleşme hem otoriterleşme sürecinde Türkiye, her ikisinde de seçimle otokrazi olarak görülüyor. Fakat otokrazi olarak değerlendirdiği noktalar yalnızca darbelerin hemen sonrası. Dolayısıyla otokraziye dönüşmek pek kolay olmayabilir. Seçimli otokrasiden çıkmak da çok kolay değilmiş gibi görünüyor. Biraz daha süreç istiyor.

Bu kadar kuramdan bahsettik. Türkiye'deki gerilemeyi nasıl açıklayacağız? Bir, siyasi liderlerin ajan temelli stratejik kararlarına bakmak. Güçlenen bir yürütme erki var. Yasa ve yargı üzerindeki etkisi çok artmış

durumda. Denge denetleme mekanizmaları ise zayıflamış durumda. Çok kurumsal düzenlemeler yapıldı. Seçim Kanunu'ndaki değişikliklerden, medyanın tarafsızlığından bahsettik. En son etki ajanlığının hâlâ tartışıldığını görüyoruz. Bu tür eylemler ve kurumsal düzenlemeler, en başta hesap verebilirlik ve şeffaflık mekanizmalarını aşındırıyor. Kimse artık Sayıştay'ı dinlemiyor yahut yazılan raporlar eskisi kadar ses getirmiyor. Demokratik kurum ve normlar ortadan kalkıyor. Daha acıklısı, seçmenlerin gözündeki önemi çok azalıyor. Seçmenler artık o kurumlara güven duymaz hâle geliyor. Bunun bir sonraki aşaması, seçmenlerin artık seçimin de bir işe yaramadığına inanır duruma gelmesi. Çok şükür daha orada değiliz, hâlâ seçime katılım, incelediğimiz bu ülkelerin çok çok üzerinde.

Burada 1994, 1998 ve 2001 krizlerinin altını çizmek gerekiyor. Şu anda daha farklı bir dönemden geçmiyoruz. Bu ekonomik eşitsizlik ve gelir dağılımı adaletsizliği, demokratik kurumlara güveni azaltıyor. Popülist politikalar ve otoriterleşmenin güçlenmesine sebebiyet veriyor. Kaynaklar ve ekonomik politikaları, siyasi güç elde etme ya da muhafaza etme amacıyla kullanılıyor. Bu da demokratik rekabeti zayıflatıyor.

Son olarak Batı'yla ilişkiler çok kötü ve AB çıpası ortadan kalkmış durumda. Dolayısıyla bir zaman bizi demokratikleştiren o uluslararası etkinin, bir zaman bizi demokratikleştiren AKP'nin erken dönemi ve DSP'nin koalisyon iktidarının sonundaki AB reformları treninin kaçtığını görüyoruz. Teşekkür ederim.

MUSTAFA YAZICI

1956 - 2025

Saygı ve Özlemle...

